

ВОЈНО ДЕЛО

ОПШТЕВОЈНИ ТЕОРИСКИ ЧАСОПИС

БРОЈ 4—5

АПРИЛ—МАЈ

ГОДИНА XI

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Милинко БУРОВИЋ, Буро ЛОНЧАРЕВИЋ, Симо МИКАШИНОВИЋ, Рудолф ПЕТОВАР, Иван РУКАВИНА, Фрањо ТУЂМАН, Зденко УЛЕПИЋ, Јефто ШАШИЋ, Милисав НИКИЋ (заступа одговорног уредника)



ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД ЈНА

„ВОЈНО ДЕЛО“

БЕОГРАД

1959

С А Д Р Ж А Ј

	Стр.
Реферат Генералног секретара СКЈ друга Тита на свечаној седници ЦК СКЈ: Четрдесет година револуционарне борбе Комунистичке партије Југославије — — — —	163
Генерал-потпуковник Јефто Шашић: Рад КПЈ на војним питањима 1919—1941 — — — — — — — — — —	188
Перо Морача: О неким питањима политике и стратегије у нашем Народноослободилачком рату — — — — —	215
Авдо Хумо — члан Савезног извршног већа: Рад Партије на припреми оружаног устанка у Босни и Херцеговини —	231
Борко Темелковски — претседник Републичког већа СС Македоније: Партиска организација Македоније у припреми оружане борбе — — — — — — — — — —	244
Пуковник Здравко Колар: Рад Партије на јачању моралне снаге наших јединица у НОР-у — — — — — — — —	255
Капетан бојног брода Видоје Жарковић: СКОЈ у Народноослободилачкој борби — — — — — — — — — —	266
Мајор Анте Роси: Херојско држање комуниста пред непријатељем — — — — — — — — — —	276

ЧЕТРДЕСЕТ ГОДИНА РЕВОЛУЦИОНАРНЕ БОРБЕ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Другови и другарице!

Прије четрдесет година, у ове дане, у вријеме док је велика Октобарска револуција још била у јеку, створена је Комунистичка партија Југославије — од организација најреволуционарнијег дијела радничке класе Југославије, опробане деценијама у упорној борби против бездушног изабљивања и против неправди које је трпјела. Прије четрдесет година основани су, исто тако и Савез класних радничких синдиката Југославије и Савез комунистичке омладине Југославије, који су у току читавог периода свог постојања били и школа за васпитање радника у револуционарној борби комуниста, за васпитавање нових чланова Партије.

Створена на основама науке великих пролетерских мислилаца Маркса и Енгелса, Комунистичка партија Југославије смјело је пошла путем авангарде радничке класе, путем револуционарне борбе за остварење своје хисториске мисије организатора и предводника у свакодневним борбама за права радничке класе, за национална права и равноправност свих народа Југославије, — своје мисије организатора и предводника у одлучујућој борби за остварење бољег и праведнијег друштвеног система, социјализма.

Данас је познато не само нашим народима већ и у читавом свијету да је Комунистичка партија Југославије извршила ту своју хисториску мисију, да је после КПСС најдосљедније извршила своју револуционарну улогу. Али, ја бих поводом овог великог јубилеја наше Партије желео да бар укратко евоцирам извјесне догађаје и хисториску борбу КПЈ у току четрдесет година њеног постојања. Желим да се укратко осврнем на неке основне моменте из наше револуционарне историје, на тешкоће на које се наилазило у нашем револуционарном друштвеном преображају и на драгоцену искуства која су стечена у тој сложеној и тешкој борби. То је потребно не само зато да би служило као примјер за наш будући рад већ и зато да би служило као примјер нашим младим генерацијама, да би оне потпуније сагледале кроз какве се све тешкоће калио свијетли лик наше Партије и наших комуниста, лик који данас, нажалост поку-

шавају на разне начине да каљају не само неки квази-комунисти, којима је непозната тешка револуционарна борба и које је на површину избацила плица револуционарне борбе истинских револуционарних снага, већ и они који су себи поставили исти циљ који имамо и ми — остварење комунистичког друштва.

У току прошлих четрдесет година остварене су у нашој земљи дубоке друштвене промјене, као резултат борбе радних маса, и прије свега радничке класе наше земље са Комунистичком партијом на челу, како у доратном периоду и у току Ослободилачког рата и народне и социјалистичке Револуције, тако и послје рата у току социјалистичке изградње. Хисториска нужност постојања једне такве револуционарне партије потпуно се потврдила и у нашој земљи. Версајска Југославија, као што је познато, није оскудевала у буржоаским и ситнобуржоаским партијама. Али, пракса је показала да, с обзиром на њихов карактер и интересе које су заступале — то јест њихове класне, буржоаске интересе, а не интересе радног народа — а усто и због политике националног угњетавања, коју су водили монархистички режими, ни једна од њих није могла имати општејугословенски карактер и изражавати интересе свих наших народа.

Монархистичка Југославија била је, као ријетко која земља, пуна унутрашњих супротности. У њој се, од самог њеног постанка, водила перманентна борба између експлоатисане радничке класе и младе буржоазије жељне брзог богаћења, између национално угњетаваних народа и антинародних режима. Њу су раздирале супротности које су произилазиле из капиталистичке експлоатације села, из феудалних остатака, из борбе између црквених врхова, итд. Све те супротности појачавале су се и продубљавале и услијед борбе империјалистичких земаља за стварање сфера утицаја и обезбеђење позиција у нашој земљи, за грубо експлоатисање наших богатстава и радних маса. Те супротности постојале су од самог почетка постојања версајске Југославије, да би достигле нарочито жестину 1928 и 1929 године, у вријеме политичке кризе и шестојануарске диктатуре, у вријеме већих потреса у капиталистичком свијету, као што је била велика економска криза 1929 године. Хисторија Југославије до 1941 године уствари је историја једне сталне националне политичке и економске кризе. Она се никада није могла озбиљније консолидовати и читаво вријеме била је бременита елементима револуције. Владајућа буржоаска класа није била способна да ријешити ниједну од ових супротности, већ је била у стању да их само још јаче заоштрава, утолико више уколико се више осјећала борба радничке класе са КПЈ на челу. Због свега тога, можемо с правом рећи да је буржоаска Југославија била једна од најслабијих карика у империјалистичком ланцу, послје побједи велике Октобарске револуције.

СТВАРАЊЕ КПЈ БИЛО ЈЕ ХИСТОРИСКА НЕОПХОДНОСТ

У таквој ситуацији, стварање Комунистичке партије Југославије, 1919 године, претстављало је хисториску неопходност и потребу наших народа. Без такве партије Југославија би се распала, а њени народи и њене територије били би сигуран плијен разних империјалистичких комбинација. Због тога је оснивање револуционарне марксистичке партије било хисториски догађај од огромне важности за судбину наших народа.

У тим условима једино је било правилно стварање партије на организационим и политичким принципима које је формулисао Лењин када је стварао партију бољшевика. Ти принципи су се у потпуности оправдали у читавом предратном и ратном периоду живота наше Партије, у борби за рушење старог поретка, у борби за власт и за изградњу социјализма.

Режими предратне Југославије живјели су више од двадесет година, одржавајући се на „обзнани“, на терору и прогонима најнапреднијих људи наше земље. Зато су, као што је познато, у предратној Југославији били веома сложени и тешки услови за рад и борбу Комунистичке партије. Али, владајућа буржоаска класа монархистичке Југославије изазивала је својом унутрашњом и спољном политиком незадовољство радних маса и угњетаваних народа земље и тиме је, у исто вријеме, и против своје воље стварала услове за рад КПЈ.

Догађаји су показали да је једино Комунистичка партија Југославије била способна да претвори постојеће незадовољство у снажно револуционарно оружје, да организује радничку класу и радне људе наше земље и да их усмјери у једном правцу, у правцу рјешавања постојећих супротности и стварања равноправне заједнице наших народа на новим, социјалистичким основама, у правцу стварања јединствене и стварно уједињене социјалистичке Југославије са правилно ријешеним националним питањем. КПЈ је успела да ријешити ове основне супротности у току Народноослободилачког рата односно социјалистичке Револуције. Да ли су постојали услови за рјешавање тих супротности још раније и зашто они нису искоришћени — о томе сам детаљније говорио на Петом конгресу наше Партије и сада то не бих понављао. Али, хтио бих одмах рећи да ми у оним данима, тако тешким за нашу земљу, у оном општем хаосу који је настао послитје фашистичке окупације наше земље, не бисмо успели да организујемо и водимо Народноослободилачку борбу и да успјешно остваримо социјалистичку револуцију да није било оне непрекидне борбе коју је наша Партија водила од самог свог постанка, да нису дате оне драгоцјене жртве које су свјесно пале у тој борби, да није било оних племенитих традиција које је могла развити само радничка класа и њена авангарда КПЈ, да није било оног повјерења које је наша Партија стекла у радним масама својом бор-

бом, да није било свих оних организационих мјера које су предузимане у разним периодима, да није створен онај свијетли лик комунисте исклесан у дугогодишњој револуционарној борби, лик комунисте васпитаног на дјелима твораца марксизма-лењинизма, на револуционарним искуствима комуниста особито оних који су спровели велику Октобарску револуцију. У нашој Партији и у организацији комунистичке омладине слиле су се и гајиле и све оне револуционарне традиције напредних социјалистичких покрета који су постојали у појединим покрајинама Југославије и прогресивне тежње свих оних напредних снага из прошлости наших народа. Све је то допринијело да комунисти Југославије и напредни људи окупљени око Комунистичке партије постану истински претставници тежњи наших народа, општепризнати руководиоци у Народноослободилачком рату и у Народној револуцији.

Преко двадесет година илегалног рада, и хиљаде комуниста и скојеваца побјених или бачених на дуготрајну робију говоре о жестини борбе коју су морали водити комунисти Југославије у току читавог времена. Хисторија наше Партије, од самог њеног постанка па до данас, јесте хисторија једне непрекидне борбе која је на свакој етапи захтијевала и огромне напоре, и жртве, и високу интернационалистичку свијест, и велику умешност у руковођењу.

Борба наше Партије није била тешка само због тога што се одвијала у таквој земљи као што је била предратна Југославија него и због тога што је Партија морала да троши огромне снаге на свој унутрашњи развитак, на саму себе, на сопствено изграђивање као партија лењинског типа. Није било довољно што се наша Партија од свог постанка одмах прикључила Трећој интернационали, да би тиме били обезбијеђени и њена идеолошка и политичка зрелост и њен правилан став у свим питањима. За развитак наше Партије претстављало је велику тешкоћу и то што она у првим годинама свога постојања није имала руководство дорасло задацима и ситуацији која је у то вријеме била у земљи. Осим тога, због кризе у врховима руководства Партије, и због фракциских борби које су вођене, кочен је развитак нових, оданих кадрова који би били способни за одговарајуће руководеће функције. Васпитавање нових кадрова ишло је веома споро и то је онемогућавало да се у току петнаест година од оснивања КПЈ испољи њена пуна снага, нарочито у вријеме јаких сукоба са класним непријатељем. То је била тешка школа, јер су се неумјешност, незнање, недовољно познавање марксизма и идеолошка и организациона лутања морали плаћати, и морали су се испољавати у таквим облицима као што су фракциске борбе и неправилни ставови у националном, сељачком и другим питањима.

Таква ситуација, од самог постанка КПЈ па све до доласка новог руководства, до 1937 године омогућила је класном непријатељу да на најзвјерскији начин уништи стотине најбољих комуниста и скојеваца наше земље. Руководства КПЈ патила су у то вријеме

од многих слабости: од неспособности да у револуционарној ситуацији користе револуционарна средства, од опортунизма, од утицаја социјалдемократизма, од секташтва и грубих грешака у процјени ситуације, као што је случај са позивом руководства Партије 1929 године на оружани устанак, иако за то нису постојали никакви услови, јер је Партија била слаба и изолирана од маса. Руководство је тим позивом бацило у борбу малобројни одред Партије и чланова СКОЈ-а, који су били десетковани, јер се сав бијес монархистичке диктатуре сручио на њих.

Неправилан став у националном, сељачком и синдикалном питању изоловао је Партију од масовног сељачког покрета и великог дијела радничке класе. Али, оно што је најтеже погодило нашу Партију била је фракционашка борба, која се до 1937 године непрекидно одвијала и онемогућавала да се наша Партија изгради као монолитна, идејно јединствена и добро организована марксистичка партија. То и многе друге слабости руководства спречавале су Партију дуже времена да створи везе са широким радним масама.

Али, поред свега тога, и поред страховитог терора нарочито послје успостављања шестојануарске диктатуре, наша Партија се не само одржала него је и израсла у хисториску револуционарну Партију, ослобођену како од опортунизма и социјалдемократизма тако и од нездравих и туђих елемената који су у њој дотада постојали. Наша Партија је успјела да тако усмјери и оствари свој развитак благодарјећи томе што се оно пролетерско језгро које се у њој налазило није дало уништити, већ се упорно развијало и ухватило дубоке коријене у радничкој класи, одражавајући вјерно интересе те класе и радних маса и борећи се дослиједно за јединство Партије и за преодољевање фракционашке борбе, у чему је најзад и успјело. Велике жртве које је наша Партија дала у току свог развитака, сакупљено искуство, учење на грешкама, пажљиво праћење искуства револуционарне борбе у другим земљама, све је то учинило да поступно буде изграђен лик руководиоца новог типа, лик способног и непоколебљивог комунисте борца.

Као што је познато, послје завођења шестојануарске диктатуре развитак Партије одвијао се по двије линије. Партиске организације у земљи, искасапљене терором шестојануарске диктатуре, пошле су путем постепеног сређивања и консолидовања, док је у партиском руководству, које је било у иностранству, владала и даље фракциска борба. Нажалост, на руководство Партије у том периоду мање су могле да утичу партиске организације у земљи, а много више утицала ситуација која се постепено стварала у Комунистичкој интернационали. То је негативно утицало на стање у руководству, а преко њега и на стање у Партији. Партија се уствари развијала не уз помоћ него насупрот дјелатности тадашњег руководства. Тадашње руководство је било изгубило стварни увид у стање у земљи и доносило је такве одлуке које су практично доприносиле разбијању и

ликвидацији Партије. То се изразило нарочито у томе што су многи изграђени комунисти руководиоци упућени у земљу где су пали право у руке полицији.

У то вријеме методи рада Коминтерне развијали су се све више у правцу који је од комуниста у емиграцији стварао све мање револуционаре а све више чиновнике апарата. Ја не желим тиме да умањим значај дјелатности Комунистичке интернационале, нарочито у првим годинама и посебно док је Лењин био жив. Она је у своје вријеме пружала велику помоћ многим партијама. Она је пружала помоћ и нашој партији. Захваљујући помоћи Коминтерне, наша Партија је могла да се оријентише на правилније заузимање става у националном и сељачком питању. Коминтерна је (додуше, на захтјев загребачке Мјесне организације 1929 године) учинила извјестан напор да се преброди фракционаштво у нашој Партији. Коминтерна је допринијела и школовању неких наших кадрова који су били у емиграцији итд. Али, Коминтерна је у погледу наше Партије скоро била спремна да учини једну катастрофалну грешку, као што је то урадила у погледу неких других партија. Погрешно оцјењујући стање у нашој Партији кроз стање руководства у емиграцији, и не консултујући уопште партиске организације у земљи, Коминтерна је озбиљно разматрала питање распуштања наше Партије, и то баш у моменту кад је она већ била стала на ноге, и када је ново руководство чинило озбиљне напоре и већ постигло знатне резултате у својим настојањима да Партија постане важан политички фактор у земљи и да се организационо консолидује.

ШТЕТНОСТ СТАЉИНСКЕ ПОЛИТИКЕ

Али, у то вријеме се у односима са другим партијама све очи тије испољавао бирократски и шематски однос Коминтерне. Уствари, Стаљин је у вријеме великих процеса у Совјетском Савезу водио преко Коминтерне према другим партијама такву политику која је уништавала револуционарни лик комунисте и стварала тип комунисте-бескичмењака. Тада су се почели озбиљније изопачавати принципи и дух који је Лењин унио у рад Коминтерне. Та политика нанијела је огромне штете многим партијама, а то се јасно показало у вријеме фашистичке агресије, у оним судбоносним данима по њихове земље, када је требало да оне испоље своју политичку самосталност, своју повезаност са масама и своју идејну зрелост, када је требало да организују народ у борби против окупатора и да се ставе на чело те борбе. (Та Стаљинова политика оживјела је на свој начин и кроз стварање и дјелатност Коминформа послје 1947 године.)

Због такве политике Стаљина, наша Партија је изгубила велики дио својих кадрова, било због политичке деморализације, било због физичког истребљења за вријеме великих Стаљинових „чистки“

у Совјетском Савезу, у којима је страдало преко стотину прекаљених комуниста које је годинама васпитавала наша Партија и међународна револуционарна борба. Међу њима су биле десетине бивших партиских руководилица, од којих да поменем само неке, као Филипа Филиповића, Стјепана Цвијића—„Штефека“, Владимира Чопића, Раду Вујовића, К. Хорватина, итд., који су заједно са стотинак других руководићих комуниста из наше земље нашли смрт у Стаљиновим затворима и логорима. Данас, када прослављамо четрдесет година наше Партије, последице сазнања о ужасним догађајима из тих времена, наша је обавеза да се сјетимо тих другова и да им се одужимо, и поред свих грешака и слабости које су неки од њих испољили у партиском раду, јер су доживјели тешку судбину, најтежу која може задесити једног револуционара, а то је да невин погине од куршума својих људи као издајник идеје за коју се борио и којој је свој живот посветио. Такав метод уништавања људи, револуционара, ми комунисти Југославије оштро осуђујемо и ми смо у нашој пракси, у животу наше Партије и данас наше социјалистичке државе одлучно одбацили такве методе (методе које су се наставиле и последије резолуције 1948 године у другим земљама народне демократије).

Поучено свим догађајима у прошлости, ново руководство КПЈ, формирано 1937 године, донијело је одлуку да потпуно ликвидира политичку емиграцију и да руководство Партије буде са читавом Партијом у земљи, да не прима никакву материјалну помоћ извана, да буде под сталном контролом партиског чланства, радничке класе и радних људи, да се окрене према проблемима земље, и да, рјешавајући те проблеме, врши своју дужност према своме народу, испуњавајући у исто вријеме и свој интернационалистички дуг према међународном радничком покрету.

Ослањајући се на прекаљене кадрове и на чланство које је изишло из тешких борби са шестојануарском диктатуром или је било пуштено са дуготрајног робовања по разним тамницама Југославије, ново руководство стајало је пред неколико основних задатака. Прије свега, требало је извући Партију из дубоке илегалности и чврсто је повезати са радничком класом и са широким радним масама, учинити је снажним политичким фактором упркос њеној илегалности. У том циљу, Партија се активирала у свим друштвеним организацијама, у синдикатима, међу омладином, у задругама, итд. Секташки и завјернички методи уступили су мјесто борби за утицај у најширим масама, раду на активирању маса на конкретним питањима и на стварању солидних позиција у друштвеним организацијама и у синдикатима. Требало је Партију организационо учврстити, отстранити остатке догматизма, буржоаских и других туђих утицаја, и оријентисати је на конкретан рад, на стваралачку примјену марксизма. Таквом својом дјелатношћу, а ослањајући се на већ стечени углед у борби са антидемократским режимом, Партија је допринијела политичкој и идеолошкој афирмацији партиског покрета у свим обла-

стима друштвеног живота. Настао је читав прелом у животу Партије. Прије свега, Партија је имала своје руководство које је органски израсло из њених редова. У унутрашњи партиски живот унесени су другарски односи, самодисциплина и свијест о одговорности сваког члана Партије, створени су нови односи између организација и руководства. Повјерење које су комунисти стицали у масама својом револуционарном борбом, својим жртвама и својом оданашћу народу било је сада појачано једном правилном политичком линијом, правилном оријентацијом и благовременим упозоравањем маса на издајничку политику коју су водили антинародни режими у старој Југославији. Резултати таквог рада одмах су се осјетили. Растао је број комуниста и чланова СКОЈ, растао је углед Партије у народу. Стварао се широки антифашистички фронт, чији су основни политички захтјеви били: независност Југославије, успостављање дипломатских и економских односа са СССР, демократизација живота у земљи, стварање једне демократске владе итд. Партија је успјела да обједини демократске и револуционарне снаге земље у један јединствени покрет за рјешавање основних економских, социјалних и других проблема, и за одбрану независности земље од долазеће фашистичке агресије. Борбу за свакодневне захтјеве маса Партија је успјешно повезивала са борбом за дугорочне циљеве.

Тај огроман прелом који је настао у животу и раду наше Партије испољио се 1940 године на Петој земаљској конференцији КПЈ, која је уствари претстављала последњу припрему и смотру наше Партије пред претстојећим судбоносним догађајима за нашу земљу.

Својом борбом и правилном политичком линијом Партија је ојачала своје позиције не само код радничке класе него и код свих угњетених народа наше земље. Коријени Партије јачали су у градовима и селима. Партија је постала једини вјеран тумач тежњи и интереса наших народа. Тако организовану Партију, са високом револуционарном свијешћу њених чланова нико више није могао уништити. У томе треба и тражити одговор на питање зашто се КПЈ није ни за моменат колебала шта треба да ради после срамне капитулације и фашистичке окупације старе Југославије, односно како је КПЈ могла да организује Народноослободилачки рат и да спроведе социјалистичку Револуцију, како је могла да издржи сва искушења пред којима се нашла и да из најтежих ситуација изађе као побједник.

Желим овдје да истакнем још и то да се управо тако широко постављеним радом и борбом наше Партије, таквим њеним односом према друштвеним организацијама, синдикатима, омладини и другима, изграђивао и метод рада који се није подударало са Стаљиновом политиком претварања партије и радничких покрета у секташке и завјереничке организације. Наша Партија није била сама себи циљ, већ је била организована и организаторска класна револуционарна снага у служби народа. Ослањајући се прије свега на захтјеве и тежње радних маса своје земље, на наше конкретне хисториске

услове, наша Партија је стваралачком примјеном марксизма-лењинизма постала самосталан политички фактор који је био способан да узме на себе одговорност за судбину своје земље у најтежим и најмрачнијим данима њене историје.

II

Најзначајније поглавље у славној историји наше Комунистичке партије претставља онај период у коме је она извршила велики задатак организатора и руководиоца Народноослободилачког рата и социјалистичке револуције. Комунистичка партија одиграла је одлучујућу улогу у том бурном четворогодишњем периоду Ослободилачког рата и у даљем револуционарном развоју нове социјалистичке Југославије, у периоду испуњеном историским догађајима од животне важности, херојством народних маса и динамиком друштвено-политичке ситуације. Од правилне политичке линије КПЈ и од њене борбе зависила је уствари будућност народа Југославије. Партија је храбро преузела на себе ту историску одговорност, осјећајући се способном да одговори најтежим задацима. Рат и Револуција најтешње су везали судбину наше земље и наших народа са судбином Комунистичке партије.

То поглавље наше историје, тако богато судбоносним догађајима, тешко је приказати у оквиру једног реферата и ја ћу због тога овдје изнијети само неке најважније моменте.

Наша Партија је ушла у Ослободилачки рат са око 12.000 својих чланова и са око 30.000 чланова Савеза комунистичке омладине. Онај ко не зна карактер наше Партије, и револуционарна својства њених чланова, не може да схвати како је наша Партија, са релативно малим бројем свога чланства, могла да се стави на чело народа у тим преломним догађајима на почетку Ослободилачког рата. Она је то могла зато што њена снага није била само у броју чланова, већ је била и у утицају на масе, у хиљадама нових, политички зрелих кадрова које је она васпитала у синдикатима, у СКОЈ, итд. Њена снага била је у ономе што је она претстављала и одражавала, а нарочито у њеној способности да одреди правилну политичку линију, да укаже на правилан пут и на начин како да се остваре постављени задаци. Уколико је у условима предратне Југославије револуција сазријевала као друштвено-историски процес, утолико су у средини радничке класе, сељаштва и интелигенције сазријевали и одговарајући револуционарни кадрови, малобројни из познатих разлога, али политички изграђени, свјесни историске ситуације и својих задатака. Велики губици међу члановима Партије и омладине у првим годинама рата брзо су се надокнађивали хиљадама нових чланова, прекаљених у огњу Ослободилачког рата. Људи су гинули тражећи да послуже смрти буду примљени у Партију. А проливена крв револуционара била је бојни зов за нове борбе, за нова херојска дјела.

НАША ПАРТИЈА ЈЕ ПРВА И ЈЕДИНА У ОКУПИРАНОЈ ЕВРОПИ ПОЗВАЛА НАРОД НА УСТАНАК

Кад је Централни комитет донио 4 јула 1941 године познату одлуку о почетку оружаних борби, цијела Партија, све њене организације и сви њени кадрови примили су ту одлуку као нешто сасвим нормално, као логички наставак раније политике Партије. Читава Партија је, без колебања, почела према локалним условима да спроводи ту одлуку у живот, а комунисти су је прихватили не само као неопходност у тој хисториској ситуацији него и као могућност за остварење оних великих и највећих друштвених идеала којима су били посветили сав свој живот.

Од оних 12.000 чланова Партије, колико их је било на почетку устанка, једва да је око 3.000 преживјело крај Ослободилачког рата, а исти је случај и са омладинцима, члановима СКОЈ. Извршавајући предано своје дужности, они су гинули на фронту и у позадини, у дугим и тешким борбама против удружених непријатеља или у затворима и на губилиштима, исписујући својом херојском и мученичком смрћу најљепше странице наше велике борбе за слободу, и дајући највеличанственије примјере људског самопожртвовања и преданости ствари свога народа. У тој борби, у којој су у ватри Револуције израсли и калили се нови партиски кадрови, пало је херојском смрћу десет чланова Централног комитета, на стотине нижих партиских руководилаца, на хиљаде најбољих активиста, политичких и војних руководилаца, на десетине хиљада осталих чланова Партије и омладине.

У условима рата и Револуције Партија је непрекидно јачала, попуњавајући своје редове најбољим борцима, тако да је под крај рата имала 141.066 чланова, од којих је највећи број био у борачким редовима. Партија је своју организациону структуру изграђивала према условима рата — у војсци и у позадини. Она је васпитавала милионске масе наших народа и све више се оспособљавала за руководећу улогу која јој је у нашем Ослободилачком рату припала по хисториској неминовности. Бескрајно је велики онај организациони, идеолошки и политички рад који су и наша Партија у цјелини и сваки њен члан појединачно морали да обаве у току четворогодишње револуционарне оружане борбе. То је једна од битних компоненти нашег Народноослободилачког рата и Револуције, без које би био немогућ онакав побједоносни исход борбе и за коју се може рећи да још није нашла довољно мјеста у нашој ратно-револуционарној литератури и да још није добила своју пуну оцјену ни у научно-политичкој и партиској литератури.

Није могућно ни овдје приказати читав ток борбе и све остварене резултате и ја ћу зато истаћи само неке опште и већ познате чињенице.

Истог дана када је хитлеровска Њемачка напала на Совјетски Савез, Централни комитет Комунистичке партије Југославије издао је проглас радничкој класи и народима Југославије, у коме их је позвао на припрему за отпор и оружану борбу, а већ 4 јула исте године ЦК КПЈ донио је одлуку о подизању устанка и ширењу партизанске борбе на читавој територији Југославије. Наша земља је била у окупираној Европи прва и једина чија је Комунистичка партија без оклијевања позвала народ на оружани устанак против фашистичких окупатора и сама се ставила на чело те борбе. Оружане акције отпочеле су већ послје неколико дана, а у наредним мјесецима прерасле су у општи оружани устанак широм земље.

Ми смо 22 децембра 1941 године, оснивањем Прве пролетерске бригаде, обиљежили почетак стварања регуларне Народноослободилачке војске, која је већ у почетку 1944 године, осим многих партизанских одреда, имала око 300.000 бораца, а у завршном периоду рата, 1945 године израсла је у снажну и добро опремљену армију од 800.000 бораца. Као што знате, због формирања пролетерских бригада и због увођења црвених петокраких звијезда као симбола наше борбе, Стаљин и Коминтерна нису били задовољни. И, почетком 1942 године добили смо у том смислу депешу у којој је таква наша политика окарактерисана као секташтво. Они нису схватили да је нама крваво искуство у току 1941 године показало да није могуће водити успјешну борбу само са партизанским одредима, већ да су нам нужне високо свјесне и дисциплиноване војне јединице у којима ће испочетка језгро бити радници, да би се постепено сливали у њих комунисти — сељаци и народна интелигенција. Међутим, пракса је показала да смо ми били у праву, а не они. Ми смо чврсто ријешили да радимо не по директивама „одозго“ него према нашим условима и могућностима. Пошто је КПЈ позвала народ на оружану борбу против окупатора, били смо свјесни да само ми, комунисти Југославије, носимо одговорност пред народом за успјех или неуспјех тог хисториског подухвата.

Те одлуке нашег партиског руководства нису биле непромишљене. Ми смо свестрано оцијенили ситуацију још прије напада на Југославију. Ми смо видјели чему води фашистички терор и мрак у поробљеној Европи. Ми смо знали да фашисти раде на истребљењу читавих народа и спремили смо се да дамо Хитлеру, Мусолинију и другима одговор на какав нису били навикли. Ми смо познавали ситуацију и у нашој земљи, познавали смо слабост и неспособност режима, знали смо за националну мржњу коју су у току двадесет година распиривали противнародни режими и вођства разних партија и црквена хијерархија, знали смо и за пету колону коју је непријатељ извана широко организовао. А у погледу одбранбене способности тадашње југославенске војске и квалитета њеног вишег руководства ми нисмо имали никаквих илузија.

ОД САМОГ ПОЧЕТКА БОРБЕ НА НАШОЈ ЗАСТАВИ ЈЕ ИСПИСАНА
ПАРОЛА „БРАТСТВО И ЈЕДИНСТВО“

Требало је савладати вјерску и националну мржњу, требало је спријечити даље међусобно, братоубилачко истребљење, које су започели усташа Павелић над српским живљем у Хрватској а четници над муслиманским и другим становништвом у Босни, и зато је од самог почетка наше борбе на нашој борбеној застави била исписана парола „Братство и јединство“. Знајући да национално питање у Југославији претставља један од одлучујућих фактора за широку мобилизацију маса за Народнослободилачку борбу, Партија је одмах у почетку истакла своје принципе о националном питању.

У почетку борбе, разумије се, ми нисмо могли предвидјети и одредити све појединости Ослободилачке борбе. Али, било је важно установити општи правац, а то је — оружана борба за истјеривање окупатора и право народа да послје ослобођења сам бира облик владе који буде желео. Хисторија је потврдила правилност такве оријентације. Најважније је било одредити правилну политичку линију и осигурати да она буде остварена. То значи да је на бази општих ставова револуционарне теорије требало изучити специфичне услове наше друштвене стварности, открити у тој стварности све покретачке елементе и све потенцијалне снаге и, полазећи од те наше националне стварности у условима који су се стекли ширењем Другог свјетског рата, одредити правац развоја нашег Народнослободилачког рата и Револуције.

Партија разумије се, не би могла успјешно организовати устанак против окупатора да, почев од 1937 године, није непрекидно спроводила широку политичку линију окупљања свих родољуба и прогресивних људи у Народни фронт, који је постао масовна база Народнослободилачког покрета. Партија је имала неисцрпно повјерење у снагу народних маса, а народи Југославије имали су пуно повјерење у политику Партије и у њену снагу. То повјерење према Партији, које се у процесу Ослободилачког рата све више ширило и јачало, засновало се и на великим жртвама које је Партија давала у тешкој борби против фашистичких окупатора. Наши народи су високо цијенили то што је Партија преузела на себе такву огромну одговорност какву је значао постављени и извршавани задатак организације и руковођења Народнослободилачком борбом. А заиста је и требало много револуционарне увјерености и смјелости да би се донијела одлука о тако величанственом подухвату као што је био рат против много пута надмоћнијег окупатора.

За све вријеме рата Партија је непрекидно радила на томе да окупи све снаге за борбу и побједу, али упоредо с тим и на томе да се онемогући повратак старе, омрзнуте власти, Партија је због тога посвећивала велику пажњу изградњи организационих и поли-

тичких предуслова (народна власт, народна војска као оружана сила народа, политички покрет у облику Народног фронта, итд.), како би по завршеном рату народ могао да уређује свој живот онако како сам жели. Зато је било неопходно да се већ у току рата предузимају одређене политичке мјере и акти који су по свом карактеру били изразито револуционарни, који су задирали у темеље друштвено-економског система и носили обиљежје социјалистичке револуције, али су општенационално-ослободилачки циљеви остали доминантни у току читавог Народноослободилачког рата. То је оно што је и омогућило најшире окупљање народних маса, што је и обезбиједило коначан успјех.

Једна од карактеристика нашег стратешко-политичког правца и наше револуционарне линије био је сталан курс на непрекидну оружану борбу и јачање оружане силе, као основне полуге помоћу које се рјешава и задатак националног ослобођења и сви други циљеви Народноослободилачке борбе и социјалистичке Револуције. Зато је и парола „Све за фронт, све за побједу!“ остала најважнија парола током читаве Народноослободилачке борбе.

Период Народноослободилачке борбе већ припада историји. Нама је данас из ове временске даљине лакше да сагледамо значај и величину те борбе. То је био период који је направио корјениту прекретницу у животу народа Југославије. Једном за свагда отишла је у прошлост стара Југославија, заснована на неравноправности, насиљу и експлоатацији. Једном за свагда сишла је са историске позорнице стара владајућа класа која је била препрека не само за општи друштвени прогрес него и за постојање јединствене братске државне заједнице југословенских народа. На површину су избиле нове, прогресивне друштвене снаге наших народа, са радничком класом на челу, и пред народима Југославије отворени су широки путеви за брзо кретање ка општем друштвеном прогресу, срећи и благодању. Наша Народноослободилачка борба, већ испочетка и револуционарна, ријешила је основне друштвене супротности старе Југославије, извршила је дубока социјална и политичка помјерања и припремила све политичке и друге предуслове за дубљи друштвени преображај у животу наших народа, за преображај на социјалистичким основама.

ЈЕДНОМ ЗА СВАГДА СИШЛА ЈЕ СА ИСТОРИСКЕ ПОЗОРНИЦЕ СТАРА ВЛАДАЈУЋА КЛАСА

У свјетлости великих историских тековина остварених у току четворогодишње револуционарне борбе може се лакше сагледати и улога и значај наше Комунистичке партије, без које, разумије се, тих тековина не би ни било. Али овакав развитак био је историски предодређен. У часу када су затајиле водеће снаге буржоаског дру-

штва и све њихове партије, у најсудбоносијим годинама наше новије историје, на хисториску позорницу дошла је Комунистичка партија, једина до краја демократска и до краја народна, једина општејугословенска партија, која је била способна да преузме политичко вођство наших народа и да им укаже на пут којим треба ићи. Тај пут био је пут борбе, али борбе у којој ће бити сигурно остварене тежње народа. И, данас ми видимо да су те тежње остварене, народи наше земље већ уживају плодове те борбе, која је створила услове за велику перспективу срећне будућности и данашњих и будућих генерација.

III

Народноослободилачка борба постепено је добила и карактер социјалистичке револуције, јер је уједно рјешавала и питање власти, чији су се основи у облику народноослободилачких одбора стварали у току читавог рата на ослобођеним територијама. Заједно са ослобођењем земље од окупатора извршено је револуционарно развлашћење буржоазије: а) срушена је политичка структура старе Југославије — створена да обезбеђује функционисање система бруталне капиталистичке експлоатације и националног угњетавања, а, због дубоких друштвених противрјечности које су раздирале тај социјално-економски систем, нестабилна од самог почетка и у сталној кризи, принуђена да због сопствене слабости стално тражи упоришта код страних реакционарних сила, да би се у току окупације претворила у оруђе окупатора против свог народа; б) створена је нова власт која је имала од почетка социјалистички карактер.

Нова власт је претстављала специфичан облик диктатуре пролетаријата — то јест савез радничке класе, као руководеће друштвене снаге, са сељаштвом и са осталим радним слојевима. Специфичност њених облика, а прије свега њена демократичност, проишлаго је из конкретних услова у којима се рађала: из ширине учешћа народних маса у Народноослободилачкој и револуционарној борби и у процесу изградње последице рата, из веома широке и масовне подршке најширих маса у изградњи социјалистичких друштвених односа у нашој земљи. Припремљена у предратном периоду борбом КПЈ на челу радничке класе против растуће реакције, борбом за потпуна социјална права радних људи и за национална права народа Југославије, а у току оружане борбе најтежње повезана са тежњама народних маса, нова, народна власт је имала веома широку друштвено-политичку базу. Због тога је она могла да рачуна и да се ослања на револуционарну активност маса.

Наша Револуција донијела је коначно и ријешење националног питања, укидајући тиме једну од основних супротности предратне Југославије. У животу старе, буржоаске Југославије имало је изванредно крупну улогу неријешено национално питање, односно нерав-

ноправни односи међу народима, у систему који је био утврђен Видовданским уставом и усто још погоршаван самовољом монархије и реакционарних влада. Због тога је овај проблем играо ванредно важну улогу и у раду и борби наше Комунистичке партије. То питање било је веома снажан елеменат и у мобилизацији дотада угњетених народа Југославије за борбу против окупатора. Отварајући перспективу нове заједнице равноправних народа, Народноослободилачки покрет је могао мобилисати основне снаге свих народа Југославије у борби за слободу и социјализам. У заједничкој оружаног борби ковало се братство и јединство југословенских народа. Стварањем братске заједнице равноправних народа, социјалистичке Југославије, постављен је солидан темељ на коме се израђивала и развијала наша земља. И у овој чињеници, између осталог, треба тражити објашњење наших успјеха у борби за социјалистичку изградњу упркос свим тешкоћама које су нам стајале на путу.

Врло је добро познато да смо ми по свршетку рата наслиједили потпуно разорену и опљачкану земљу, економски заосталу, земљу без неке значајније индустрије и напредне пољопривреде, — чему је одговарала и друштвена и културна неразвијеност. Били смо без материјалних резерви на које бисмо у почетку могли рачунати као на основу и за саму обнову земље, а камоли за социјалистичку изградњу. Ако томе додамо и разне тешкоће на спољном плану, које су нам чињене са разних страна, онда се данас заиста морамо питати како смо могли све то савладати и постићи ово што данас претставља нова Југославија како у свом унутрашњем развиту тако и у погледу своје спољнополитичке афирмације. Ми смо то могли постићи само благодаречи томе што је Комунистичка партија била чврсто везана са народом, што је имала његово пуно повјерење и што се у свим својим акцијама ослањала на такву снажну политичку организацију као што је Социјалистички савез радног народа Југославије.

СТВАРАЊЕ ЕКОНОМСКИХ ПРЕДУСЛОВА ЗА ИЗГРАДЊУ СОЦИЈАЛИЗМА

Шта је у таквој неповољној ситуацији, у каквој смо се ми налазили по свршетку рата, било потребно предузети да би се оствариле тежње за које су дале своје животе стотине хиљада наших бораца? Било је потребно постепено остваривати услове за социјалистичку изградњу земље — и ми смо без оклијевања пришли извршавању тог тешког задатка. Требало је што прије створити економске предуслове за изградњу социјализма. У том циљу извршени су револуционарни захвати у својинске односе; одузета су у првом реду средства за производњу, која су дотада, мада веома ограничена, служила приватницима за богаћење, и предата су у руке друштва; подржављена су не само основна средства за производњу већ и банке и кредитне установе, транспорт, цјелокупна рудна богат-

ства и друго; а аграрна реформа је тако темељито извршена да је стварање капиталистичких елемената на селу постало немогуће, јер је величина посједа била законом ограничена на десет хектара.

У том почетном периоду изградње наше социјалистичке земље, потреба максималног коришћења веома оскудних материјалних средстава и друштвених снага у економској изградњи, недовољна оспособљеност радничке класе и радних људи уопште, мањкава стручност органа за вођење економских послова и други узроци и услови захтијевали су централизовано руковођење производним процесом и детаљно планирање производње и извршење планских задатака.

Овакви услови и задаци захтијевали су и учвршћење и проширење руководеће улоге Комунистичке партије у апарату власти и што непосредније руковођење његовом дјелатношћу. Чланови Партије су и у тим најтежим почетним приликама изградње часно извршили своје задатке.

Привреда је, уз велике напоре, била обновљена. Изградњом нових великих индустријских и енергетских капацитета створени су темељи социјалистичке привреде, која је на тај начин постала водећи фактор у нашој земљи.

Измијењена је и друштвена структура. Радничка класа је бројчано силно ојачала услед великог прилива нове радне снаге са села у индустрију и проценат сељачког становништва спао је са 76% (прије Другог свјетског рата) на нешто преко 50%.

Привредна изградња и политичка и културна дјелатност утицали су на брзо уздизање политичког и културног нивоа маса. Створени су потребни услови за снажан замах стваралаштва радних људи.

Комунистичка партија је ојачала и бројем и у организационом погледу, оспособивши се за извршавање сложених задатака — за руковођење процесом изградње социјалистичке Југославије. И у условима кад је њено непосредно руковођење механизмом власти било нужност, она је непрекидно водила рачуна о потреби што тјешње везе с масама, стално указујући на значај и потребу демократских форми у механизму власти.

И масовне друштвене организације — Народни Фронт, Синдикати, УСАОЈ и друге — постале су милионске снаге које су испољиле огромну иницијативу у ријешавању привредних, политичких, социјалних и културних задатака обнове и изградње. Огромна енергија коју су те организације развијале произилазила је из тога што оне нису пасивно спроводиле директиве Партије, већ су као организације имале циљеве и акције потпуно у складу са акцијама Партије, што значи да је програм Партије постао њихов програм, а циљеви Партије и њихови циљеви.

Међутим, сувише велика улога државног апарата у управљању привредом и другим областима друштвеног живота у условима још велике економске и друге заосталости, затим висок степен концентрације власти у рукама централних државних органа, као и непосредно руковођење државним механизмом од стране Партије, рађали су сти-

хијном снагом нове појаве и опасности, бирократизам, опасност срашћивања партиског и државног апарата, опасност осамостаљивања апарата власти и његовог уздизања над друштвом, опасност претварања друштвено-политичких радника у администраторе и радних људи у извршиоце директива, умјесто у активне и свјесне учеснике у друштвеној изградњи, и слично. Све те појаве пријетиле су опасношћу одвајања политичког руководства од маса и водиле су ка застоју стваралачке иницијативе радних људи, стагнацији у друштвеном и економском животу. Али тенденција бирократског деформисања и срашћивања Партије са административним апаратом, није рођена на нашем тлу, и поред економске неразвијености наше земље, већ је пренесена извана, као идејни и материјални утицај Стаљинове праксе, копирањем свега и свачега из те праксе, што нам је нанијело не мало штете у нашем економском развоју.

С друге стране, мада се југословенска Револуција сталним наглашавањем потребе демократизма и својих специфичности одупирала бирократском изрођавању — потпуни смисао и опасност од бирократских искривљавања постао нам је јасан тек са сукобом и отпором Стаљиновом притиску. Хегемонизам се открио као спољно дејство бирократизма, а унутрашњи бирократски елементи као његова активна потпора у угрожавању тековина револуције и социјалистичког развоја.

Тако је сукоб са бирократизмом на спољном плану заштрио потребу радикалнијег обрачуна са елементима бирократизма у земљи. Предвиђања Маркса, Енгелса и Лењина, да социјалистичкој револуцији пријети опасност не само од рестаурације капитализма него и од бирократског угрожавања, потврдила су се, испољавајући се и у пракси нашег развоја.

У том периоду Пети конгрес КПЈ одиграо је ванредно значајну улогу тиме што је одбацио све клевете и што је, одбивши да себе а кроз то и цијелу земљу потчини стаљинистичком хегемонизму, одлучно оријентисао како комунисте Југославије тако и читав народ ка независној међународној и унутрашњој политици. Упоредо са отпором који је пружила притиску Стаљина, Комунистичка партија Југославије је предузела мјере за потсијецање коријена бирократизма у властитој земљи и дала иницијативе за даље одлучне кораке у стварању социјалистичких друштвених односа.

КПЈ ЈЕ НА ВРЕМЕ СХВАТИЛА ОПАСНОСТ БИРОКРАТСКИХ ДЕФОРМАЦИЈА

IV

КПЈ је на вријеме схватила потребу одлучне борбе против опасности бирократских деформација, а исто тако и неопходност да се те деформације спријече мјерама на стварању нових односа у производњи и друштвеном животу.

У 1949 и 1950 години Партија је дала низ иницијатива усмјерених на стварању новог привредног и друштвено-политичког система.

Предузете су мјере децентрализације, сужавања функција и компетенција централних органа и смањења њиховог апарата. Повећана је улога локалних органа власти (Законом о радним одборима 1949 године) и дата јасна оријентација на демократизацију на остваривање друштвеног самоуправљања и преношење функција управљања са централних државних органа на републичке, среске и општинске органе.

Упоредо с тим предузети су одлучни кораци против тенденција срастања Партије са државним апаратом. Истакнуте су поставке да руководећа улога Партије и њених чланова не може бити друштвена привилегија већ да треба да буде резултат друштвено-политичке и идејне активности, уз истовремено наглашавање да се тиме одговорност комуниста за успјешан развој социјализма не смањује већ повећава и добија значајнију улогу.

У привреди су извршене промјене у начину планирања и постепено су припремани услови за ослобођење и самосталније дјеловање социјалистичких економских фактора. Друштвени и економски интерес самог радног човјека био је прије свега изражен у разним мјерама, као што је укидање рационалног снабдијевања, постепено прелажење на слободније тржиште, увођење елемената економске стимулације у радним колективима, итд.

Доношењем Закона о радничком самоуправљању 1950 године извршен је даљи снажан корак у развоју социјалистичке демократије. Тиме је јасно трасиран пут за даљи развитак социјалистичких друштвених односа у нашој земљи.

Чињеница да је овај циљ, коме тежи свеукупни социјалистички покрет, постављен као актуелан задатак, као непосредно остварење у друштвеној пракси, имала је значај не само за наш даљи развитак, него је у одређеној мјери указала и на пут савлађивања противрјечности и кризе у којој се нашао међународни раднички покрет.

Шести конгрес КПЈ, на коме је сумирано искуство дотадашњих корака у кретању ка новом друштвеном систему и дата јасна оријентација будућег дјеловања, има у том погледу огроман и преломан значај.

На Шестом конгресу разрађена је нова генерална линија изградње социјалистичког друштва:

- стварање социјалистичких односа у производњи и заснивање свих категорија привредног система на тој квалитетно новој основи;
- стварање органа друштвеног самоуправљања преко којих друштво управља својим пословима и постепено преузима од државе функције управљања;

- стварање таквог политичког система који одговара новим продукционим и друштвеним односима, који заштићује и потстиче њихов даљи развој и има перспективу да се постепено и сам претвара

у саставни дио организма друштвеног самоуправљања, губећи постепено свој политички карактер, у складу са јачањем социјалистичке друштвено-економске базе, са смањивањем унутрашњих противрјечности и са разватоком социјалистичке друштвене свијести.

Остваривање одлука Шестог конгреса у друштвеној пракси ослободило је огромне стваралачке енергије радних људи и развило њихову иницијативу у производњи, као и у друштвеној, политичкој и културној активности.

Наш друштвени развато од Шестог конгреса забиљежио је огромне резултате. Међутим, његово кретање није било праволиниско. Оно се одвијало као противрјечан процес, а из тих противрјечности произилазиле су негативне пропратне појаве, које је требало савлађивати.

ОСЛОБАЂАЊЕ СТВАРАЛАЧКЕ ЕНЕРГИЈЕ РАДНИХ ЉУДИ

Основна противрјечност била је она на коју је наилазила изградња система социјалистичке привреде и која се изражава као противрјечност завршавања објеката „кључне капиталне изградње“ и потребе децентрализације средстава и давања веће слободе самосталним социјалистичким економским факторима, радним колективима и комунама, да располажу тим средствима. Задатак завршавања кључних објеката изискивао је велики економски напор, захтијевао је концентрацију средстава на један ужи привредни сектор и вршио је притисак на развато низа производних грана и на животни стандард маса. Услови у којима се ово одвијало, нарочито у периоду од 1949 до 1954 године, били су најтежи у послеријатном периоду.

Друга противрјечност произилазила је из заосталости друштвене свијести и из неопходности да, у условима развијених облика самоуправљања у привреди и друштву, та свијест буде таква да читав наш друштвени развој иде што бржим путем развијања социјалистичких односа. Јер, недовољно развијена социјалистичка свијест изазивала је појаве несоцијалистичког односа према употреби друштвених средстава, појаве партикуларизма и локализма, а у идејно-политичкој области то се понекад изразило као малограђански анархизам.

У процесу остваривања линије Шестог конгреса, борбом и стваралаштвом радних маса под руководством СКЈ успјешно су савладане негативне тенденције, и у својим основним поставкама изграђен је наш друштвено-економски и политички систем. И више од тога, у току периода од Шестог до Седмог конгреса наш нови друштвено-економски и политички систем постао је основа цјелокупног живота радних људи. У томе су наши највећи успјеси. То нам показује да у наредном периоду треба још више систематски, још енергичније и са још већим полетом да идемо напријед у изградњи наше економике, у развијању наше социјалистичке демократије, у богаћењу нашег живота како у материјалном тако и у културном погледу.

Комунисти Југославије успјешно су обавили и обављају задатке руковођења процесима револуционарног преображаја нашег друштва, јер су увијек настојали да изражавају интерес и тежње радничке класе, те најнапредније друштвене снаге, хисториски позване да изврши мисију прелажења из класног у бескласно друштво. Захваљујући томе, они су увјек могли и да нађу и да у основи правилно формулишу рјешења за кретање ка социјализму, која су одговарала датим хисториским условима. У досљедности такве активности налази се одговор који објашњава досадашњи успјех борбе за социјализам у Југославији. У томе се налази и гаранција за правилност и успјех политике Савеза комуниста Југославије.

Сва та остварења, којима се с правом поносе Савез комуниста Југославије и наши народи, постигнута су у невјероватно тешким условима, и у току Ослободилачког рата и Револуције и у послјератној изградњи социјализма. На наслијеђењу заосталост, ратна разарања, огромне губитке у људству и друге ратне тешкоће надовезале су се спољне тешкоће, нарочито елементи који су утицали на развитак наших односа са Совјетским Савезом и другим социјалистичким земљама.

На нашу Партију и нашу социјалистичку изградњу пао је тежак задатак авангардног одреда и пионирске борбе у супротстављању и ломљењу оних негативних појава које су се гомилале у досадашњем развоју социјализма, а које су оличене у познатим појавама из Стаљинове праксе и теорије, као и из праксе и теорије оних претставника међународног радничког покрета који су некритички и послушно копирали сваки Стаљинов потез, сваку његову ријеч, свако практично остварење, укључујући ту и организовање процеса многим поштеним комунистима и убијање својих дојучерашњих другова.

Те појаве и такав развитак нанио је велике штете међународном радничком покрету и морао је прије или касније да се сукоби са стварношћу и са потребама јачања социјализма и даљег социјалистичког развоја.

Тај сукоб је почео да се испољава на разним мјестима и у различитим облицима. Сукоб СССР — Југославија од 1948 године само је једна манифестација ширег сукоба и шире потребе да се са пута социјалистичког развоја отстране препреке које су никле у периоду сазријевања и остваривања Стаљинових концепција. Друкчије манифестације тог сукоба испољиле су се у познатим догађајима у Пољској и Мађарској, у осуди „култа личности“ на Двадесетом конгресу Комунистичке партије Совјетског Савеза, у поновном заоштравању сукоба са Југославијом прошле године, итд.

Сви ти догађаји показују да сукоб од 1948 године није случајна појава. То је, уствари, саставни дио једног много ширег и свеобухватнијег процеса у развоју социјализма и спољна манифестација непрекидне борбе напредних и назадних снага у даљем кретању и развоју социјалистичке мисли и у развоју друштва уопште.

Поставља се питање због чега се тај сукоб манифестовао прије свега у односима СССР — Југославија? Због тога што су припреме за нашу Револуцију вршене у току једног дуготрајног процеса револуционарне борбе, која је вођена у нашој земљи сопственим снагама. Због тога што су у процесу те борбе сагледани многи специфични елементи о којима се морало водити рачуна у фази оружане борбе и у фази изградње социјализма. Због тога што је наша Револуција преузимала сва она позитивна остварења Лењина и Октобарске револуције и примјењивала их стваралачки на услове наше борбе, ради рјешавања наших задатака у новим околностима. Због тога што је наша Револуција почела да одбацује оно негативно што се испољавало у Стаљиновој теорији и пракси, а што је нашло израза: у неповјерењу у масе нарочито у радно сељаштво, у неповјерењу у револуционарну снагу радничке класе других земаља, у идеолошком монополизму, у стварању неравноправних односа међу државама које су приступиле социјалистичкој изградњи, као и у развијању неправилних односа међу комунистичким партијама, чије је оличење била и политика и пракса Информбиороа.

Све оно негативно, што се нагомилало у једном дужем периоду тешке борбе за социјализам, почело је да пуца, а у нашем сукобу са Информбиороом, послје 1948 године, да се јасније уочава и сагледава. Самим тим почеле су да јачају и снаге које ће се у једном дужем процесу борбе оспособљавати да те неправилности из социјалистичке праксе постепено уклоне. Социјалистичка Југославија је саставни дио тих снага социјализма, и у томе је њена велика интернационалистичка улога; у томе је и историско оправдање и прогресивност наше борбе, јер се даљи развитак социјализма не може замислити без даљег процеса уклањања свега онога негативног, без даљег нарастања позитивних снага социјализма. Тај процес свакако неће бити ни краткотрајан ни лак, али он је историски неминован.

Кампања коју већ читаву деценију воде руководиоци земаља источног лагера и неки комунистички руководиоци на Западу против наше земље и наше социјалистичке изградње нанијела нам је досад велике штете, нарочито у материјалном погледу. Али она је донијела и користи, нарочито на подручју марксистичке идеологије: у бржем ослобађању од догматизма, у бољем сагледавању и јаснијем уочавању негативних појава у развоју социјализма, а самим тим и у стварању могућности да ми сами избјегнемо сличне грешке.

СОЦИЈАЛИЗАМ НИЈЕ НИЧИЈИ МОНОПОЛ

Нама је веома драго што видимо да је за последње двије године дошло у СССР до рехабилитације оне наше праксе у социјалистичкој изградњи због које су нас много критиковали и називали ревизионистима. Ту се ради у првом реду о извјесној децентрализацији у администрацији и привреди у СССР и неким другим земаљама. Ја сам

увјерен да ће тога бити још више, али ми не мислимо да кажемо да је то копирање наше праксе, већ сматрамо да стварност, односно живот и пракса намећу таква „ревизионистичка“ исправљања онога што постаје кочница у даљем развитку.

Наша стварност показује да социјализам није ничији монопол. Октобарска социјалистичка револуција отворила је еру масовног кретања ка социјализму и својом побједом омогућила побједу социјализма у другим земљама. Створене су могућности за изградњу социјализма и у мањим земљама независно од става руководиоца ове или оне социјалистичке земље према социјалистичком развитку у другим земљама. То су хисториски нови услови за развитак социјализма, које круги догматичари и људи који се боре да сачувају монополистички положај у радничком покрету не желе или су неспособни да виде. Отуда апсурдност и нелогичност причања неких комунистичких руководиоца да су успјели да изолују социјалистичку Југославију од међународног радничког покрета. Та њихова теза одражава уствари узалудне покушаје да се одбране од живота, да укоче неминовне појаве у развитку социјализма. Југославија је била и остала саставни дио свјетског кретања ка социјализму, она је логиком развоја догађаја постала један од активних чинилаца у савременом развитку међународног радничког покрета и антиимперијалистичких снага уопште.

Наша социјалистичка стварност демантује све тврдње неких комунистичких руководиоца да се ван лагера не може градити социјализам. Покушаји да се социјализам идентификује са лагером, поред тога што претстављају кочницу бржег развитака социјализма — што се јасно показује на примјеру Југославије, а и на другим примјерима — постају идеолошки све апсурднији, а у пракси све штетнији. Упорно инстистирање да се Југославија поштопото увуче у лагер има далекосежније негативне посљедице и у радничком покрету и у целини и у погледу међународних односа уопште. Такви покушаји сужавају могућност класне солидарности поцијепаних дијелова радничке класе у појединим капиталистичким земљама, они изазивају сумњу у њихово схватање политике коезистенције, коју су прихватили и наши критичари, то ствара неповјерење у земљама које су се оријентисале на спровођење политике неутралности, у земљама које су се оријентисале на прогресиван пут свог развоја, али које желе да воде независну политику ван блокова. Таква схватања и политика у односу на развој социјализма значе уствари негацију упоредног постојања и преплитања општих законитости и специфичности у развитку социјализма; она сужавају подлогу на којој израстају и јачају социјалистичке снаге, а усто чине да комунистичке партије које прихватају такве ставове буду гуране у секташтво и изолованост од маса.

Ми, југословенски комунисти, сматрамо да даљи развој међународне ситуације неће ићи линијом обавезног опредјељивања појединих земаља за овај или онај лагер, већ линијом слабљења блокова и нарастања у свим земљама оних снага које ће носити хисториски

развитак у правцу јачања социјализма у свјетским размјерама. Свако супротстављање том процесу и сваки покушај да се развитак социјализма ограничи лагерским оквирима, и да му се утисне печат лагерске политике, може да нанесе и наноси штету само социјализму и његовом бржем развоју. Погледајмо само колико је енергије и средстава утрошено на то да се нанесе штета развоју социјализма у нашој земљи. Какве је резултате дала таква политика. Она је причинила велике материјалне штете нашој земљи, али је стотруку већу штету нанјела оним партијама и земљама које су повеле и које и данас воде ту политику. Наша капитулација пред таквом политиком пружила би охрабрење за њено даље спровођење, а тиме би негативне посљедице биле много теже и кобније за ствар социјализма. Наш отпор таквој политици, међутим, јача отпор свих оних прогресивних снага у социјализму које почињу да сагледавају штетност те политике. Осим тога, наш отпор даје охрабрење народима оних земаља које су се ослободиле колонијалног јарма и које желе да изграђују свој живот на прогресивним основама — на основама социјализма. Према томе, то значи допринос јачању Социјализма и брже сазријевање услова за одређивање правилнијих облика борбе за нове, социјалистичке друштвене односе.

ДЕЛИМА СМО ПОКАЗИВАЛИ СВОЈ ОДНОС ПРЕМА СОЛИДАРНОСТИ МЕЂУНАРОДНОГ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА

Кроз ту призму треба гледати и на проблем наших интернационалних обавеза, и на проблем пролетерског интернационализма уопште. Монополисти пролетерског интернационализма већ су промукли одричући нашој Партији, нашем Савезу комуниста, интернационалистичко обиљежје. Међутим, у протеклих четрдесет година ми нисмо само говорили о пролетерском интернационализму већ смо дјелима показивали свој однос према класној солидарности међународног радничког покрета. Ми се можемо с правом поносити својим ставовима и својом улогом у току прошле четири деценије и можемо смјело погледати у очи сваком поштену раднику и револуционару. Од подршке Октобарској револуцији и помоћи гладнима у Русији, ређале су се многе наше акције за помоћ и подршку револуционарној борби у другим земљама. Када је у Бугарској пропала побуна 1923 године, ми смо прихватили у нашој земљи преко двије хиљаде бугарских бораца, са другом Димитровом на челу. Када је међународна буржасија предузела поход против мађарске револуције, ми смо проглашењем генералног штрајка спријечили да трупе краљевске Југославије учествују у гушењу мађарске револуције (док су из неких других земаља, чији нам руководиоци данас држе лекције о пролетерском интернационализму, трупе несметано отишле и учествовале у крвавом гушењу те револуције). Познат је став наше Партије према антифашистичкој борби у Шпанији и учешће преко 1.300 југословенских

добровољаца у Шпанској републиканској армији. Познате су велике акције наше Партије за пружање подршке Димитрову у току Лајпцишког процеса, као и за подршку Телману и за спасавање Ракошијево. У судбоносним данима за Чехословачку, 1938—1939 године, наша Партија је организовала покрет добровољаца за одбрану Чехословачке Републике и успјела је да сакупи 200.000 пријава. Међутим, пошто се чехословачка влада није ријешила да пружи отпор, а чехословачко комунистичко руководство, које данас толико галами против нас, није нашло за потребно или није имало одважности да иступи у одбрану независности своје земље, то је наша акција остала само као велики израз симпатија према братским народима, Чесима и Словацима. Познато је какву је улогу одиграла наша Партија у Другом свјетском рату, познат је наш допринос побједи над фашизмом. У јеку најтеже борбе ми се нисмо борили само за то да ослободимо своју земљу, већ смо пружали помоћ и сусједним земљама и антифашистичким снагама у тим земљама. Пружили смо драгоцјену помоћ у стварању Албанске комунистичке партије и у ширењу оружане борбе у Албанији (али, данас, ево, неки албански руководиоци поступају према нама као онај човјек из приче, коме је, кад се докопао власти, прва брига била како да забоду нож у леђа својим најближим). Ми смо у току рата против фашизма формирали на својој територији крупне талијанске јединице, бугарске бригаде, мађарске, чехословачке, пољске и аустријске јединице. Почетком 1942 године добили смо из Москве молбу да упутимо проглас поробљеним народима Европе и да их позовемо да слиједе наш примјер. Ми смо то учинили, али је ефекат прогласа зависио прије свега од унутрашњих снага у свакој земљи и од способности комуниста у тим земљама да поведу масе у борбу. Грбови наших комуниста расути су по читавој Европи. Од Мадрида, где су сахрањени члан ЦК наше Партије Благоје Паровић и стотине других, па преко Марсеља, где је сахрањен комесар јужне зоне Француског покрета отпора, радник из Раковице и шпански борац Димитрије Котуровић — до поларног круга у Норвешкој, где се налазе грбови три хиљаде наших заробљених партизана, наилазимо на појединачне и масовне грбове синова наших народа, који су дали своје животе за бољу сутрашњицу не само свога народа већ и других народа Европе.

Није нескромно рећи да је мало партија које могу изаћи пред међународни пролетаријат са таквим билансом одуживања свога интернационалистичког дуга у току четрдесет година рада. Чврсто смо увјерени да ће и наш садашњи отпор несоцијалистичким појавама и несоцијалистичкој пракси у односима међу социјалистичким државама бити у историји забиљежен као свјетла примјер обавеза према сопственом народу и међународном радничком покрету. Ми се с правом поносимо својом славном прошлошћу и својом данашњом активносту у изградњи социјализма у нашој земљи, а исто тако и оним макар и скромним доприносом који дајемо развитку социјализма у свијету. Бесмислено је проглашавати антисоцијалистичким или националистичким сваки израз поноса над успјесима наше Партије и наших

народа. Јер, ми заиста имамо чиме да се поносимо, а жао нам је само то што ће будућа покољења у неким земљама, иако недужна, имати да се стиде због данашњих поступака према нама.

Ми смо увјерени да ће снаге социјализма и поред свих тешкоћа непрекидно јачати, да ће социјализам односити нове побједи и да ће налазити снагу и средства да уклања оно што је негативно. Живот и пракса постављају, на крају крајева, све ствари на своје мјесто. Данас у међународном радничком покрету постоји прилична идеолошка збрка, али се у пракси социјалистичке изградње ломе застарјели облици и почињу да се изналазе нови, који омогућавају бржи развитак производних снага, јачање социјалистичке демократије и стварање правилнијих социјалистичких односа међу људима, како у производњи тако и у друштвеним односима у цјелини.

У тој ситуацији велике збрке у радничком покрету одржан је прошле године и Седми конгрес Савеза комуниста Југославије. Конгрес је одредио наше задатке у даљој изградњи социјализма, и донио нов Програм СКЈ. Прихватање Програма има првенствено значај за нашу земљу и њен социјалистички развитак. Али галама која се дигла око тог Програма показује да он има и шири значај за међународни раднички покрет. Чињеница је да се и комунистичке и социјалдемократске партије већ дуже времена налазе такорећи у програмској кризи. Ту чињеницу најбоље илуструје примјер КПСС: тачно прије двадесет година донио је XVIII Конгрес КПСС одлуку о изради новог програма. Била је изабрана и комисија са Стаљином на челу, али њен рад није уродио плодом. На XIX Конгресу изабрана је нова комисија, а на XX Конгресу трећа. Комисије су бирале а програма нема. Међутим, протеклих двадесет година биле су тако богате догађајима, промјенама, револуционарним борбама, распадањем колонијалног система, и уз то огромним напретком науке и технике, да је очигледно потребно да свјесне социјалистичке снаге дају свој суд о свим тим догађајима и да укажу на процесе даљег развоја и на начине њиховог усмјеравања. Ћутање о свему томе само илуструје одређено стање у области идеологије и праксе, али не рјешава проблеме и не наоружава прогресивне снаге за даљу борбу.

Не треба се заваравати да наш Програм даје одговор на сва крупнија питања, и да и он нема својих слабости. Он је уствари само озбиљан прилог сагледавању проблема и њиховом дјелимичном објашњавању. То је велики корак напријед у односу према постојећем стању, и значај Програма СКЈ је у томе што ће на садашњој етапи знатно потстаћи марксистичку мисао да се озбиљније бави савременим проблемима. То ће помоћи да се општим напорима да правилан одговор на питања која живот поставља.

У томе је значај досадашњих напора Савеза комуниста Југославије и ми се можемо заиста с поносом осврнути на славни четрдесетогодишњи револуционарни пут Комунистичке партије Југославије и казати и показати свакоме да смо увијек високо носили заставу Маркса, Енгелса и Лењина.

Генерал-потпуковник **ЈЕФТО ШАШИЋ**

РАД КПЈ НА ВОЈНИМ ПИТАЊИМА 1919 — 1941

Историја социјалистичког покрета народа Југославије нераз-
двојно је везана са међународним социјалистичким покретом у којем,
некипут деценијама у заједничкој организацији, наша социјалдемо-
кратија учествује преко многих акција и кроз разне облике.¹⁾ Соци-
јалистичка радничка партија Југославије (комуниста) створена је
1919 г. од појединих социјалистичких, социјалдемократских партија
и група југословенских народа, са свим предностима и недостацима
претходног развитка. Отуда и у војном питању, коме су ове социјал-
демократске партије прилазиле на разне начине, али са антимили-
таристичких позиција — КПЈ има традиција још пре 1919 године.

Ставови у војном питању који су доминирали у социјалдемо-
кратским партијама појединих земаља, нарочито Аустрије, Немачке,
Русије и Француске итд., имали су непосредан и посредан утицај на
социјалдемократе и у јужнословенским земљама.

Борба пролетаријата и његов све снажнији развитак и утицај
постали су озбиљна претња милитаризму који је буржоазија европ-
ских земаља уводила. Из те борбе се развијао борбени антимили-
таризам заснован на програмским начелима „Комунистичког манифе-
ста“. Он се зачиње на Лозанском конгресу Интернационале (1867) и
на дневном је реду свих њених будућих конгреса. На стајаћу војску
се гледа као на негацију демократског и републиканског духа, захтева
се њено укидање и увођење општег наоружања народа. То посебно
истиче Париски конгрес (1889). На свим тим конгресима рађају се
тактика и став пролетаријата према војној организацији. Од 1900 го-
дине пролетаријат све више сагледава одлучну улогу војске у оства-
ривању својих циљева. У дискусијама о облицима борбе и тактици
испреплитала су се и постепено диференцирала револуционарна и ре-
формистичка гледања на војску и војно питање. Многи раднички вођи
све више долазе до закључка да задатак пролетаријата није да демо-
кратизује војску, него да је сломи као део буржоаског поробљивачког

¹⁾ До 1918 године поједине социјалдемократске партије југословенских
народа деловале су било самостално, на политичкој платформи изграђеној на
основу одлука Друге интернационале (Србија), било у саставу других социјал-
демократских партија (аустријске, мађарске итд.).

апарата; отуда радничке масе треба да радом у војсци воде борбу против влада и милитаристичких врхова.²⁾

У току Првог светског рата, под утицајем социјалистичке левице и прогласа из Цимервалда, који је потписала и српска социјалдемократска партија, развио се и у нашим земљама снажан покрет против рата. Он је почетком 1918 године достигао у јужним деловима Аустро-Угарске такве размере да је у нашим крајевима било близу 200.000 људи који су образовали такозвани зелени кадар.³⁾

Противратно расположење је нарочито захватило морнарицу. Побуна у Боки Которској почетком фебруара 1918 године на око 40 ратних јединица, јавила се као одјек Октобарске револуције. Централни комитет побуњених морнара је захтевао, између осталог, мир, демобилизацију војске, оснивање добровољне милиције и право народа на самоопредељење. Побуњени морнари су изјављивали да за слабо стање у војсци нису криви официри, него систем који влада у држави, те га, као и у Русији, треба срушити. Дакле, бококторски догађаји показују да је посреди била побуна социјалистичког карактера, у којој су припадници наших народа били главна снага.⁴⁾

²⁾ С тим у вези карактеристичне су и акције социјалиста у југословенским земљама. Тако, на пример, словеначки напредни претставници учествују на социјалистичком конгресу у Бечу 1864 године и истичу захтев да се укине стајаћа војска. Међутим, касније, 1896 године, оснива се у Љубљани Југословенска социјалдемократична странка, као словеначка социјалистичка партија, која у односу на војно питање све до 1918 године углавном остаје на позицијама реформиста. У Хрватској социјалдемократска странка заузима антимилитаристички став и поставља захтев за „ограничење милитаризма и за демократизацију војске“. У току балканских ратова су хрватски социјалдемократи издали декларацију против империјалистичке политике Аустро-Угарске, која посеже за освајањем Балкана.

Димитрије Туцовић 1910 године на Конгресу Интернационале у Копенхагену, говорио је о борби против српских шовиниста и милитариста, али је указао и на неинтернационалистичке ставове других партија, посебно аустроугарске, која их је оставила саме, не покрећући бечке масе у знак солидарности („... дужност заступања права народа на самоопредељење била је са њихове стране готово сасвим занемарена“). И иначе је српска социјалдемократија осуђивала „своју“ буржоазију за освајачке намере према Албанији и Македонији тражећи федерацију балканских народа. У основним погледима и ставу према војном питању, српски социјалисти били су, додуше, под утицајем Друге интернационале, али њене левице, па су им оцене многих питања биле правилне. Другачије је стање било у осталим организацијама: у Словенији, Хрватској и Славонији, Далмацији, Истри, Војводини и Македонији.

Пошто су многа социјалдемократска руководства била забрањена у Првом светском рату, то нису заузела одређене ставове мимо оних под утицајем аустријских и немачких социјалдемократа.

³⁾ Зеленокадровци су боравили у шумама формирану у мање водове, а у случају већих потера уједињавали су своје снаге и узајамно се подржавали.

⁴⁾ Такав карактер побуне потврђује и забрана њене прославе. До 1928 године је бивша ратна морнарица славила пале морнаре као хероје, а тада је министар Хаџић забранио било какву прославу у вези са побуном у Боки и одлажење на гробље стрељаних.

Такви и други догађаји карактеришу стање у нашим земљама већ крајем Првог светског рата, пред стварање државне заједнице свих народа Југославије.

Са завршетком рата отвара се нова епоха заједничког живота наших народа. То је у исто време епоха и заједничке револуционарне борбе која почиње одмах после 1918 године.

*

Ситуацију у Југославији после Првог светског рата карактерише знатна ратна опустошеност, поремећеност привреде, револуционарно стање створено под утицајем Октобарске револуције у Русији, беспослица и глад. Успеси Октобарске револуције снажно су одјекнули у нашим земљама, у које је уз то из непосредног суседства допирао и ехо борбе што ју је водила мађарска Комуна. Спремност наших маса на револуционарну акцију огледала се, између осталог, у приступању великог броја људи у организације партије и синдикате. Напоредно се развијају револуционарни покрет пролетаријата и национално-револуционарни и аграрни покрети сељачких маса. Буржоазија појединих наших земаља веома брзо ствара савез против револуционарног покрета маса, које су тражиле пре свега демократско уређење земље и решење: националног питања, запослености, проблема глади и аграрног питања. Војска угушује покрете беземљаша, као што у крви угушује у Црној Гори и покрет против присилног уједињења. У Загребу је крваво угушена побуна дела домобранске војске.

У таквом општем стању сазван је Конгрес уједињења и створена Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста).

У резолуцији донетој на Конгресу поред осталог (оцене политичког стања, тражења слободе говора и штампе итд.), осуђује се полициски и војни терор, бруталност у гушењу револуционарних покрета наших народа, коју режим спроводи, а устаје и против контрареволуционарних намера према совјетској републици и револуцији у Мађарској. Тадашња влада је, наиме, припремала војну интервенцију против мађарске Комуне, али су се радничка класа и радне масе Југославије одлучно супротставиле тој намери.⁵⁾

Влада је терористичким мерама сломила штрајк и побуне и у томе су војска и жандарми одиграли крваву улогу. Припадници војске и жандарми хватали су железничаре и под претњом бајонета гонили их на рад.

⁵⁾ То је дошло особито до изражаја у генералном штрајку у лето 1919 године (20 и 21 јун) и у низу локалних побуна, као што је она у Суботици, кропролиће у Трбовљу, крвави догађаји на Залашкој цести у Љубљани. Оваквих појава је било и у Хрватској, особито у Вараждину, где је после пушкарања с војском које је трајало четири сата ослобођено тринаст ухашених загорских сељака. У Загорју су у то време стално избијали локални сељачки устанци и нападана властелинска имања.

Очигледно је да је такав општи отпор присилио владајуће кругове да одустану од слања јединица у Мађарску ради гушења револуције. Мноштвом прогласа комунисти се обраћају војницима с позивом да се одупру својим наредбодавцима и одбију да учествују у гушењу револуционарних покрета.

У једном прогласу се поред осталог каже: „Ваше вође официри... заведоше вас... окрените пушке против оних који вам заповедају. Ослободите се. Узмите власт у своје руке. Стварајте војничка, радничка и сељачка већа“.⁶⁾

Активност делегата и учесника Првог конгреса после његовог завршетка била је велика. Тако, на пример, делегати из Новог Сада предузимају мере против марша на мађарску престоницу. Одржавају се састанци с војницима у социјалистичким домовима у Војводини, воде се расправе против милитаризма, пропагирају социјалистичке идеје. У лето 1919 године растурају се по Београду леци којима се војници позивају да напусте касарне, да оду кућама и тамо, заједно с народом и с оружјем у руци, дижу револуцију. У исто време се у неким гарнизонима оснивају тајна војна већа — на пример, у Осијеку, Загребу, Сарајеву и Петроварадину. Прогласи позивају да се оснују радничко-сељачка војна већа, да се не иде у војску и да се у самој војсци откаже послушност. Тако је у 41 пешадиском пуку у Осијеку основана „Црвена гарда“. У Приморској дивизији у Дубровнику војници отказују послушност одбијајући да се транспортују у своје гарнизоне и тражећи да се пuste кућама. У Марибору, у 45 и 36 пешадиском пуку, коњичком пуку и хаубичком дивизиону, било је шест погинулих и петнаест рањених. Почетком 1919 године у демонстрацијама у појединим варошима Црне Горе истичу се пароле против милитаризма и империјализма.

Буржоаски властодршци су брзо схватили озбиљност ситуације и значај ових догађаја. Већ новембра 1919 године предузимају се мере против „бољшевизма“ да не би „продро у војску“. Указује се на агитацију бивших припадника Добровољачког корпуса у Русији, који су „надахнути бољшевизмом“, и наређује да се сви учесници Октобарске револуције лише слободе.⁷⁾ Министар војске Бојовић опомиње да треба предузети све „за спас отаџбине“.

Слом генералног штрајка и пораз баварске и мађарске комуне утицали су, свакако, на опадање револуционарног расположења у нашој земљи, али основни узрок томе је неумешност Партије да организационо и акционо користи револуционарно расположење, док се, међутим, буржоазија брзо снашла и предузела мере.

Из свих ових аспеката треба гледати на став Партије у војним питањима, особито ако се зна да су код једног броја партиских функционера преовлађивали тактичко-акциони погледи и ставови соци-

⁶⁾ Летак ЦК од марта 1919 године.

⁷⁾ У Октобарској социјалистичкој револуцији учествовало је око 30.000 Југословена.

јалдемократа и да је Партија организационо и програмски по низу питања имала нејасне ставове. Ова ће је појава и даље пратити у њеном развитку и борби читав низ година.

Други (Вуковарски) конгрес, одржан улето 1919 године, претресао је и војно питање. Он указује да је циљ Партије да оснује народну и црвену војску. У народну војску, према закључцима Конгреса, укључили би се сви радници и сиромашни сељаци који су способни да носе оружје. Њен је задатак да „обезбеди тековине радничке државе и коначну победу социјализма“. Црвена војска била би активни део народне војске. Задатак јој је да буде веран чувар револуције, да се бори „против свих контрареволуционарних завера, атентата и напада“. Истиче се захтев за изборност старешине у војсци.

Иако се време када је одржан Други конгрес карактерише тиме што се готово сав пролетаријат налази на страни КПЈ и Треће интернационале, процене донете на Конгресу су такве као да се ништа није променило у бурним догађајима од Конгреса уједињења до тада. Конгрес није по низу питања, па ни по војном, отишао напред.⁸⁾

Из материјала Конгреса јасно се види да питање формирања војске како је било постављено на Конгресу има више декларативан карактер и да није саображено могућностима. То је са војног и уопште револуционарног гледишта, вероватно, пропуштена прилика. Читав ток догађаја и акције на које смо летимично указали погодовали су организованијој револуционарној акцији. Многи догађаји, нарочито они у 1919 години, указивали су на одличне могућности за отворену револуционарну акцију, јер су многи војници, па и официри, били вољни да иду заједно са комунистима у оружану борбу. Сви су, додуше, мислили да је револуција близу, али Партија није свој рад усмерила на мобилизацију, припремање и организовање маса за оружани устанак. Писало се и говорило о револуцији, али је остао практичан рад на организовању тога потхвата. Одмах после свршетка рата није се, међутим, могло поставити питање недостајања искусних војних кадрова за војно организовање. Људи тек што су изишли из ровова, а добар број је имао искуства и из Октобарске револуције. Партија је, пак, бројала преко 60.000 чланова, а синдикати 300.000. Зато се намеће очигледан закључак да је у односу на могућности војног организовања поглед био замагљен, а судећи по одлукама

⁸⁾ Резолуција о политичкој ситуацији и задацима КПЈ, донета на Другом конгресу 1920 године, сасвим је неодређена: „бити спреман увек и свим снагама за руску пролетерску револуцију“; „на терор и насиље реакционарне буржоазије... припремити, организовати и подузети све оне мере које су се у борби осталих комунистичких партија... показали снажним и успешним у правцу одбијања напада на радничку класу и очување чистоће Комунистичке партије“.

Из дискусије се види да се не тежи обарању буржоаског поретка, да се овај поредак не напада, него се расправљају мере „које покрет треба да предузме како би се заштитило од напада буржоазије и њене државе“.

Конгреса, више декларативан него практичан и целисходан.⁹⁾ Из тих разлога су запостављени и рад у тадашњој војсци и рад на организовању властитих оружаних снага.

Ипак, не треба заборавити да је овај револуционарни покрет до којег је дошло непосредно после рата, био масован и да је уједињено готово сав пролетаријат Југославије, као и огромне масе сељаштва. Развила се пропаганда за револуцију, те су деценијама живеље успомене на тај период веома снажног и масовног револуционарног рада. У судбоносним данима почетка Другог светског рата нарашће поново масовне револуционарне снаге, али овај пут је КПЈ, поучена управо и великим искуством из првих година своје револуционарне борбе, била искусан кормилар.

*

Злогласна одлука — Обзнана¹⁰⁾ — којом се забрањује Комунистичка партија Југославије, оставила је радничку класу без своје легалне партије.

Међутим, у децембру 1922 године Пленум ЦК КПЈ доноси одлуку да се створи нова, легална организација, тако да почетком 1923 године долази до оснивања Независне радничке партије Југославије (НРПЈ), која поново повезује Партију с масама.

У односу на војно питање НРПЈ, једнако као и Други конгрес, стоји на гледишту да уместо стајаће војске треба увести систем наоружаног народа. У образложењу се наводи да стајаћа војска има особит значај за буржоазију, а да би се ова ослабила, ту војску треба заменити системом наоружаног народа.¹¹⁾

Партијска конференција одржана јануара 1923 године ставља у задатак, поред осталог, да се води пропаганда против рата и ровање против СССР, да се најенергичније развије пропаганда против фашизма и предузме све за стварање радничке одбране. образује се и одбор за руковођење антимилитаристичком пропагандом „која не сме бити ограничена на понављање општинских места и отрданих фраза“. Одбор је био дужан да организује своју информативну службу и да у исто време развија најодлучнију борбу против милитаризма. Та борба не сме бити истоветна са ситнобуржоаским пацифизмом. Уместо бежања од војних дужности, задатак је чланова Партије да у војсци врше најживљу пропаганду напредних идеја и да се боре против милитаристичке политике буржоазије. У ту сврху треба организовати и посебне одборе. Такви и слични погледи и став према антимилитаризму нису увек, па ни овог пута, резултирали из марксистичке процене југословенске ситуације и задатака, већ су низ година стављани на дневни ред по директиви Коминтерне. Свакипут кад би Ко-

⁹⁾ Разлог је и у томе што се у многим организацијама осећао утицај Друге интернационале. Он је очигледно и овде, баш на војном подручју, утицао и на оцене и на акцију.

¹⁰⁾ Обзнана је 2 августа 1921 године замењена Законом о заштити државе.

¹¹⁾ Овакве поставке су биле нереалне с обзиром на ситуацију у земљи и стање у Партији у оно време.

минтерна оштро указала на тзв. АМИ (антимилитаристички) рад, то би се питање, али тек као питање, а не и као довољно конкретна и усмерена акција, нашло и код нас „на дневном реду“.

Став НРПЈ по војном питању разрађен је у „Раднику“, тадашњем органу Партије, у напису „Против стајаће војске“¹²⁾. Захваљујући таквим ставовима и активности, у Хрватској, нарочито у Загребу и Карловцу, води се акција против поступака са људима у војсци. Демонстранти су, на пример, на годишњицу Октобарске револуције дошли пред касарне у Загребу истичући антимилитаристичке паролe; слично се догађа и у Нишу. Борба против милитаризма води се писаном речју и акцијама.

Напади фашистичких организација, као што су ОРЈУНА (Организација југословенских националиста), СРНАО (Српска национална омладина) и сличне, на радничке организације само су потстакли отпор пролетаријата. Тврда радничка песница супротставила се тим нападима. У више места створене су „чете пролетерске одбране“¹³⁾.

¹²⁾ Читав низ чланака у „Раднику“ обрађује аспекте војног питања: задуженост народа и војни дугови, дугови земљорадника у вези са издацима за војску. „Радник“ разголићује пројект закона о устројству војске, затим пише против апсолутизма, против војничке беде, о експлоатацији војника, о томе да војници гладују, о страдањима регрута итд.

¹³⁾ До оснивања чета пролетерске одбране дошло је 1923 г. у Словенији. Њихов је организатор био Станко Вулч, истакнути комунистички борац. Он их је називао „пролетерске акционе чете“ и организовао у Љубљани, затим у рудницама у Загорју и Трбовљу и у Јесеницама. Чете су биле наоружане бомбама и револверима, те су се могле одлучно супротставити орјунашким бандама. Тако је 1 јуна 1924 дошло до тешког сукоба и уличних борби у Трбовљу, у којима су омладинци пролетерске чете сузбили „Орјуну“ и распршили те фашисте „тако да им ни полиција није могла помоћи“ — како се то каже у једном летку СКОЈ-а. У овим уличним борбама убијена су тројица вођа „Орјуне“, после чега су и акције орјунаша ослабиле.

Ова радничка одбрана имала је, дакле, задатак да равном мером одговори на фашистичка насиља и штити радничке организације, зборовe, установе и покрете. Поред Словеније, посебан успех у организовању чета пролетерске одбране постигли су комунисти у Далмацији, где су се одбранбене чете такође показале надмоћним над Орјуном и ућуткивале ове фашистичке погромаше.

Попут ових пролетерских одбранбених чета постојале су у неким селима сеоске одбранбене чете. Тако у једном упутству ЦК из 1933 године Обласном комитету за БиХ препоручује се да се у току организовања акција сељака за одбрану од насилног прикупљања пореза и дугова и у оквиру других акција за побољшање животних услова сељака ствара и сељачка одбрана.

Питање пролетерске одбране дуго се протеже кроз историју наше Партије. Тако имамо и опширну Директиву ЦК (из 1934 године) о оснивању пролетерске одбране, у којој се најпре истичу успеси ове форме одбране постигнуте у периоду 1921—1926 у борби против „Орјуне“ и четника, па се налаже оснивање чета пролетерске одбране за борбу против војно-фашистичке диктатуре великосрпске буржоазије. Директива прописује од каквих кадрова да се оснивају чете (од борбених радника, сељака и омладине), организационе форме („у свакој вароши, у сваком селу где постоји организација Партије, СКОЈ-а... мора се организовати одбранбена чета“), тактику и наоружање (предвиђа се хладно оружје, а ватрено се не сме имати и мора се избегавати његова употреба), као и каква треба да буде дисциплина одбранбених чета.

Поред формирања чета пролетерске одбране у Далмацији су успостављене везе и са војском, из које су добијани извештаји и дописи. Пре одласка у војску фебруара 1925 године дат је задатак да се одржи курс са око 60 омладинаца ради упутства за практичан рад у војсци. Далматински омладинци организују акције у касарнама Солина и у Пљевљима, одбијају полагање заклетве (што је било и нерелано и неправилно) и организују штрајк због слабе хране. Није тешко увидети да код одбранбених чета и рада у војсци, слабости долазе до изражаја, нема успешног конкретног рада, директиве, ставови и задаци су уопштени, нејасни и нерелни.

Кад се говори о раду у војсци свакако највећу пажњу заслужује активност Станка Вулча¹⁴⁾ почетком 1925 године. То је узоран пример првих покушаја организованог рада. Већ и чињеница да је заједно са Вулчом било ухапшено око четрдесет другова и неколико војника, да су га властодршци мучки уморили и да нису смели ићи у јавност са случајем, јер је то показивало њихову слабост — сведочи о значају његове делатности. Вулч се по доласку у Београд повезује преко Косте Новаковића са војницима у београдској тврђави и успева да окупи двадесетак људи.

За време боравка и рада у земљи Вулч је разрадио неколико упутстава као што су: Обавештајна служба у војсци, Пропагандни рад у буржоаским војскама, Пројект теза за АМИ рад, Наша тактика и стратегија, Како треба стварати илегалне ћелије у војсци итд.

Вулчов рад је први конкретнији организован рад на војним питањима. То су, после Обзнане, прве значајније организације комуниста у војсци, то су прва наша упутства за рад увојсци. Већ сама питања која је Станко Вулч обрадио сведоче да је он са највећом озбиљношћу пришао своје задатку. Његов рад у земљи поклопио се и са одлуком Коминтерне о реорганизацији такозваних војних отсека — и о томе да тај рад мора примити масован карактер. Међутим, још читав низ година тапкаће се углавном на месту, иако је одлука, бесумње, била правилна.

Дакле, рад у војсци и на војном питању у овом периоду карактерише нерелност процена и многих директива као и појединачни покушаји организоване акције.

*

Период између III и IV конгреса значајан је по покушајима да се прилике у Партији среде.

Трећи конгрес КПЈ, одржан у мају 1926 године, поставља задатак да се развије најживља пропаганда и агитација против мили-

¹⁴⁾ Станко Вулч је никао из наше средине и наше конкретне борбе. Он је био један од руководилаца одбранбених чета у рудницама у Трбовљу и Словеначком Загорју. Касније одлази у СССР, где свршава комунистички универзитет и посебан војни курс, те га враћају назад у земљу на тзв. „М“ рад (војни). Задатак му је био да створи војну комисију при ЦК КПЈ, јер се проценило да дотада није у војсци ништа озбиљније учињено.

таризма, који гута више од трећине целокупног државног буџета и пада свом тежином на леђа радника и сељака. На Конгресу се дискутовало о извештају мандатске комисије у вези с мандатима комуниста из војске. Из извештаја се видело да је рад у војсци специјалан и налази се ван оквира Партије, те се о њему није расправљало у Политбироу, а ни у Секретаријату ЦК. Та карактеристика рада говори о томе да се нису извукла искуства из одличних резултата рада Станка Вулча; она сведочи о рецидивима несагледаног значаја правилних организационих решења тако значајног питања као што је војно.

Током дужег времена имало се погрешно гледање на војно питање: акционе пароле су биле нереалне, задаци нису конкретизовани, није било организованог рада на ширењу утицаја Партије у војсци итд. Међутим, 1928 године прихваћено је гледиште да је потребно организованије приступити регрутима¹⁵). Затим, све више се разбијало схватање да је војни рад задатак „специјалних ресора“.

Партиска штампа оног времена износи примере мучења војника, давања покварене хране, пише о терору у Македонији и сл. У Хрватској, нарочито у Загребу, осећају се резултати акција које Партија спроводи у војсци. Иза њих у то време стоји друг Тито који у Загребу непосредно руководи антимилитаристичким радом.

Какво је било расположење маса за акцију најбоље се могло видети по демонстрацијама у Загребу поводом догађаја у Народној скупштини (убиство Радића).

После демонстрација, „Класна борба“ анализира како су ове догађаје дочекале радничке организације. Пароле Комунистичке партије преносиле су се муњевитом брзином са једне колоне демонстраната на другу и одмах биле у целости прихваћене од масе. Повлачећи искуство из тако значајних догађаја, загребачка организација указује да су комунисти стварни вођи радних маса, али нису довољно правилно оценили, нарочито нека нижа руководства, расположење и спремност маса за овакву одлучну борбу. Нека нижа руководства у Загребу била су неодлучна, пасивна и изгубила се у овим догађајима. Месни комитет је из тих акција извукао поуке и искуства, указао на слабости које су се испојиле, истичући да борба на барикадама није била довољно покретна, маневарска, да је изостала примена изненађења итд. Исто тако указао је на потребу још јачег рада по војним питањима, јер су догађаји потврдили да је и могућно и неопходно непосредније прилажење томе питању.

Након многих пораза и поднетих жртава пролетаријат Загреба, предвођен партиском организацијом, којој је на челу као секретар Месног комитета био друг Тито, привирут је после толико година по-

¹⁵) Поводом регрутације за војску 1928 године Политбиро ЦК даје задатак да се установи број чланова Партије и СКОЈ-а који одлазе у војску и да се од њих образују кружоци од пет људи; да се пре тога са регрутима, на излетима и сл., одрже пријатељски и индивидуални разговори, а на сам дан одласка у војску да се издаду антимилитаристички леци.

вео масе у демонстрације и борбу. То је најбитније и најзначајније, особито стога што су демонстрације показале спремност и одлучност радних маса да прихвате пароле Комунистичке партије. Тиме се могао јасно сагледати значај организованог деловања и у војсци, преласка са одлука на организовану акцију.

Иако се активност СКОЈ-а у борби против фашистичких организација употпуности не може сврстати у оквире војног питања ипак је бар у извесној мери саставни део тога.

Активност СКОЈ-а особито се испољава од 1924 г. у организовању одбранбених чета. Међутим, рад у војсци је често био — општа агитација против рата, а не и борба за побољшање положаја војника, за скраћење војног рока итд., а управо то су она питања која могу мноштво младог света што служи војску мобилисати и привући комунистичком покрету. Почетком 1927 донета је одлука да се при окружним комитетима стварају АМИ — апарати за проширења рада у војсци. Међутим, она није била потпуна баш зато што се није довољно конкретно сагледао и садржај тога рада.

За овај период као и за неколико година касније карактеристично је, а то треба истаћи, да је било рада у војсци, да су поједини комунисти радили, изводили акције итд., али су деловали на основу општих идеја — често и нереалних — и без помоћи од стране партиских руководства и најчешће без непосредне везе са њима. Дакле, није било организованог рада, плански усмераваних акција.

У разради задатака рада у војсци ипак се истиче писање „Младог бољшевика“. У њему се говори да млади човек, служећи војску, никад не сме заборавити да припада радном народу, не сме да бежи од учења и усавршавања у војсци, не сме да „забушава“, јер „револуционарни пролетер и сељак мора да се служи пушком, митраљезом и топом“. Бити примеран војник — каже се даље — не значи да није могућно бити још примернији друг, а једно и друго дају основе да се чува и негује достојанство човека.

*

Октобра 1928 године одржан је у Дрездену IV конгрес КПЈ. Пре тога је Ки упутила чланству КПЈ „Отворено писмо“. У исто време с упућивањем „Отвореног писма“ распуштено је фракционашко вођство и постављено ново, чији је стуб био Ђуро Ђаковић. После шестомесечног рада новог руководства прилике у Партији су се толико средиле да се могао сазвати Конгрес. У односу на питање које овде разматрамо, Конгрес је донео резолуцију о ратној опасности, о борби Партије против рата и закључак о раду Партије у војсци. Одлучено је да у циљу популаризације партиске линије која је одређена на Конгресу „Борба“ разради и штампа низ чланака.

У делу резолуције који се тиче организационих питања у погледу рада у војсци понављају се већ добро познате ствари: да се мало пажње поклања омладини која је одлазила у војску и, уопште,

да се рад у војсци запоставља. Конгрес је, тражећи боља организациона решења, ставио у задатак Централном комитету да образује и активира шест комисија, од којих би једна била војна. У другом делу резолуције констатује се да је војска део буржоаског апарата који је пролетаријат дужан да у својој револуцији сломи, а не да „демократизује“. Даље се каже да српска буржоазија покушава створити за себе поуздану војску поред осталог и „изоловањем војништва од становништва и хајком међу војском против комуниста“. Дужност је партиских организација — речено је тада — да истичу и помажу „и оне делимичне захтеве војника који јачају класну борбу у војсци и помажу савез међу војницима радничко-сељачког покрета и радницима и сељацима изван војске“.

Сва ова питања која се односе на војно, нема сумње, постављена су начелно правилно али делом и неконкретно. Док се, с једне стране, тежи ослобођењу од опортунистичких и секташких гледишта и указује на значај масовног рада у војсци, с друге се, пак, многим питањима рада у војсци није прилазило са становишта југословенских услова него су се најчешће адаптирале одлуке Коминтерне.¹⁶⁾

На VI конгресу КИ одржан је реферат о могућностима борбе против опасности империјалистичких ратова. У резолуцији поводом извештаја о VI конгресу КИ, IV конгрес КПЈ „потпуно одобрава тактику борбе против рата“ о којој је реч у поменутом реферату и „налаже ЦК да води најенергичнију борбу против потцењивања ратне опасности“. Конгрес је, доследно реферату VI конгреса КИ, размотрио на исти начин војно питање и стао на гледиште да су могућне три врсте ратова: рат између империјалиста, рат империјалиста против пролетерске револуције или земље у којој се изграђује социјализам и, на крају, национално-револуционарни рат. Утврђена су гледишта и став пролетаријата према тим ратовима. Међутим, у борби против империјалистичког рата, коју треба започети пре него што он отпочне, треба пре свега имати јасан став о пацифизму, развити борбу против шовинизма, а све то повезати са свакодневним револуционарним радом Партије у масама. Затим је обрађено питање борбе у време самог империјалистичког рата, као и одбране Совјетског Савеза од империјализма.

Иако се у материјалима IV конгреса констатује, између осталог, да је једна од главних грешака у томе што се рад у војсци потцењује (што је објашњено гњилим наслеђем социјалне демократије), нешто конкретније није одлучено у погледу организовања масовног рада и утицаја КПЈ у војсци.

Као партиски орган, „Борба“ је обрађивала и популарисала рад у војсци. Тако она објављује заједнички проглас ЦК КПЈ и ЦК

¹⁶⁾ Балканска комунистичка федерација тако је мајским прогласом упутила позив „за коначно обарање капитализма“. Војници су позвани да не буду крвници своје радничке класе, да не иду против Совјетског Савеза, већ да активно помажу револуционарни покрет.

СКОЈ-а регрутима, као и чланак у коме се уверава чланство СКОЈ-а да се у војсци може радити. У „Класној борби“ је обрађено питање уличних борби. Између осталог се каже да се о том питању није, нажалост, дотада расправљало, али му убудуће треба поклонити већу пажњу. Све партиске организације су дужне да упознају тактику уличних борби.¹⁷⁾

„Пролетер“, централни орган КП, писао је опширно о свим овим задацима. Објављен је велик број чланака о значају освајања маса, о задацима омладине, која мора појачати антимилитаристички рад. Истакнуто је да се сасвим мало ради у војсци, а да се војни буџет повећава. „Пролетер“ одлучно устаје против индивидуалног терора супротстављајући му оружану борбу; указује на то да је у првом периоду оружани устанак парола агитације, а не акције, па се затим оштро изјашњава против припремања рата и милитаризације путем „Сокола“. Лист објашњава ко је пријатељ војника и како треба радити у војсци.¹⁸⁾

Као последица оваквог писања настао је и индивидуалан али недовољно организован рад комуниста у војсци.

Смрћу Ђуре Ђаковића, који је мучки убијен, Партија и њен ЦК изгубили су човека који је био оличење рада у масама, оличење мобилизације маса. Тадашње руководство је неправилно оценило ситуацију и оружани устанак истакло као акциону паролу. Последице тога су биле тешке: изолација од маса, падање под удар монархофашистичког терора, стотине најбољих активиста Партије бачено је у затворе и многи су од њих убијени. А у руководству због свега тога долази до групашења, шире се сплетке и јавља деморализација.

У вези са паролом о оружаном устанку коју је истакло руководство КПЈ размотрићемо тадању инструкцију за рад партиских организација у војсци и морнарици. У инструкцији је обрађено мноштво питања: значај антимилитаристичког рада, рад са регрутима, успостављање везе са касарнама, стварање ћелија у касарнама и на ратним бродовима, садржај и облици рада војничких и морнаричких ћелија, руковођење месних и покрајинских комитета овим радом, конспирација у раду, штампа и информативан рад, рад међу отпуштеним резервистима, у полувојним организацијама, као и рад организација СКОЈ-а у војсци.

¹⁷⁾ И многе друге партиске одлуке су на тој линији, као например: резолуција пленума о организационом питању (27 фебруара), резолуција Политбироа у априлу 1930 године, резолуција на саветовању СКОЈ-а јануара 1931 године.

¹⁸⁾ У том духу, на мање или више исти начин, пишу и остали листови и публикације: „Класна борба“, „Комунистички билтен“, „Млади бољшевик“. Тај став се огледа у прогласима, лецима, и закључцима, као што је закључак Покрајинске конференције КПЈ за Србију 1932 године, а под утицајем писма ЦК КПЈ. Тако летак ПК Србије из тога времена носи паролу „Живео оружани устанак радника и сељака“!

Иако нису сва спроведена у пракси, питања која разрађује ова инструкција свакако заслужују пажњу и својим бројем и значајем¹⁹⁾.

Требало је да садржај организованог рада буде руковођење свакодневном борбом војника за већа права и људски однос, повећујући то са општом борбом маса. Питања хране, плата, затим шишање, врећање и разна шиканирања — све је то претстављало основ за рад. Исто тако поставио се захтев да команда буде на матерњем језику, да се одобри читање радничко-сељачке штампе, да се призна право гласа војницима. Све је то имало за циљ да се спречи да диктаторски режим искоришћује војнике за гушење радничких штрајкова и побуна.

Није ни потребно истицати колико су за тадање политичке услове ови захтеви били нереални. Овакав садржај рада у војсци није се могао остварити без масовне борбе у земљи и општих политичких услова, а њих није било.

Што се тиче партиских организација, оне су, по тој инструкцији, биле дужне да руководе војним ћелијама и свестрано их помажу у раду, да им обезбеде место за састанке, материјал за летке и сл. Руковођење треба да иде само преко специјалног инструктора, а покрајински комитети одабираће најважније војне објекте којима ће непосредно руководити.

Од изузетног значаја било је држање војника у курсу политичких и локалних прилика. Зато им је требало обезбедити штампу и омогућити да што пре дођу до вести од куће, из творнице, да буду обавештени о незапослености итд.

На сличан је начин требало радити и с отпуштеним војницима, резервистима и у полувојним организацијама.

Поред тога, истицао се значај привлачења омладине за рад у војсци. СКОЈ, међутим, није стварао посебне ћелије у војсци, него су проверени скојевци улазили у састав партиских ћелија.

То су главни моменти из инструкције за рад у војсци у овом периоду.

Какав је био практички рад који је уследио после ових инструкција? На Светском конгресу против империјалистичког рата у Амстердаму о томе раду говорио је поручник Миладиновић из 32 артиљеријског пука у Марибору. Он је своје излагање завршио апелом за стварање илегалних организација у војсци и морнарици, апелом за поткопавање војних снага буржоазије... као и за подизање оружаног устанка „заједно са радницима и сељацима, под руководством Комунистичке партије“.

¹⁹⁾ У првом делу инструкције пошло се од карактера војске и погрешне констатације да постоје „изванредно повољни услови за рад у војсци“. Уочило се да у војсци постоје „спонтани покрети“ које комунисти треба само да искористе.

Побуна и „устанак“ у Марибору последица су управо таквог, погрешног, курса ондашњег руководства КПЈ на оружани устанак против монархофашистичког режима у земљи. У лето 1931 године створена је у Марибору организација чији је задатак био популаризација комунизма, организовање оружаног устанка у гарнизону и преузимање власти. Организацијом је руководио поручник Милојковић, симпатизер Партије. Најближи му је сарадник био потпоручник Атанасковић. Рад њихове организације карактерише се потпуним отсуством реалног гледања на ситуацију и неорганизованости. Састанци су одржавани под руководством теренске организације. Без икаквих озбиљнијих припрема организација је намеравала да ноћу између 16 и 17 априла 1932 године преузме власт у мариборском гарнизону. У ту сврху су организатори написали и проглас. Акција је била одложена, али је десет дана доцније поручник Милојковић „провалио“ свој рад. Долази до хапшења. Поручник Миладиновић успева да побегне. Касније је преки војни суд учесницима ове акције изрекао драстичне казне: осуђени су неки на смрт, а неки на дугогодишњу робију.

То је, очевидно, период превирања у редовима руководства. Тако је 1930 године смењено руководство са Мартиновићем на челу. Али ново руководство, са Мавраком на челу, није променило линију рада Партије: није укинута парола о оружаном устанку.²⁰⁾

Међутим, у том периоду — монархофашистичке диктатуре — било је реалних снага које је требало правилно организовати. У то време снажно јача утицај Партије у студентском покрету. Често је долазило до оружаних сукоба између сељака и жандармерије, нарочито између сељака и органа финансиске контроле, такозваних „прегледника“. У Лици су 1932 године избили жестоки оружани сукоби између сељака и жандармерије. Велик број револуционара је изведен пред суд, али већ 1933 године са робије стижу прекаљени кадрови, који су издржали казну. Они просто препорођују рад партиских организација. Стварају се месни комитети. Током 1933 године избија преко 26 штрајкова итд.

Друг Тито излази на слободу 1934 године. Обнавља се Покрајински комитет Хрватске, у који улази и друг Тито.

Говорећи о овом периоду и о пароли оружаног устанка, друг Тито истиче да је главна грешка руководства била што није знало оценити ни ситуацију ни однос снага. Са неконсолидованом Партијом, још изолованом од маса, оно је ишло на курс оружаног устанка. То је била, како каже друг Тито, обична авантура и злочиначко поступање са малобројном Партијом.

²⁰⁾ Тек у јуну 1933 ЦК КПЈ у прогласу „свим организацијама и члановима КПЈ Србије“ подвлачи да је парола о оружаном устанку у суштини била погрешна и да се „завршава период дезорганизације и међусобног супротстављања властитих снага“.

Важни елементи оружаног устанка — поред оних које смо напред навели — јесу сељаштво и веза са војском. Партија је, међутим, имала врло слаб утицај на сељаштво, а поготово на војску, иако се о томе много писало.

Чињенице које су наведене у овом излагању у целости потврђују констатацију друга Тита. Што се тиче војног питања, може се веома рељефно сагледати колики је његов значај у вођењу маса и за револуционарну борбу.

*

Четврта земаљска конференција била је децембра 1934 године у Љубљани. Партија је извукла поуке из периода 1929—1931 године, указујући на погрешке у борби против војно-фашистичке диктатуре. На самој Конференцији поднет је реферат о раду у војсци. После разматрања опште ситуације осветљено је питање односа комуниста према рату с принципијелних позиција, а затим се прешло на разматрање где и како започети рад. Реферат је, готово на исти начин као и дотада, указао на потребу организовања масовног покрета против рата и на потребу стварања партиске организације у војсци.

Земаљска конференција је одобрила упуте ЦК за рад у војсци налажући да ЦК обрати пажњу спровођењу у живот тих директива, да се организацијама указује стална и практичка помоћ и да ЦК треба да осигура излагање листа за војнике и морнаре.

Констатујући у својој оцени, која није била без утицаја Коминтерне, да идеја јуриша сазрева у табору израбљених и угњетених маса, Конференција у закључцима набраја задатке Партије у борби против империјалистичког рата. Констатовано је да је нарочито опасно и недопустиво заостајање рада у војсци и морнарици, међу регрутима и резервистима и у војним предузећима. Још једном се констатује да већина организација Партије и СКОЈ-а није ни приступила томе раду. Те констатације, као што се види, појављују се у суштини на исти начин готово читавих петнаест година: раније због утицаја реформизма, а доцније због неодлучности и нерешених организационих питања партиског рада, као и нереалних акционих парола за рад у војсци. Ипак, ове године се већ отварају нове перспективе, постепено се ломи отпор. Резолуција одлучно захтева да свакоме ко такав рад одбије или га саботира нема места у Партији и СКОЈ-у. И поред свега, не иде све онако као што се жели и предвиђа у резолуцијама и другим партиским директивама.

После IV земаљске конференције у току те — 1934 — године, на више седница ЦК је претресао рад у војсци: антимилитаристички рад, ратну опасност и све оно о чему се говорило на конференцији, у штампи и прогласима. Тако су почетком године претресана искуства радничког устанка у Аустрији и дата оцена улоге социјалдемократата. Касније су ова искуства била предмет разговора вођених

заједно са ЦК КП Аустрије на две седнице. Улето 1934 године посебно је претресан антимилиитаристички рад, па је закључено да се свим обласним комитетима пошаље писмо о овоме раду и да се о томе задатку израде инструкције за СКОЈ.

Већ почетком августа те године друг Тито присуствује седницама ЦК на којима се врше припреме за конференцију, при чему се обично њему поверавају послови у вези са војним питањима. Тако је закључено да пројект одлуке о АМИ — раду треба да заврши друг Тито, а исто тако и директиву о стварању одбранбених чета и да редигује антиратну резолуцију.

Поводом VII конгреса Коминтерне, који је на дневном реду имао и питање борбе против фашизма и империјалистичког рата, организована је дискусија чији је циљ био да се усвоји линија Коминтерне. У вези са питањем борбе против империјалистичког рата претресени су проблеми рада у војсци и морнарици. Константовало се да се задаци нису променили, али да се Партија и у овом питању још врти у кругу, да се на томе скоро ништа није учинило. Тада набројани разлози очигледно нису били једини; узроци недостатака овога рада били су дубљи и значајнији. Тада се сматрало да руководећи људи нису помагали нижем кадру, да је рад у војсци прилично олако схваћен, да многа питања која су се тицала начина рада у војсци нису била рашчишћена и јасна, да је сада важно успоставити у војсци револуционарно језгро, да треба имати добру технику, да ЦК мора да даје већу помоћ, а да другове у војсци треба васпитавати већој самоиницијативи.

Друг Тито је, пошто је у земљи учествовао у организовању штрајкова и пошто је неко време провео у Москви, био 1935 године распоређен на рад у Балкански секретаријат Коминтерне. У својој биографији он каже: „Највише сам пажње посветио студију економије и филозофије, а особито сам се бацио на студиј војне литературе читајући прије свега Фрунзеа од руских писаца, а затим нарочито немачке класике Клаузевица и друге. Тако сам за време свог боравка у Москви умногоме проширио своје знање о војним проблемима“.

Није тешко увидети са колико пажње прилази друг Тито раду на војним питањима. Такав рад уродиће разноврсним и богатим плодовима још пре 1941 године, а у целости победоносно у Народноослободилачком рату и послератној изградњи Југословенске народне армије. Већ тада се назире визија будућих догађаја, а рад Партије постаје ефикасан зато што се сагледава значај организациског питања, што Партија узима курс на власти марксистичке процене стања и расположења у земљи, па иако илегална, она се повезује са широким масама и снажно утиче на њих.

На основу правилнијих оријентација тада се увиђа потреба да се антифашистичка борба уједини са антиратним покретом, а комунисти су били дужни да успоставе везе између војске и народа,

јер се „војничка маса не сме препустити на милост и немилост фашиста“. Рад у војсци треба да обухвати: захтеве за демократизацију војске, за политичка и грађанска права војника, борбу војника против шовинистичког, милитаристичког и противнародног васпитања, захтеве да се из војске истерају фашистички официри. За такав рад треба се користити свим легалним и полулегалним формама и борити се за утицај у оним организацијама које се баве војним васпитањем.²¹⁾

Из досадашњег разматрања овог периода може се, додуше, закључити да није било довољно масовног и организованог рада, онаквог какав се желео и какав је био потребан у датој ситуацији у војсци, али је било резултата, што се види управо по реакцији властодржаца и генералштаба бивше војске. Тадањим властодршцима је било познато да је борба комуниста у војсци „уперена првенствено на слабљење војне силе и на промену војне структуре и начина употребе“, и да се то води „идеолошким путем и стварањем ћелија и придобијањем војника за класне и револуционарне сврхе“.

Такав рад комуниста у војсци присиљавао је властодршце и њихове команде да предузимају организоване нападе против револуционарних снага у тадањој војсци. „Програмом рада на сузбијању ширења марксизма у Краљевини Југославији“ заводи се у тадањој војсци беспштедан терор. Полициске и општинске власти биле су дужне да достављају списак свих младића од шеснаест година навише „који су сумњиви као комунисти“. Тај се податак уносио у регрутни списак, а ове омладинце одвајали су за време служења војске од њихових мештана. Над њима се у војсци морала вршити строга контрола, а није им се смела дати дужност ордонаса, курира, писара и сл.

У инструкцији се, затим, разрађују и друге мере контроле, у које се укључују и цивилни агенти. Разрађује се, исто тако, и „вапитни“ рад који треба да спроведу непосредно „команданти пукова и батаљона, а никако млађи официри“. Даље се наводи да су „добростројство војни судови, врло брза и строга суђења комуниста, чега се треба држати, а саопштавање пресуде свим војним лицима... добро ће деловати“.

Све те мере властодржаца нису могле сузбити утицај и рад комуниста. Читаве групе радника долазиле су у војску припремљене од својих синдикалних организација, са инструкцијама како да сачувају своје достојанство од шикане за време служења војске. Развијен је жив рад у војсци у Сиску, Славонском Броду, у 35 пуку

²¹⁾ И омладинске организације су на IV конференцији добиле задатак, јер „организације нису ни приступиле раду међу регрутима, у војсци и морнарици“. У писму Покрајинском комитету СКОЈ-а привремено руководство указује још једном на значај борбе против рата и фашизма, као и на рад међу регрутима. Ипак, неких битних нових момената, који већ досад не би били познати, нема.

у Загребу у војнотехничком заводу ваздухопловства, у војнотехничком заводу у Крагујевцу и у многим другим местима.

Коминтерна је пред свој VII конгрес дала оцену рада КПЈ за период од 1928 до 1935 године, тј. за део о коме је овде било говора. Она притом не увиђа и своје пропусте и грешке. А треба истаћи да је Коминтерна, уместо да КПЈ помогне у сагледавању свог рада, својим интервенцијама и директивама уносила збрку и неразумевање и по војном питању.

Захтевајући спровођење организованог рада у војсци, Партија је показала спремност и на примену оштрих форми борбе, али је умала против малограђанско-анархистичких метода индивидуалног терора.

Занимљиво је да се о војним питањима водила дискусија и на робији, како нам то сведочи Затворски билтен из 1936 године у своја три броја. Расправљало се о ставу у случају мобилизације, о значају и могућности партизанског рата итд.

Ова је година, у војном погледу, свакако значајна због одласка хиљаду и више добровољаца — чланова КП у Шпанију, који ће и тамо и у устанку 1941 године имати баш на подручју организовања револуционарне војске огромну улогу.²²⁾

Долазак друга Тита за генералног секретара Партије 1937 године и повратак руководства у земљу значио је преокрет у раду Партије и по војном питању. Партија узима курс повезивања са масама, доносе се правилна организациона решења, сређују се прилике и чисте се партиски редови од групаша, троцкиста и свих оних који су ометали нов курс Партије. Досадашња разматрања показала су суштинске узроке слабог рада у војсци. Од 1919 до 1937 године ваља рећи да од тих слабости нису били имуни ни неки истакнути парти-

²²⁾ КПЈ је била међу првим Комунистичким партијама које су почеле слати борце у помоћ херојском шпанском народу. Југословени су, исто тако, били међу првима који су 1936 године сачињавали језгро интернационалних бригада. У Шпанији је ратовало око 1.200 наших другова. Из земље је, многим каналима које је Партија организовала, отишло у Шпанију око 700 људи, а остало су били југословенски радници из рудника и фабрика Француске, Белгије, САД и Канаде, као и из СССР. Борећи се на тлу Шпаније, многи су се од њих већ тамо оспособили за руковођење војним јединицама. У редовима југословенских добровољаца било је: 2 потпуковника, 8 мајора, 35 капетана, 105 поручника, 50 политичких комесара и 86 водника. Стицање војних искустава и оспособљавање кадра у овим борбама добијају још више у значају јер падају у време које претходи избијању новог оружаног сукоба — Другог светског рата.

Од 670 преживелих бораца, 250 се илегалним каналима пребацило у земљу, један број је страдао у логорима, неки су погинули борећи се у Црвеној армији, а неки су учествовали у Покрету отпора Француске. У Народноослободилачком рату је погинуло 130 „Шпанаца“. Из редова шпанских бораца проишли су многи највиши војни руководиоци ЈНА, између осталих 29 генерала и 54 народна хероја. Све ове чињенице сведоче о напору и жртвама датим за оспособљавање револуционарних војних кадрова наших народа у њиховој борби за слободу.

ски руководиоци. Такво је стање било све до доласка друга Тита за генералног секретара Партије. Он је, попут свих великих револуционара и истинских народних вођа, непосредно познавао питање које му је, као што је већ напред речено, делимично и посебно поверавано и у дотадањем раду. Под руководством друга Тита заузет је потпуно одређен и јасан став у војном питању. Извлачењем искустава из развоја тадањих догађаја очигледно се видело да у револуционарној борби не може бити успеха без револуционарног рада у војсци, али таквог рада „који ће сједињавати политичку борбу у творницама са борбом у касарнама и бити руковођен партиским организацијама у самој војсци“.²³⁾

Као и свака буржоаска влада тако су и владајући кругови бивше Југославије проповедали о тобожњој „неутралности војске“, о потреби да се војска држи по страни од политике, мада су у пракси војска и њено руководство у целости били увучени у реакционарну политику или били слепо и ефикасно оруђе великосрпске буржоазије, двора и његове камариле.

У тој војсци се све више шири фашистичка и шовинистичка пропаганда, а ради обезбеђења њене употребе у реакционарне циљеве, расте састав сталног кадра и до 30%. Због тога је у раду у војсци било посве целисходно истицати захтев за избацавање фашистичких официра и потчињавање генералштаба демократској контроли, у којој би учествовале и радничке организације. Управо је то, између осталог, и постављала Партија. Политика народног фронта морала је, другим речима, бити подржана и на војном подручју захтевом за истеривање фашистичких официра из војске, нарочито са највиших командних положаја. То је био и једини пут који је давао изгледа нашем народу да се у борби за опстанак супротстави фашизму који је пошао да пороби свет.²⁴⁾

Рад у војсци и на војним питањима постаје конкретан и непосредан. Он поприма карактер масовног рада уклопљеног у општу политичку борбу коју води КПЈ.

Појачани рад Партије на војном подручју изазвао је, разуме се, реакцију тадањег генералштаба. Управо су мере „војничког реда“, заглупљивања и терора, које су ту војску чиниле привидно јаком, биле предмет напада комуниста у њиховом масовном раду у војсци. Али се те мере очигледно нису тадањим властодршцима учиниле ни изблиза довољним за успостављање реда и послушности. Отуда, поред осталог, мобилишу свој активни састав, подучавају га како да

²³⁾ „Пролетер“, орган ЦК који је излазио у оно време, захтева од комуниста да изучавају војне науке.

²⁴⁾ У директиви о раду у војсци 1937 г., дословце се каже: „...перспектива народноослободилачког покрета је реална. У таквој ситуацији постају неопходно потребним најсмелије мере за демократизацију војске. Националноослободилачки рат ма које мале земље против немачког националсоцијализма може да се заврши победом само у томе случају ако војска те земље буде прожета револуционарним духом.“ (Документ се налази у архиви ЦК СКЈ).

открива рад комуниста у војсци и како да му се супротстави. Зато извлаче искуства из таквог стања у циљу развијања „настојања комуниста да се комунизам убади у нашу војску“, у виду проучавања кратког историјата Партије од њеног уједињења па закључно до VII конгреса КИ. У инструкцији генералштаба се указује на то да је задатак комуниста да буду узорни војници и да уживају поверење старешина, па зато треба да су официри нарочито будни. Због важности питања, све команде подносе недељне и месечне извештаје о стању у војсци, са посебном тачком: „Комунизам“. Ту су изношене све запажене акције комуниста, без обзира на то имају ли везе с војском или не. У војнотехничком заводу у Крагујевцу заиста откривају рад комуниста. У Сплиту хапсе регуте који певају левичарске песме. У сувоземној војсци, затим нарочито у флоти, у ваздухопловству, у војним радионицама — свуда се осећа рад комуниста на развијању духа и спремности за одбрану своје земље од ратне опасности. Тадањи властодршци упозоравају на одлазак младих људи у Шпанију, под видом одласка на Међународну изложбу у Паризу, а управо ће ти млади „занесењаци“, борећи се на пољима Шпаније, спасавати у исто време и своју земљу, а доцније доћи и руководити војним јединицама свога наоружаног народа у устанку.

*

Годину 1938 карактеришу, пре свега, два значајна догађаја: Аншлус Аустрије и чехословачка криза. Какав је био став наше Партије и њен рад у тако значајним догађајима?

Још раније ЦК КПЈ се обратио вођствима свих демократских партија и организација у земљи са предлогом да се створи заједнички фронт против фашизма и рата, за слободу и демократију. У исто време су се комунисти непосредно обраћали радним масама да се одмах, не чекајући одлуке руководства политичких партија, повезују у широк и недељив покрет у борби против фашизма и рата, за хлеб и слободу.

Поводом Аншлуса Аустрије КПЈ је заузела став који је садржавао позив на одбрану земље. Ради одбране земље требало је окупити све демократске снаге. У том циљу захтевано је стварање владе народне слоге и одбране. Такав став допринео је врло много популаризацији Партије у најширим масама Југославије.

Поводом Минхенског споразума Партија је позивом за помоћ Чехословачкој и уопште за одбрану земље, успела да покрене широке масе.

Иво Лола Рибар, секретар ЦК СКОЈ-а, тада је изјавио: „Ми млада генерација, баш зато што волимо мир, слободу и културу, изјављујемо овде решеност да останемо верни заклетви и верности наших старијих и да јој останемо верни зато што смо уверени да бранећи Чехословачку бранимо независност ове земље... Ако буде потребно, с овог Универзитета кренуће први батаљон добровољаца“.

На позив КПЈ јавља се десетине хиљада добровољаца за одбрану Чехословачке. Поред батаљона на Београдском универзитету, батаљони за помоћ Чехословачкој стварају се у Трпчи и многим другим местима.

Касније ће се тај рад продужити, јер нашој земљи све више прети опасност. Студентски одбор за одбрану земље издаје велик број коминикеа и ради на организовању војних курсева као што су: стрељачки, курс за одбрану од бојних отрова, од напада из ваздуха, затим шоферски, радиотелеграфски итд. Војска није пружила скоро никакву помоћ раду ових курсева. Иако је ту била посредни пре свега племенита и патриотска иницијатива, тадања команда војске не само што је није подржала него ју је чак и онемогућивала. Тако се у званичним извештајима о питању обуке студената у добровољачком батаљону указује на то да је Студентски дом у Београду „жариште не-пштовања према династији“, да студенти овог Дома нису хтели ићи на Оплепац нити дати династички назив своје батаљону. Затим се истиче да је одбор који је дао иницијативу за војничку обуку — „прожет комунистичком идеологијом“ и слично. Услов тадашњих властодржаца за војно оспособљавање студената у суштини се свео на захтев члановима одбора да капитулирају и да такорећи преконоћ постану монархисти!

Стојадиновић, тадањи претседник владе, профашистички расположен, спречавао је консолидацију земље изнутра сејући и у тако судбоносним часовима неслогу спречавањем братског споразума између народа Југославије. Таква политика је значила отварање врата фашистичким освајачима. Независност и слобода Југославије били су доведени у питање.

Излаз из такве ситуације — као што смо навели — био је у организованој мобилизацији маса. Да би се земља спасла, требало је створити нову — демократску владу народне слоге и одбране. Једини пут да се очува независност Југославије био је у окупљању демократских снага и јединству и слози народа. Очеvidно, независност земље у тим тренуцима могла се бранити само ако народи Југославије буду сложни и задовољни. Од свих политичких партија у земљи КПЈ једина заузима став да треба по сваку цену бранити земљу од фашистичке најезде.

После избијања Другог светског рата, 1939 године, постојала је опасност да нека од империјалистичких земаља увуче Југославију у рат и да, уместо да брани сопствену независност која је већ била угрожена, лије крв за туђ рачун. Реакционари из грађанских редова калкулисали су са тим и у том смислу предузимали одређене мере и акције. Зато се пред КПЈ поставио задатак још упорнијег потстицања народа на борбу против фашизма и империјализма, за демократију, за националну слободу и независност; зато је требало указивати на то да је служење туђину ма у ком виду се оно испољавало, равно издаји народа. У војсци се захтевало побољшање хране и по-

ступака и тражила се помоћ породицама обвезника. Сви захтеви се уклапају у општи захтев за демократска права народа.

Партија је по свим овим питањима развила широку активност у масама. Поред осталог, и у отвореном писму ЦК КПЈ указано је којим путем треба водити борбу против фашизма и рата и шта треба учинити за спас земље.

Комунисти су својим радом и борбом отварали перспективу народу за одбрану земље, стварали расположење и покретали масе на акцију. То расположење нашло је свог одраза и у војсци. Најбоља потврда били су догађаји у Карловцу, када су војници дали отпор покушају пробног слања на фронт.²⁵⁾ Ти догађаји су показали да тадањи великосрпски хегемонисти и ратни хушкачи не могу на тој основи придобити војнике за себе.

У годинама 1937—1941 у војсци, па и у командном кадру, све више је расло нерасположење због политике кнеза Павла која се наслањала на фашистичке режиме. Особито се то примећивало међу млађим официрима. ЦК КПЈ је образовао и посебну војну комисију, којом је руководио друг Тито. Задатак комисије је био да ствара партиске организације у војсци.²⁶⁾

Тада је издато ново и опширно упутство за рад у војсци. Оно је пошло од начела да не освојити војску у датом моменту, и не формирати своју армију — значи доживети пораз у борби. Са захтевом систематског рада у војсци, у исто време се истиче да је управо у војсци, могућан масован рад. Даље су разрађена упутства за рад пре одласка у војску, рад кружока у војсци, поучавање и политичко васпитање војничких маса.

Сваки комуниста је имао задатак да својим озбиљним понашањем и радом постане најбољи војник и да ради на ширењу напредних идеја и политичке линије Партије у војсци.

²⁵⁾ Крајем 1939 у Карловцу је избила војна побуна. Један активирани пук (војници позвани на вежбу) требало је да крене возом из Карловца. Како је на Западу већ био избио рат између Немачке с једне и Француске и Енглеске с друге стране, говоркало се да ће војска да иде на Мажино линију да брани Француску.

На V партиској конференцији друг Митар Бакић у свом реферату говори о незадовољству мобилисаних војника и каже:

„У појединим логорима долази до избијања револта који се одражавао у непримању хране, отказивању послушности итд. Револт је у неким местима прерасио у отворене побуне (Карловац). Најизразитији пример храбрости и несекташког прилажења дали су наши другови приликом побуне у Карловцу. Побуна војника у Карловцу раширила се муњевитом брзином по свим војничким логорима, давала је охрабрење у истицању захтева и подизала је борбени ниво војника“.

²⁶⁾ Рад Партије је имао нарочито утицаја на авијатичаре. На војном аеродрому у Загребу створена је партиска организација у којој су поред осталих били, Б. Лазаревић, сада генералпотпуковник и Б. Ковачевић, сада пуковник ЈНА. И у пилотској школи људи су одушевљено прихватили везу са Партијом. Друг Митар Бакић, и сам на раду у Комисији, консултовао је ове другове о томе како да се у прогласима ЦК формулишу ставови у односу на војску.

Чланови КП и СКОЈ-а су свесно, доследно и полетно спроводили линију Партије. Уједињена студентска омладина издала је у тим данима проглас „за помоћ албанском народу који својом крвљу брани и нашу независност“, указујући да наш пут не сме бити капитулација, већ отпор и борба за сваку стопу земље, да то мора постати пут народа Југославије, удружених и јединствених, чије све родољубиве снаге теже слободи и независности.

Омладински покрет, којим руководи Партија, нарочито од 1938 године све више ангажује омладину у борби за одбрану земље и спас њене независности. Режим у више наврата покушава да се с том жиљавом снагом брутално и крваво разрачуна. Али омладина не скреће са свога пута и предузима многобројне акције. Студентски одбор за одбрану земље, на пример, издавао је и коминике о текућим догађајима. Било је и других форми за масовну мобилизацију омладине, као што су отворена писма босанско-херцеговачке студентске омладине, која су потписивали студенти из свих делова Босне и Херцеговине. И томе слично.

Тадањи министар војни — по неким „поузданим знацима“ — закључује да су комунисти у војсци ангажовали за свој рад више лица и међу сталним саставом и међу обвезницима, па предвиђа мноштво мера да се таква активност сузбије (пре свега: полициском контролом, праћењем подофицира и војних обвезника и сл.).

Уочи V земаљске конференције Партија је већ организационо сређена и чврсто повезана са масама. Рад новог руководства на ликвидацији групашења, фракционаштва, на уклањању из редова Партије свих оних који су ометали њен рад уродио је плодом. А то је био један од битних услова за организационо и политичко учвршћење Партије, за њену свестрану повезаност са судбином свога народа.

Пета земаљска конференција КПЈ, одржана 1940 године, у први план активности комуниста ставља борбу против рата, разобличујући циљеве империјалиста и указујући на ратне провокаторе. Осуђује политику владе Цветковић — Мачек која води у отворену издају земље. Истиче потребу борбе против фашизма и издаје како наша земља не би постала колонијална база сила Осовине у вођењу рата.

У завршној речи после дискусије поводом политичког реферата друг Кардељ је дао низ практичних разјашњења у односу на војно и питање одбране земље. Заузет је став против револуционарног дефетизма, коме је супростављена непомирљива спремност за одбрану земље. Дата је принципијелна сагласност за прикупљање оружја, при чему је особито наглашено да се њега не треба непотребно латити.

На самој конференцији је одржан реферат о војном питању. У првом делу реферата изнесени су начелни погледи и став према овом питању, а затим је дата конкретна оцена тадањег стања југословенске војске. Било је речи о расположењу међу вишим и нижим официрима и подофицирима и о систему васпитања у војним акаде-

мијама. После тога је дат критички осврт на рад комуниста у војсци. Посебно је у реферату било речи о одјецима међународних и унутрашњих догађаја у тадањој војсци и изведен је закључак да су брз развој догађаја и рад Партије у војсци утицали на буђење политичке свести код војника, тако да је у том погледу Партија постигла огромне успехе. Истиче се међутим, да је у раду комуниста било и грешака углавном зато што се није довољно користило искуство које је већ постојало, што се радило круто и догматски, па је долазило и до појава дефетизма.

Затим се прешло на анализу појединачних пропуста у војсци, па се указало на конкретне задатке комуниста. Дошло се до закључка да се треба борити: за бољу храну и човечан поступак, за укидање протекције, за укидање посланог, за давање војницима оружја, да се онемогуће покушаји да се они и њихова војничка снага употребе против народних интереса.

Као нарочито актуелан задатак истакло се да се војницима гарантују и признају пуна политичка права: право на штампу, састанке, војничке зборове, да се војници свих националности изједначе у правима, да се легално бирају војни комитети за заштиту војника од шикане, да се побољша стање подофицира.

На крају се тражи укидање преких војних судова и избацивање петоколониша из војске, њихово стављање под суд, као и укидање наредбе о радним јединицама.

У духу тога се разрађују задаци комуниста, који су пре свега дужни да уверавају војнике у правилност оваквог става. Комунисти зато морају пре свега развити политички рад и обавештавати војнике о догађајима. Истакнуто је да треба организовати партиске ћелије међу војницима и у сталном кадру, тако да се овај рад слије у једну целину, али је притом наглашено да рад у војсци не може бити успешан ако не стоји у најтешњој вези са покретом радних маса ван касарне.

Особит је задатак комуниста борба против пете колоне, разобличавање шпијуна, борба против штеточинског рада и дефетистичке политике коју спороводе реакционарни елементи.

Реферат је имао пре свега политички карактер, па се о организациском питању није расправљало на Конференцији. Но, због његовог особитог значаја требало је да ЦК у том погледу изда посебна упутства.

После реферата развила се дискусија, која је пошла од тога да је основно у раду у војсци — освајање маса. Постављала су се питања стварања васпитних и читалачких група, расправљало о тешкоћама рада због појава дефетизма, писања парола, о могућности легалног иступања, о могућности и начину привлачења млађих официра у борбу против пете колоне и сл.

Закључак је конференције да рад у војсци није специјална, него генерална линија, да треба и даље систематски радити, да због

значаја овог рада треба у њему ангажовати најбоље људе, да према официрима не треба фронтално иступати, јер их има добрих, да сваки обвезник — комуниста у спровођењу задатака треба да полази од конкретних услова и могућности.²⁷⁾

Рад Партије осећа се у свим гарнизонима. Али и режим не мирује, већ предузима нове мере за борбу против комуниста. Оснивају се такозване „војне радне јединице“, у којима треба да служе комунисти. Тако, с једне стране, Партија узима курс на организовање добровољачких јединица ради одбране земље уз истовремену борбу за масе у самој војсци, а са друге, режим путем логора заводи терор над истински родољубивим снагама земље.²⁸⁾

Догађаји који су се одиграли 27 марта показали су колико је био велик утицај КПЈ на масе, колика је била њена организациона и мобилизаторска способност. Владајући кругови су све материјалне, људске и војне снаге покушали да ставе у службу немачког империјализма. Под руководством Партије, наши су народи рекли одлучно „не“. Догађаји од 27 марта не само што нису затекли Партију неспремну него су, напротив, њени чланови у тим данима показали високу способност у покретању и вођењу маса. Зато је 27 март прва велика победа наших народа над фашизмом и домаћом реакцијом; то је био позив у свенародну борбу за слободу, независност и бољи живот.

Цео развитак југословенских народа, сва наша традиција, сва тадања борба маса под руководством Партије дали су животворну и мобилизаторску снагу паролама које су одјекивале 27 марта: „Боље рат него пакт“, „Боље гроб него роб“.

²⁷⁾ Те, 1940 године низ конференција потврђује и разрађује ове одлуке: I конференција КПХ, VI покрајинска конференција за Војводину, VI земаљска конференција СКОЈ-а, IV покрајинска конференција СКОЈ-а за Црну Гору, I Конгрес студената Југославије итд.

ЦК КП Словеније је у јуну те године издао на словеначком језику проглас регрутима, војницима, подофицирима и официрима у коме се подробно и конкретно разрађују ова питања.

Уз то појачавају се акције за повратак шпанских бораца из логора Француске. Организују се познате недеље за шпанске добровољце, издају се леци и предузимају друге мере.

Шеста земаљска конференција СКОЈ-а позива младе комунисте (јесен 1940) и напредне омладинце да се повежу у својој акцији у војсци. Ту је рад комуниста од прворазредног значаја баш зато што се у војсци налазе стотине хиљада омладинаца.

²⁸⁾ Поводом прославе Октобарске револуције 1940 године, проглас ЦК се између осталог, обраћа војницима, подофицирима и официрима. „Наша ће земља“ — каже се у прогласу — „избећи катастрофу ако се у њој уједине сав поштени и родољубиви елементи против пете колоне и издаје.“ Поред осталог, поставља се захтев за правом народном владом, за владом која ће бити по жељи и у интересу народа. У јануару 1941 године ЦК КПЈ, испуњен дубоком бригом за судбину земље, оштро протестује против увлачења земље у рат износећи на видело сав прљави издајнички рад тадање владе.

У таквој ситуацији дочекан је априлски рат 1941 године. У том рату се, пре свега, видела разорна улога пете колоне, која се увукла у владу, у генералштаб — у војску. Војници су увидели да баш у врховима влада издаја и шпијунажа, да се земља свесно водила у капитулацију, јер је војска била остављена без хране, без муниције и потребног оружја. Управо је тај рат показао да је друштвено-политички систем труо, да није у стању да брани националне интересе наших народа.

Линија Партије у априлском рату била је да се свим снагама да отпор на фронту агресорској армији, да се из редова војске стране неспособни официри, петоколонаши и издајници, да се наоружају радничке масе у градовима, те да организују заједничку борбу са редовном војском, да се иде на партизанске облике тактике итд.

По директиви Партије, комунисти су у априлском рату 1941 године пошли у војску да заједно са народом бране независност. Свим силама су радили на одбрани земље, једнодушно, без колебања. Та линија отпора нападачу наишла је код војника и нижег командног кадра на симпатије и политички утицај Партије силно је порастао. Али — више се за одбрану земље ништа није дало учинити. Издаја у врховима била је потпуна.

ЦК КПЈ на априлском саветовању 1941 године разматра искуства из априлског рата и догађаја, а свега два месеца касније, помно оцењујући све конкретне околности, доноси одлуку о устанку и ставља се на чело народа.

Извршене су огромне организационе припреме. Војна комисија на челу са другом Титом прерасла је у Војни комитет, а у земљи су се при свим руководством Партије образовали војни комитети чији је задатак био да образују оружане одреде, ударне и диверзантске групе.

Првомајски проглас 1941 године је у целости на снажној и делотворној линији коју су комунисти обележили имајући пред очима једино интересе свога народа, његову срећнију будућност. Све је усмерено ка једној акцији: окупити се и ујединити све снаге за борбу против окупатора и његових слугу у земљи. Више него икада потребна је народна слога. Часови су тешки, али не треба клонуту духом, већ истрајати у борби „на коју позива и коју води Комунистичка партија Југославије“.

*

Рад на војним питањима од 1919 до 1941 године пре свега карактерише чињеница да је морало протећи доста времена да се Партија ослободи опортунистичких утицаја, наслеђених из прошлости, и да се питање политички правилно сагледа. Доста дуг период је протекао док се Партија ослободила ове болести. Узрок томе је у првом реду био погрешан курс, често и под утицајем Коминтерне, запоста-

вљање организованог рада и отпора налетима непријатеља, нарочито војно-фашистичке диктатуре. Али када се, после доласка друга Тита на чело наше Партије и преласка руководства у земљу, пошло властитим путем, брже реаговало на догађаје, масе су пошле за Комунистичком партијом, која је развојем догађаја постајала све значајнији политички чинилац.

Међутим, узрок што се на војном питању није ништа значајније постигло за дуги низ година (до 1937) нису само слабости испољене у томе раду него опште стање у Партији. То је предмет посебног студија али за историју војног питања недвојбено је јасно да она Комунистичка партија која није правилно решила организационо питање, која није дошла до властите политике у виталним питањима, у питањима која задиру у интересе народа, партија која није очистила своје редове, која је чекала директиве извана, револуцију са стране и слично — таква партија није могла ни у војном питању да има успеха. А такав је био случај са многим или готово свим европским комунистичким партијама до Другог светског рата, па претежно и у току њега. КПЈ је, међутим, давно пре 1941 године разбила стране шеме, а већ од почетка рата, 1939 године, визионарски дала путоказ масама — да не чекају буквалну шему Октобра, да не чекају туђе тенкове, већ да у грчу вековне борбе за опстанак под руководством своје Комунистичке партије, поведу борбу за лепше будућности и у тој борби извојују победу.

ПЕРО МОРАЧА

О НЕКИМ ПИТАЊИМА ПОЛИТИКЕ И СТРАТЕГИЈЕ У НАШЕМ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ

Народноослободилачки рат — његов почетак, развој и побје-
доносни завршетак — од покретања партизанске борбе и развијања
устанка до стварања и изградње ослободилачке и револуционарне ар-
мије, од безбројних акција многобројних партизанских одреда до ве-
ликих, рјешавајућих битака у периоду од 1943 до 1945 године, које
одражавају бурну еволуцију наше ратне вјештине — претставља
оживотворење политике Комунистичке партије Југославије. Студија
тога рата не показује само изванредну складност односа политике и
стратегије у домену рјешавања основних проблема ратоводства већ
и потврђује да је цјелокупна еволуција стратегиске доктрине кроз
читав рат била непосредно усмјеравана кључним задацима које је по-
литика постављала на путу реализације далекосежних ослободилач-
ких и револуционарних циљева у свакој појединој етапи његовог
развитка. Због тога искуства нашег рата могу веома много доприни-
јети правилном схватањау оног комплекса проблема који чини однос
политике и стратегије, а који, поред теоретског, има и крупан прак-
тични значај. Ово тим прије што су многи војни теоретичари у по-
кушајима да објасне несклад политике и стратегије на примјерима
разних освајачких ратова, приступајући често проблему и са идеали-
стичких позиција, унијели у тај однос много нејасноћа, замагљујући
његову стварну садржину.

У разматрању односа политике и стратегије на примјеру одре-
ђеног рата свакако треба поћи од истраживања извора дате страте-
гиске концепције. У случају НОР-а те изворе треба тражити у фор-
мирању политичке линије Комунистичке партије Југославије у
оквирима Другог свјетског рата. Чињеница да се под руководством
КПЈ разгорио у Југославији свенародни рат за ослобођење и револу-
ционарни преображај земље не претставља никако само плод објек-
тивних закономјерности већ, неоспорно, и ствар свјесне акције одре-
ђених субјективних снага. Такву истину, која је уткана у абечеду
материјалистичке дијалектике, не би имало смисла ни помињати да
нисмо свједоци разноврсних, само не објективних и научних тумачења
поријекла и карактера нашег НОР-а и посебно улоге коју је у
њему одиграла КПЈ, која су се јављала и још увијек се јављају у
разним облицима не само на Западу већ и у „теоретским“ радовима
разних „научника“ у земљама социјалистичког лагера.

Већ је политика КПЈ, формулисана у захтјевима за демократизацију земље и одбрану њене националне независности уочи априлског рата, непосредно водила револуционарној акцији. У то вријеме постало је већ сасвим очигледно да у крилу југословенске буржоазије нема ниједне озбиљније групације — било у општејугословенским било у оквирима појединих националних покрајина — која би своју политику градила на захтјевима за рјешавањем оних основних и изванредно сложених друштвених проблема који су били закочили кроз дуги низ година свако прогресивно кретање југословенског друштва напријед и, непосредно уочи Другог свјетског рата, довели у питање његов национални опстанак. Постало је очигледно да те проблеме није било могућно ријешити на основама капиталистичког система. Тај систем дошао је био у хорсокак. Материјали Пете земаљске конференције КПЈ, а, затим, сама пракса друштвено-политичког развртка и посебно мартовски догађаји 1941 године недвосмислено потврђују да је КПЈ своју политичку платформу у то вријеме изграђивала управо на таквим оцјенама улоге владајуће буржоаске класе и капиталистичког система. Био је то период у коме је развртак све више истицао да је радничка класа постајала једина друштвено-политичка снага способна да стане на чело југословенских народа у интересу њиховог даљег напретка.

Пуч прозападно оријентисане буржоазије од 27 марта 1941 године није дошао као посљедица националне свијести и осјећања одговорности према питању националног опстанка наших народа, већ је, како је то и сам генерал Симовић истакао у својој првој изјави послје преузимања владе, био посљедица незадовољства народа према приступању владе Цветковић-Мачек Тројном пакту, које је избило „са толиком силином да је претило јавном поретку“. Био је то почетак револуционарног процеса, који је, услијед скорог напада на Југославију и њеног разбијања, примио нове форме и развијао се у току Ослободилачког рата новим путевима.

Због тога је политика КПЈ послје априлског рата била само логичан наставак њене политике из ранијег периода. Отуд још 15 априла, док су агресори разбијали остатке југословенске војске, ЦК КПЈ, позивајући у свом прогласу на продужење отпора агресору, истиче да ће радничка класа наставити борбу против фашистичких поробљивача, да ће се у тој борби „рађати нови свијет“ и „слободна братска заједница“ југословенских народа. Земља је била раскомадана али је Комунистичка партија, свјесна своје улоге управо због јасне политичке концепције, остала јединствена и једина општејугословенска партија. На савјетовању КПЈ које је одржано већ почетком маја 1941 године била је разрађена поменута концепција — КПЈ је у основу свога програма унијела организовање борбе против окупатора и домаће издајничке буржоазије за национално и социјално ослобођење југословенских народа.

Такве далекосежне циљеве у датим условима могућно је било остварити једино кроз организацију и вођење до коначне побједе осло-

бодилачког и револуционарног рата. А могућности за организацију и вођење таквог рата КПЈ је открила у постојећим објективним унутрашњим и међународним условима, који су се, прије свега, огледали у спремности народа Југославије да прихвате такву политику Партије и у јачању антифашистичких снага у свијету, што ће послије уласка Совјетског Савеза у рат и стварања антихитлеровске коалиције отворити перспективу побједи над силама Тројног пакта. Што се тиче могућности које је за организовање борбе против окупатора пружао тај општи међународни фактор изражен у стварању антифашистичког свјетског фронта, оне су за све поробљене земље биле углавном подједнаке. Па ипак се борба против окупатора развијала и развила у тим земљама до веома различитих размјера — од пасивне резистенције и оружаног отпора до масовног устанка који је прерастао у свенародни рат за ослобођење. Узроке томе треба тражити у унутрашњим објективним и субјективним факторима. Али је један од основних свакако лежао у утицају који је Коминтерна вршила на компартије поробљених европских земаља својом политиком. Познато је да Коминтерна у одређивању задатака појединим компартијама није полазила од стварних друштвено-политичких услова у њиховим земљама, већ је за њу било основно да радне масе поробљених земаља покрене у борбу којом би се олакшали ратни напори Совјетског Савеза. Због тога је Коминтерна правила сметње и оним радничким покретима који су, градећи своју политику на стварним унутрашњим условима, организовали борбу против окупатора са таквим друштвено-политичким циљевима који су прелазили оквире подршке борбе СССР-а. Тако, на примјер, на дан напада на СССР, 22 јуна 1941 године, Коминтерна је упутила депешу ЦК КПЈ у којој, поред позива на борбу у циљу подршке СССР-у, изричито истиче да ту борбу треба водити на бази општег националног јединства и да се не ради о социјалистичкој револуцији. Све до краја рата Коминтерна, односно Стаљин, као што је познато, нијесу отступили од тога става. Ни онда када је, крајем 1943 године, револуција у Југославији однијела кључне побједи и када су те побједи биле озакоњене одлукама Другог засједања АВНОЈ-а.

У Коминтерни, а преко ње и у многим компартијама, нису схватили да је Други свјетски рат донио неке битно нове услове који су одређивали и нову улогу и задатке појединим радничким покретима. Било је то вријеме када се у ужим или ширим размјерама, брже или спорије, радничка класа, услед националне издаје владајуће буржоазије и низа нерјешених основних друштвених проблема у многим земљама, објективно истицала као руководећа снага даљег националног прогреса, као предводник нације. То је нарочито дошло до изражаја баш у Југославији. Социјалистичка револуција у нашим условима морала је да ријешити не само проблеме који су проистицали из заостравања оних, да тако кажемо, класичних друштвених супротности, већ и питање националног опстанка, питање националног ослобођења и очувања јединства југословенских нација, као битног фактора њиховог друштвеног процеса уопште, а, затим, питања опште привредне, културне, просвјетне итд. заосталости и пресијецања стагнације која

је владала на свим тим и другим секторима друштвеног живота југословенских нација у посљедњим деценијама и, нарочито, између два рата. И управо због рјешавања тих питања од животног интереса за све народе Југославије Социјалистичка револуција могла је постати покретачка снага за развитак свенародног ослободилачког и револуционарног рата. Отуд је рушење органа старе власти и изградња нове, по форми народне и по суштини социјалистичке власти, постепено рјешавање националног питања (стварањем главних националних штабова, поштовањем националних особености, борбом за остварење пароле братства народа итд.) и уопште револуционарно-демократска пракса НОП-а која се развијала саобразно развоју оружане борбе и објективно од самог почетка претстављала процес развијања социјалистичке револуције у нашим условима био пресудан фактор у развијању свијести маса и њиховом покретању у ослободилачку борбу. Утолико је онако постављена руководећа улога Коминтерне, односно Совјетског Савеза, била историски сасвим превазиђена, а упорно инсистирање на њој донијело је, као што је то опште познато, многе тешкоће и проблеме већ у току Другог свјетског рата и, поготово, у послеријатном периоду, који су се нарочито манифестовали у Резолуцији Информбироа и у разним другим видовима.

Таква улога радничке класе и ширина друштвено-политичких проблема које је, у интересу најширих слојева народа, имала рјешавати социјалистичка револуција, претстављале су основу и за квалитативно нова стратeгиска рјешења у рату за ослобођење и револуционарни преображај. Кратко речено — у таквим условима било је могућно кроз партизанску борбу почев од њених најнижих форми развити масовни устанак и осигурати да се тај устанак развије у трајан рат за коначно рјешење у оквиру свјетског рата у коме ће у перспективи побједа припасти снагама прогреса. Познато је да за таква рјешења у доимперијалистичкој епохи нису постојали ни унутрашњи ни спољни фактори. Нити је, наиме, политика руководећих снага била таква да би радикално изражавала интересе основних снага народа, што једино може претстављати фактор непрекидног нарастања и јачања покрета и фактор савлађивања повремених криза и пораза, нити су били зрели општи, међународни оквири који би отварали перспективу побједе. Наполеон није могао својим армијама угушити шпанску герилу и она је побјеђивала све док су се поклапали интереси тада водеће шпанске владајуће класе са интересима широких народних слојева. У оном степену у коме су преовлађивали њени класни интереси над општим хладило се и расположење маса за борбу. Многобројне примјере у том погледу пружају устанци и буне наших народа у новијој историји. Половични захтјеви водеће либералне буржоазије и њена недосљедност у рјешавањима кључних проблема као што су национално, селачко итд. Увијек су одлучујуће утицали на исход тих устанака и буна.

Зар се, напримјер, једном догодило да је у нашем рату на појединим устаничким жариштима у првом периоду борбе долазило до губитка и слободне територије и оружаних снага на њима створеним?

Али то није био и коначан пораз устанка, као што се то често догађало у ранијим устанцима (Босанско-херцеговачки устанак 1875—1878 године, Топлички устанак 1917 и многи други). Што је сазнање широких народних слојева о циљевима борбе расло, што су оне више разумјевале и свјесније прихватале политику КПЈ, то је код њих расла и спремност да у борби издрже до краја, без обзира на све жртве и тешкоће. Изворе наших привремених неуспјеха у првом периоду борбе — у току 1941 и 1942 године — треба, прије свега, тражити у томе што политика КПЈ још није била овладавала масама, што оне у тим условима још нису биле до краја постале свјестан фактор рата, а са њим и свих оних друштвених процеса које је собом носио. У јулским устанцима до којих је дошло у више наших покрајина и области и у којима је народ масовно приступио партизанским одредима када су они, после одлуке ЦК КПЈ од 4 јула, прешли у акције, дјеловао је и низ других фактора који нису могли утицати на подизање спремности маса да у борби иду до краја. Такви фактори су, на примјер, моментат уласка у рат СССР-а и веома снажно увјерење код народних маса у брз слом фашизма и побједу Совјетског Савеза, страховит терор окупатора и квислинга над народом у неким крајевима, први крупни успјеси постигнути изненадним масовним нападима на непријатељске гарнизоне и стварањем пространих слободних територија, тежња да се територије сачувају да би се спријечио терор над породицама и сачувала имовина итд. Отуд, чим је дошло до првих великих успјеха Њемаца на Источном фронту и упоредо с тим до првих непријатељских офанзива и губитка ослобођене територије дошло је у ширим или ужим размјерама и до сплашњавања устаничког полета, до појаве деморализације и осипања. У таквим условима је за дио заосталих маса политика избјегличке владе и њених снага у земљи изражена у ставу о одлагању борбе против окупатора за вријеме када фашистичке силе буду пред сломом и када за борбу буде дат знак постала прихватљива и на њој у условима великих окупаторских офанзива долази до мјестимичног разбијања устанка, односно, до формирања четничког покрета. Радило се, дакле, прије свега о политичким, а не о војним факторима, тј. не о томе да ли има или не услова за оружану борбу, јер је искуство потврдило да су такви услови постојали, већ о томе да се политичке снаге нису биле издиференцирале, да борба за политички утицај на масе није била окончана. Касније је искуство показало да губитак слободне територије није носио ни пораз устанка ни појаве деморализације његових снага.

Када је политика одлагања борбе за „повољније услове“ и мирног коегзистирања са окупатором самом логиком развитка којим је доминирала оружана борба одвела снаге југословенске водеће буржоазије на позиције отворене сарадње са окупатором против устанка, били су сазрели и услови за даљу разраду револуционарне политике КПЈ, за још снажнију афирмацију те политике, а тиме и за окупљање најширих народних маса, што је отварало нове могућности за вођење рата и за даљи развитак његове стратешке концепције. Тај прелом учињен је крајем 1941 и почетком 1942 године. Тада је ЦК КПЈ стао

на становиште да би свако даље преговарање са разним фракцијама југословенске буржоазије (које су на ријечима биле против окупатора, а на дјелу саботирале оружану борбу, све до отворене сарадње са окупатором), око тога треба ли и да ли је могућно или није водити борбу против окупатора, ишло само на штету развитка борбе која се већ води и замагљивало друштвено-политичку оријентацију те борбе. Све те снаге на челу са избјегличком владом и краљем постале су непријатељи народа и слуге окупатора и зато их је требало уништавати. А то значи да се борба за национално и социјално ослобођење у коју је Партија позвала народе Југославије још у јулу 1941 године баш у таквим условима нужно морала јасно манифестовати и по формама организације маса и у погледу своје друштвено-политичке садржине. Отуд разрада прописа о стварању система нове народне власти (Фочански прописи), о стварању система војне власти, о постепеном стварању из устаничких партизанских одреда револуционарне армије, о изградњи масовних антифашистичких организација са искључивом руководећом улогом Партије, као политичке основе тог револуционарног механизма власти у условима ослободилачког и револуционарног рата.

Реализација тих поставки политичке платформе КПЈ крајем 1942 године, која се манифестовала у стварању Народноослободилачке војске и Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије, још је снажније утицала на подизање спремности широких народних слојева да прихвате политику КПЈ, још је више проширила и учврстила јединство народа Југославије у ослободилачкој и револуционарној борби. На тај начин у условима који се у погледу односа снага нису још увијек могли сматрати ни изблиза повољним, док је окупатор још увијек располагао неупоредивом бројном и техничком надмоћношћу и док су квислинзи и санекб четници сматрали да је коначно у знатном дијелу земље устанак разбијен (Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, изузев Босанске Крајине, Словенија, последије талијанске офанзиве у 1942 години) или да је спријечено његово масовније покретање (нарочито у сјеверној Хрватској и Македонији), крајем 1942 и у току 1943 године настаје изванредан полет борбеног расположења и такав развој борбе да је Народноослободилачки покрет крајем 1943 године израстао у рјешавајућу војну и политичку снагу у земљи. Основицу таквог развитка чинио је револуционарни процес до кога је дошло у току борбе против окупатора. Тај процес је крајем 1943 године завршетком прегрупације основних политичких снага у корист политике КПЈ осигурао основне побједи револуције у Југославији. Одлуке Другог засиједања АВНОЈ-а, као резултат тих побједи, извршиле су нов снажан утицај на подизање револуционарне свијести народних маса, на јачање и даље проширивање јединства широких народних слојева око КПЈ, на подизање њихове спремности да иду до краја — до остварења коначне побједи.

Према томе, степен реализације политичких циљева Народноослободилачког покрета одражавао је истовремено степен нарастања свијести широких народних слојева и подизања њихове спремности

да се активно, у све ширим размјерама и све досљедније, ангажују у оружаном борби. И управо у томе леже извори побједоносног развоја НОР-а, на тим факторима изграђивана је његова стратегија и осигурано позитивно рјешење најсложенијег војног проблема — подизања партизанске, устаничке борбе на ниво трајног рата за коначно ослобођење у условима изванредно неповољног односа војних снага.

Утолико су и форме организације у цјелини и, посебно, форме војне организације морале бити саобразне степену нарастања револуционарне свијести маса, степену овлађивања политике Партије масама.

*
* *
*

Послије одлуке ЦК КПЈ од 4 јула 1941 године главно средство за окупљање широких народних слојева око политике Партије била је партизанска акција. То је био пут којим је било могуће остварити битне предуслове за изградњу такве војне и политичке организације која би у датим условима осигурала постепено реализацију далекосежних ослободилачких и револуционарних циљева или, посматрано с војне тачке гледишта, извојевање коначне побједе у рату против окупатора и унутрашњих непријатеља.

Такав смисао партизанске акције, јасно је од самог почетка, док је она још у пракси носила углавном сва позната обиљежја партизанске тактике и организације, издвајао ту акцију од покрета отпора и његових метода тзв. малог рата. То недвосмислено потврђује садржина основне директиве Главног штаба НОПОЈ која је објављена у првом броју његовог Билтена од 10 августа 1941 године под насловом „Задатак народноослободилачких партизанских одреда“. Пошто је истакнуто да је главни циљ партизанских одреда „ослобођење народа Југославије“, каже се да су партизански одреди „борбени одреди народа Југославије, у којима треба да се боре сви родољуби“ и да они „морају неуморно развијати отпор народа, дижући народне устанке и стављајући се на чело тих устанака као борбено језгро“. На крају директиве истакнуто је да ће се „у случају повољних стратемских и других околности, ради извођења крупних операција“ стварати „крупне војне јединице“.

У почетном периоду развоја задатак успјешног окупљања широких народних слојева око платформе Партије и њихове мобилизације и покретања у борбу претпостављао је у војном погледу два битна услова:

први, успјешне оружане акције и њихов сталан успон;

и други, стварање слободних територија, као база рата и револуције, тј. као неопходних фактора за испољавање револуционарно-демократске оријентације оружане борбе и изградње војне и политичке организације устанка који се развија.

Према томе, за разлику од покрета отпора, чији је крајњи циљ био да се помогну ратни напори сила антихитлеровске коалиције од којих се очекивало ослобођење, партизанска акција у Југославији

имала је од самог почетка квалитативно друкчију садржину. Она је претстављала интегрални дио свјетског антифашистичког фронта, али такав дио тога фронта који се, захваљујући својим политичким и стратешким концепцијама, развијао и развио као равноправан партнер силама антихитлеровске коалиције. Другим ријечима, такав карактер и циљеви партизанске акције пресудно су утицали на подизање оружане борбе у Југославији на степен перманентног рата, који ће се у оквирима Другог свјетског рата развијати по неким својим иманентним законима.

И наше властито искуство показује да је неправилно схваћена улога и смисао партизанске акције неминовно водила неуспјеху. То се испољавало у двије крајности. Прва крајност је последица схватања партизанске акције као покрета отпора. Најизразитији примјер пружа развој у Македонији, гдје је упочетку преовладала линија ЦК Бугарске радничке партије (комуниста). Његова оцјена да у Македонији, као и у Бугарској, нема услова за оружани устанак и свенародни рат против окупатора и домаће реакције за ослобођење и друштвено-политички преображај, последица је схватања да је, с једне стране, Македонија априла 1941 године, дошла у састав своје „матиче земље“ и да у њој нема окупатора и, са друге, да ће услови за револуцију сазрети тек када силе Осовине буду поражене и када армија Совјетског Савеза буде у могућности да пружи потстрек за револуционарну акцију. Отуд и „војна линија“ изражена дјелимично (јер је основна садржина војне линије била освајање изнутра бугарске фашистичке армије и њено претварање у датом моменту у револуционарну армију), у тактици „комитских дружина“ — малих група бораца које се у својим ситним акцијама саботажа и диверзија не би ослањале на народ и у њему подизале расположење за масовну борбу, већ на добро организовану мрежу јатака. Руководство бугарске партије је помоћу својих људи у Македонији као што је био Шаторов и њему слични, борећи се за таква схватања, унијело пометњу у партиску организацију Македоније, што је било узрок да иницијатива македонских комуниста у покретању партизанске акције онако како је ту акцију схватао ЦК КПЈ, није у току 1941 и 1942 године донијела одлучујуће резултате. Због тога случај Македоније у првом периоду борбе пружа поучан примјер у негативном смислу утицаја политике на размјере и карактер партизанске акције, па према томе и на формирање одређене стратешке концепције. Појава занемаривања основног циља партизанских акција било је у мањим размјерама и у неким другим нашим крајевима. Због тога већ у цитираној директиви Главног штаба истиче се „да се занемаривало питање општег народног устанка“ и да је потребно „хитно ликвидирати тај недостатак, јер у противном могу бити партизани изоловани од маса . . .“ Обрнут случај, који је водио у другу крајност, имали смо тамо гдје се, услјед дјеловања неких фактора — и, прије свега, увјерења да је уласком у рат СССР-а победа на домаку, а, затим, масовног устанка који је услједио одмах са првим акцијама партизанских одреда — формирало схватање о томе да је дошао моменат у коме је преузимање власти и осигурање револуцио-

нарних тековина основни и непосредни политички задатак. На таквим основама развила су се и друкчија гледања на стратегиске проблеме — на начин организације оружаних снага и метод њиховог ратовања. Крупни успјеси, који су се огледали у стварању простране територије и бројних оружаних снага у краткотрајном устаничком налету на окупаторске и квислиншке гарнизоне, схваћени су као рјешавајући и које је требало осигурати. Отуд појаве фронталне тактике и везивања судбине устанка за судбину ослобођене територије, што се убрзо показало погрешним и било извор крупних неуспјеха и тешкоћа у даљем развоју борбе. Ова друга крајност била је карактеристична за устаничке крајеве у почетку борбе — за Херцеговину, Босанску Крајину, источну Босну, а нарочито је дошла до изражаја у јулском устанку у Црној Гори. О односу партизанског рата и масовног устанка и улози партизанске акције у нашим условима, ЦК КПЈ је у својој директиви ПК КПЈ за Црну Гору од 10 новембра 1941 године, критикујући нека погрешна схватања која су имала негативан утицај на развој борбе у Црној Гори, писао следеће:

„Ви не видите да између партизанског рата и народног устанка нема никакве супротности, него насупрот, да је партизански рат у нашим приликама само форма народног устанка“ и даље: „... јасно је да је погрешно и ваше супротстављање крупних акција, народног устанка, ситним акцијама, за које ви кажете да распарчавају снаге. Мале акције у партизанском рату воде крупним, јер оне постепено мобилизирају све веће масе. Мале акције уче људе ратовању, и то знање најбоља је гаранција да се партизански одреди неће распасти у случају ако „крупна акција“ не успе. Ви сте ту запали у некакво уротничко схватање народног устанка — опет на репу стихијског расположења народа. Ми то не можемо разумети, када је потпуно јасно да наш народно-ослободилачки устанак неће моћи да иде само по узлазној линији, него да ће ту бити и победа и привремених пораза, колебања итд. *Правилно је, дакле, само схваћање народног устанка као једног трајног партизанског рата, који ће да захваћа све веће и веће масе, који ће да задаје непријатељу све теже и теже ударце, који ће да учврсти савез радника и основних народних радних маса и који ће коначно довести до потпуног уништења непријатеља* — паралелно са акцијом Црвене армије и ослободилачких покрета у Европи и читавом свету. Ако гледате кроз такву перспективу, онда мора бити јасно да ће ту бити и малих и крупних акција“¹⁾ — (подвукао П. М.).

Циљ окупљања широких народних слојева и њиховог постепеног покретања у борбу — који је могао бити постигнут само упоредо са прихватањем политике КПЈ од стране народа — налагао је уствари примјену метода ратовања чија је основна карактеристика одлагање рјешавајућих битака све док властите снаге не буду израсле у рјешавајућу силу и док се у оквиру свјетског рата не измијени однос снага у корист антихитлеровске коалиције. За читаво то вријеме политика

¹⁾ Зборник докумената и података о НОР-у.

је у разним етапама развика освјетљавала пут формирања и еволуције стратeгиске концепције. Она је била основа на којој је било могућно наћи одговарајуће стратeгиско рјешење и онда када је пракса указивала да су првобитна рјешења превазиђена и када су првобитне форме организације и методи борбених дејстава постајали кочница даљег јачања и побјеђивања и били извор стагнације па и повремених пораза. Тако је у једној фази развика реализација познате одлуке Савјетовања у Столицама (26 септембра 1941 године) „да главни штабови покрајина морају стварати слободне територије, као базе за брже и јаче ширење оружане борбе и стварање народне власти“²⁾ довела у знатан несклад организацију оружаних снага и метод њиховог ратовања са стварним односима снага и осталим факторима постојеће ситуације. Практика из првих великих непријатељских офанзива на ослобођене територије (у Црној Гори, Србији, у низу области Босне и Херцеговине и Хрватске, а затим и у неким другим крајевима) показала је да су првобитна рјешења у условима када се као посљедица израстања гериле у масовни устанак и ангажовања оружаних снага сила Осовине на нашем тлу формирало специфично ратиште била превазиђена. Она је показала неодрживост једном створене слободне територије и за територију везаних оружаних снага. Тиме је, уствари, било потврђено једно овештало правило — да је устанак неспојив са одбраном, да ће његове снаге претрпјети пораз ако су се зауставиле на пола пута, ако нису извојевале рјешавајуће побједе, које се огледају у наношењу пораза непријатељу на одлучујућим тачкама и у стварању револуционарне владе и револуционарне војске. А за те услови 1941 године нису били ни приближно зрели. Прикупљене оружане снаге непријатеља прелазиле су у офанзиве и доводиле у питање управо најкрупније успјехе које је устанак био извојевао — створене слободне територије и устаничке оружане снаге.

У таквим условима је јасна политичка линија КПЈ била основа за изналажење одговарајућих рјешења. Непосредни циљ партизанске акције у условима 1941 године, па макар се радило и о њеном израстању у масовну устаничку борбу, није могао бити јуриш на основне позиције непријатеља, већ како је раније истакнуто, партизанска борба у тим условима била је најподеснија форма окупљања народних маса око политичке линије КПЈ и њихова мобилизација у оружану борбу у процесу које ће постепено израстати одговарајућа и политичка и војна организација за вођење дугог исцрпљујућег рата. Ако су биле превазиђене првобитне форме, тај циљ је остао и даље. Масовни устанички полет и непријатељске офанзиве су показале да се политичке снаге ни у оквиру устанка нису биле издиференцирале, да су мјестимични крупни успјеси били резултат извјесних повољних околности чије дјеловање није имало трајан карактер. Образовање контрареволуције у оквиру напора окупатора да сломи устанак показало је да битка за утицај на народне масе тек претстоји, да се тек треба одлучно

²⁾ Јосип Броз-Тито: „Десетогодишњица наше народне армије“, „Војно-политички гласник“ бр. 9/1951, стр. 9.

борити да политика КПЈ овлада тим масама и да тамо гдје је та борба ушла у рјешавајућу фазу нису довољни првобитни оквири и форме. Партизански одреди су на најјачим устаничким жариштима у току првих великих непријатељских офанзива у јесен 1941 године и касније изгубили иницијативу. Због своје организационе раздробљености и територијалне ограничености они нису могли крупним окупационим снагама које су изводиле широке маневарске операције на појединим жариштима супротставити такав метод дејстава којим би избјегли примање наметнуте борбе под неповољним околностима и сачували иницијативу као предуслов за нове побједе у властитим офанзивним дејствима. „Као најјасније и најбитније“, рекао је друг Тито, анализирајући искуства Прве непријатељске офанзиве у Србији, „показало се да ми не можемо вршити успјешно операције већих размјера са здруженим партизанским одредима и батаљонима“.³⁾ Та је офанзива показала да је, и поред упорне и дуготрајне одбране којом су се партизански одреди супротстављали њемачким дивизијама, дошло до губитка слободне територије, а тиме и највећег дијела устаничких снага везаних за ту територију, што је био битан фактор у деморализацији знатног дијела народа, па и у његовој дјелимичној оријентацији ка четничком покрету. Раскорак између захтјева политике и могућности оружаних снага избио је свом оштрином у самој пракси. У таквим условима излаз никако није било могућно тражити у враћању на првобитне партизанске форме, тј. у ситњењу крупних устаничких формација по цијену отпуштања дијела устаника кућама, да би ситни одреди, примјеном принципа „ишчезавања“, избјегли наметнуту борбу и спасли се од уништења. За покрет отпора или за партизанске акције у непријатељској позадини дијелова армије чија главнина дејствује на фронту и који у повољним условима могу постићи и крупне резултате (ослабањем пространије територије гдје су у једном моменту биле слабије непријатељске снаге, стварањем крупнијих оружаних формација) то је нормалан излаз у тешким условима. У нашем случају, међутим, то би значило деградирање устанка на герилу, односно признање у пракси нереалности концепције о израстању првобитне партизанске акције преко масовног устанка у трајан рат за далекосежне циљеве.

Поменути раскорак отклоњен је стварањем ударних покретних јединица, које је отпочело формирањем Прве пролетерске бригаде. Комбинацијом дејстава партизанских одреда и тих нових покретних снага чији је број непрекидно и све брже растао, пронађено је било одговарајуће стратегиско рјешење које је у условима још веома неповољног односа снага осигурало јачање и проширивање устанка и његово прерастање у трајан ослободилачки и револуционарни рат. У Статуту бригада поново је јасно истакнут основни политички смисао њихових дејстава: „Указујући на правилан пут борбе и својим сопственим пожртвовањем, пролетерске бригаде окупљају око себе све

³⁾ Јосип Броз-Тито: „Десетогодишњица наше народне армије“, „Војно-политички гласник“ бр. 9/1951, стр. 11.

слободољубиве и напредне слојеве народа и на тај начин чине језгро будуће народне армије“. Али је та нова форма организације оружаних снага, чија је сврха и даље била у основи иста као и у ранијем периоду партизанских одреда, условила нов квалитет у методу ратних и борбених дејстава и битно утицала на формирање физиономије југословенског ратишта. Покретне јединице су те исте захтјеве политике извршавале не прије свега ситним и многобројним, раздробљеним и оперативно неповезаним акцијама широм земље расутих партизанских одреда, већ на првом мјесту офанзивним операцијама, чије ће размјере и оперативно-стратешки значај расти са степеном израстања све већег броја тих јединица. Прва употреба Прве пролетерске бригаде имала је такав смисао. То је њен продор у источну Босну у који је кренула непосредно послје формирања. А затим (ако се задржимо само на примјерима главнине која је била непосредно под командом Врховног штаба) ређају се многе офанзивне операције: продор Ударне пролетерске групе у источну Босну у марту 1942 године, поход пролетерских бригада у западну Босну у јуну исте године, продор Прве пролетерске и Треће ударне дивизије у средњу Босну крајем 1942 и почетком 1943 године, продор Главне оперативне групе у Херцеговину, Црну Гору и Санџак у периоду март-мај 1943 године и средином исте године у источну Босну итд. Непосредан циљ свих тих потеза стратегије био је стварање упоришта у појединим областима, рјешавање политичке ситуације у њима у корист Народноослободилачког покрета. Стратегија је тај задатак рјешавала операцијама које су имале у многочему специфичан карактер условљен, прије свега, неповољним општим односом снага по НОВ и ПОЈ и захтјевом који је отуд произилазио да се у дејствима примјењују методи исцрпљујућег рата путем наметања борби непријатељу, ударима по његовим слабијим мјестима и избјегавања борби које је он желио да наметне. Био је то уствари метод ратовања који се развио на основним принципима партизанске тактике: избјегавање фронталног контакта са циљем да се сачува оперативна слобода, а са њом и слобода у избору објекта дејства и могућност концентрације снага у циљу постизања надмоћности, оперативног и тактичког изненађења и по потреби извлачење снага у неповољном моменту. Тиме је стратегија осигуравала, с једне стране, непосредно дробљење и развлачење у цјелини јачих непријатељских снага и, с друге, стварање нових упоришта и ширих могућности за испољавање револуционарно-демократске садржине борбе, а тиме и услова за привођење крају револуционарног обрачуна који се развијао у оквиру борбе против окупатора. Операцијама које су извођене на таквим принципима било је могућно у условима још изванредно неповољног општег односа снага постићи, на примјер, онакве побједи у другој половини 1942 године у знатном дијелу Босне и Хрватске, које су омогућиле ударање првих солидних темеља наше нове државне организације; таквим операцијама било је могућно ријешити ситуацију у Црној Гори, Херцеговини, источној Босни и Санџаку у корист Народноослободилачког покрета у 1943 години, послје осујећивања окупаторских намјера у Четвртој и Петој офанзиви и, посебно, послје поражавајућих уда-

раца који су нанесени оружаним снагама четника у поменутиим покрајинама. Изненадни продори појединих групација НОВ у крајеве гдје је, прије свега, требало рјешавати политичку ситуацију у корист НОП-а, nanoшењем пораза окупатору и, посебно, разбијањем војних упоришта контрареволуције, осигуравали су константно нарастање снага револуције и њене побједи. Таквим односом политике и стратегије у пракси било је могућно постићи оно што је било одлучујуће за побједу — извојевати основне тековине револуције још у оном периоду када је општи однос снага на нашем ратишту ишао знатно у корист окупатора, док је он још увијек држао неке основне позиције у Југославији. У другој половини 1943 године политичка ситуација у Југославији била је у основи рашишћена, јер је револуционарни обрачун са снагама старог поретка био приведен крају. Послије тога нова држава, чије је стварање озаконљено одлукама Другог засиједања АВНОЈ-а у Јајцу 29 новембра 1943 године, имала је да, у оквиру општих напора антихитлеровске коалиције, оконча рат за истјеривање окупатора из земље, за своје коначно ослобођење.

Тиме је била у основи завршена она етапа нашег рата у којој су сви напори били усмјерени једном циљу — да се изгради политичка и војна организација која ће осигурати коначну побједу. Народноослободилачка војска је, извршујући своје задатке као и свака друга армија примјеном одговарајућих стратемских, оперативних и тактичких поступака, рјешавала захтјеве политике у правцу распламсавања оружаног устанка и мобилизације народних маса око револуционарне платформе КПЈ. Тим истим захтјевима руковођени су у својој борбеној активности и партизански одреди, који су своје задатке извршавали примјеном партизанске тактике. Због тога су се за читаво то вријеме на југословенском ратишту смјењивале офанзиве са противофанзивама, али се упоредо с тим развијала и плица Народноослободилачког покрета кроз устанке и константно нарастало устаничко расположење све ширих народних слојева у појединим покрајинама и областима. Елементи устанка задржали су се и у завршној етапи рата (Србија, Македонија). Стратегија је била усмјерена тако да је НОВ у току 1942 и 1943 године израсла у основно средство за развијање устанка и у томе оквиру за стварање предуслова побједоносног окончања револуционарног сукоба.

У таквим условима руковођење је било изванредно сложен и тежак посао и захтјевало је много политичке мудрости и војне вјештине. Сам један конкретан примјер то ће веома лијепо илустровати. У својој анализи прилика у Словенији крајем 1942 године коју је изложио у писму другу Титу од 12 јануара 1943 године, друг Кардељ излаже узроке због којих су се морали одупријети тенденцији за концентрацијом оружаних снага у Словенији путем укидања партизанских одреда и њихове реорганизације у групу бригада, која би имала као основни задатак стварање у једном дијелу Словеније слободне територије. Та тенденција претстављала је уствари покушај копирања тадашњег степена развитка и груписања главнине снага НОВ у западној Босни и Хрватској. У вези с тим друг Кардељ је писао:

„... Нас може да спасе и да омогући наше одржање на терену само комбинација бригада и одреда. Бар за садашње време. Држим да у супротном случају дајемо непријатељу могућност да нас уништи или бар потера са нашег територија, што би у политичком погледу било једнако као у Србији и Црној Гори...“ и даље: „... Задаћа наших снага је за сада, по мом мишљењу, та да систематским акцијама уништавају непријатељску снагу и тим својим акцијама врше што већи политички утицај на масе, до таквог степена када ће општи резултати наше војне и политичке акције омогућити стварање ослобођеног терена бар на једном сектору. За сада смо још преслаби да би могли помишљати на то да смо нашом војном снагом можемо да ослободимо и да држимо комад земље. То би било и политички погрешно, јер би онда читаву осталу територију препустили политичком и војном утицају непријатеља. Пример са Босном ту не може да издржи, јер је и наше централно ослобођено подручје у Босни истовремено резултат партизанске акције по осталим земљама Југославије. Без те акције не може се замислити ослобођено подручје у Босни. Другим речима, сувише брзо форсирање прелажења наше војске на нашем терену у регуларну војску, која ће да води фронталну борбу са непријатељем и заштиту својих освојених подручја, било би за нас штетно у сваком погледу. Да смо се ми могли политички да одржимо на читавом терену Словеније, да смо могли и вама, а нарочито Хрватима, понудити стварну војну помоћ, то је — по мом мишљењу — у првом реду резултат чињенице да смо успели и војнички дејствовати свуда. Треба наше снаге посматрати као саставни део опште наше НОВЈ, а не као посебну јединицу, па ће се видети да су задаће наше словеначке војске посебне. Ја сам убеђен да ћемо ми тиме што ћемо се као партизани пошто-пото (наравски, не по цену сувише великих губитака живе снаге) одржати на овдашњем терену и везати за себе окупаторске снаге кудикамо више користити вама него ако би вештачки форсирали прерану концентрацију свију наших снага, чиме би пре или касније били потиснути из Словеније, и дошли би к вама можда са 3.000 чврсто организованих бораца, али — без народа. Једном речју, моје је мишљење да је наша основна задаћа одржати живу снагу и одржати се на терену, а тактику удешавати према тим циљевима...⁴⁾ — (подвукао П. М.).

Мисли друга Кардеља показују на конкретном примјеру однос политике и стратегије у нашем рату и сложеност и разноликост услова у којима се тај однос формирао.

Због тога су се на специфичан начин рјешавали у тој етапи и сви други стратески проблеми вођења рата од којих на првом мјесту треба истаћи организацију војне позадине. Основу за рјешење тих проблема чинио је принцип добровољности у спровођењу мобилизације и попуне и непосредан наслон на народ у рјешавању свих других проблема позадине, што ће рећи да је метод рјешавања свих тих проблема био саобразан степену спремности народних маса да се ангажују

⁴⁾ Историски архив ЦК СКЈ, рег. бр. 5802.

у борби. Томе су подешаване и форме организације и изградња целокупног механизма на који су се ослањале оружане снаге у извршавању својих ратних и борбених задатака. Због тога је за читаво то вријеме мрежа народноослободилачких одбора, војно-територијалних органа и партизанских одреда која се непрекидно изграђивала, извршавала своје задатке у односу на армију првенствено методом убјеђивања и добровољности. На тој основи изграђен је специфичан систем војне позадине, који је у изванредно тешким условима задовољно потребе вођења рата у погледу мобилизације и попуне армије, снабдевања животним намирницама, збрињавања рањеника, организације транспорта итд.

Друго засиједање АВНОЈ-а означило је прелом на путу остварења коначних циљева политике КПЈ. Озакоњењем извојеваних побједа револуције и стварањем нове државе, ово засиједање је отворило нову етапу у вођењу рата. Циљ те етапе био је учвршћење побједа револуције и коначно ослобођење земље. Оно је, према томе, јасно одредило нове задатке који стоје пред стратегијом и одлучујуће утицало на њену даљу еволуцију. Отада стратегију више нису руководили, прије свега, захтјеви за стварањем услова за продубљивање револуционарног процеса и изградњу механизма за вођење ослободилачког рата, већ је она у овој новој етапи морала да непосредно ствара услове за постизање коначне побједе и осигура коначно ослобођење земље. Требало је, дакле, од стратегије исцрпљујућег рата у коме су се иницијатива и офанзивни дух осигуравали избјегавањем фронталног ратовања и изградњом ратне вјештине на основним принципима партизанске тактике, комбиноване фронталним дејствима, осигурати прелаз на стратегију која би ишла за коначним рјешењима, за наметањем рјешавајућих битака на главним, одлучујућим тачкама нашег ратишта. Прелаз на нову етапу извршен је постепено кроз процес који је отпочео са припремама снага за завршне операције.

Са становишта поступака њемачких снага, то је био период у коме се њемачка стратегија помирила са односима на југословенском ратишту и онаквом његовом физиономијом какву су наметнуле снаге НОВ и ПОЈ својим ратним и борбеним дејствима. То је било условљено битним помјерањима у односу снага и у њиховом распореду. Њемачко командовање у својим офанзивним операцијама крајем 1943 године није више могло рачунати са окружењем и наметањем уништавајуће битке главници НОВ. Те операције су биле одраз дефанзивне стратегије, која је ишла за тим да се спасу и одрже извјесне кључне позиције у Југославији, чији би губитак водио слому читавог њемачког положаја на Балкану. Тако су Нијемци посебно тежили да очувају Србију са Београдом и Моравском долином као спону са својим армијама у Грчкој, далматинску обалу и острва, комуникацију Београд — Загреб — Љубљана итд.

Као последица помјерања у односима снага јављају се сталније и све пространије слободне територије, које омогућују све лакши маневар снагама НОВ, што је било од посебног значаја у периоду када је прикупљањем јединица са разних тачака ратишта било потребно

стварати одговарајуће оперативно-стратегиске групације за прелазак на завршна дејства. Те територије уједно су пружале и све повољније услове за рјешавање низа проблема вођења рата и посебно оних који се односе на мобилизацију и попуну, на снабдијевање, транспорт, збрињавање рањеника и др.

Груписањем и припремама снага које је отпочело у пролеће 1944 године и њиховим преласком у битку за Србију, а затим и за Далмацију, Македонију и Црну Гору, НОВ је прешла на завршне операције. Те операције неминовно су водиле постепеном преласку главнине НОВ на фронтално ратовање, што је одговарало квалитативно измијењеном односу снага у њену корист. То је природно довело до постепене реорганизације НОВ на принципима изградње армије која води фронталан рат. Код тога треба истаћи да НОВ одлукама Другог засиједања АВНОЈ-а није само добила и у формално-правном погледу статус сружане силе државе која води рат, већ су те одлуке биле основа за рјешавање проблема вођења рата на новим основама. То је имало крупан значај с обзиром да је у етапи припрема и преласка на завршне операције стари систем рјешавања тих проблема и нарочито проблема позадине био постепено превазиђен и није више одговарао квалитативно новим задацима који су стајали пред стратегијом. Одлуке Другог засиједања АВНОЈ-а биле су основа за спровођење опште војне обавезе и мобилизацију путем законитих рјешења свих извора и могућности земље за вођење рата и њихову организацију на одговарајућој основи.

Овај кратак осврт на нека питања односа политике и стратегије у Народноослободилачком рату показује да је политика Комунистичке партије Југославије била реална основа за формирање и развитак стратегије и да јој је кроз читаво вријеме рата освјетљавала пут, постављајући пред њу оне задатке за чије су извршење постојали реални услови. Јасни политички циљеви у цјелини и непосредни задаци у појединим етапама били су основа и за преодолевање повремених пораза и криза које су биле неминовна појава у онако сложеним и изванредно тешким условима.

АВДО ХУМО

Члан Савезног Извршног Већа

РАД ПАРТИЈЕ НА ПРИПРЕМИ ОРУЖАНОГ УСТАНКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

После окупације, Југославија је била раскомадана од фашистичких држава. Босна и Херцеговина су ушле у квислиншку такозвану Независну Државу Хрватску. На територији БиХ размештене су немачко-талијанске окупационе трупе. Власт је била предата у руке усташа, франковаца и најгорег друштвеног олоша фашистичког режима НДХ. Усташки државни апарат настао је у атмосфери већ раније затрованих односа бивше Југославије, у атмосфери мржње, верске и националне нетрпељивости и страшног психичког ударца који је поднео највећи део народа због брзе капитулације старе Југославије и ванредно тешког положаја у економско-друштвеном погледу насталог још у бившој Југославији.

Форма експлоатације радничке класе, коју су у највећем делу сачињавали полуквалификовани и неквалификовани радници, најјаче је долазила до изражаја у врло ниској надници, прековременом раду и јаком терору политичког система на сваки отпор и сваку најмању акцију радничке класе. Постојао је врло јак прилив незапослених људи са села у градове и висок ниво незапосленог градског становништва, док је економско-социјална структура БиХ остала скоро непромењена још из доба аустроугарске окупације. Услед таквог друштвено-политичког и економског стања лако је било скретати политички живот на линију националног шовинизма и многе заостале бацати са позиција класне борбе у наручје опскурне грађанске политике. Исто тако у тешком положају је било сељаштво са претежном натуралном производњом ситно-парцелног поседа које у условима ниских аграрних цена и заостале пољопривреде није могло да живи на том ситном поседу и које је, уколико је остајало на селу, таворило под врло тешким условима. Кад се још узме у обзир и његова неписменост, културна заосталост, врло јаки остаци патријархалне прошлости, закаснили облици националне свести и јак утицај великосрпског и хрватског шовинизма и муслиманске верске политичке реакције, онда се може замислити какво је у Босни и Херцеговини било плодно тле за разне политиканте и мрачне политичке групације. Целокупно то сељаштво у Босни и Херцеговини, услед своје материјалне и културне заосталости, било је јако подложно

националистичким и шовинистичким фразама, лажним паролама и врло лабилно у разним политичким констелацијама. Због тога је у земљи пре рата било доста политичких партија са верским и шовинистичким програмима које су стварале раздоре у становништву, сејале мржњу у народу и на тој основи и таквом програму плениле свест сељачких маса и најчешће их окретале у правцу који није одговарао њиховим интересима. Утицај радничког покрета до устанка није био велик на сељачке масе. Он је сам као покрет, имао доста напора да се бори против разних заосталости у самој радничкој класи, која је услед тога, за дуг период у старој Југославији, била једним делом под утицајем социјалдемократског реформизма, националистичких струјања грађанских и политичких партија, а када се узме у обзир да је радничка класа добрим делом била исто тако везана чврсто за село, онда је схватљиво што су у таквој ситуацији многи заостали радници могли да буду под утицајем разних конзервативних, па чак и шовинистичких схватања. Стога је унутар радничке класе, борба класно свесних и напредних елемената била и тешка и упорна. Њој је био потребан дужи период док не сазри свест о томе да њена економска борба треба да се у ширим размерама непосредно претвори у политички акт и изрази самосталност њене политичке функције. У таквим условима рад Партије је био тежак и под условима терора врло сложен. Фракционашке борбе које су постојале а нарочито до 1929 године одразиле су се и на рад Партије у Босни. Шестојануарска диктатура задала је тежак ударац малобројној партиској организацији. Најбољи кадрови су били или по затворима или су отишли ван Босне или ван Југославије на рад. Почети окупљања и формирања партиске организације настају негде после 1936 године, а негде тек 1938 и то претежно у локалним размерама без обједињавајућег центра на целој територији Босне и Херцеговине. Тек негде 1939 формирао се Покрајински комитет КП за Босну и Херцеговину. То локално формирање партиске организације и њена неповезаност са центрима имало је за последицу да је она трпела од уско-секташких концепција, била је више затворена у себе, малобројна и неприступачна многим младим људима који су тражили Партију и хтели да се боре у њеним редовима. Тек са формирањем Покрајинског комитета настаје живљи политички и организационо-припремни рад. Партија се извлачи из дубоке секташке илегалности, почиње да прожима редове, на првом месту радничке класе и њених постојећих организација, ствара нове организације и дејствује на нов начин са више ефикасности у редовима омладине, жена, синдиката итд.

Нарочито јак утицај Партије на редове радничке класе настаје 1939 године, поготово у оним местима Босне и Херцеговине где је од раније постојала партиска организација као што су градови Мостар, Тузла, Бања Лука итд.

У Босни и Херцеговини велик удео у организовању, попуњавању редова партиске организације, у формирању њених нижих и

виших руководства, нарочито омладинских — имала је студентска и радничка омладина, нарочито студенти Београдског универзитета. Многи од њих су напуштали студије да би отишли у своја места па чак и села да раде по директивама Партије. Неки радници који су припадали партиској организацији наших великих градова ван Босне, враћали су се у своја места да би помогли формирању Партије. То је био релативно кратак период, нешто мало већи од две године (од 1939-41 г.) врло значајан за улогу партиске организације у догађајима који су настали после капитулације старе Југославије. То је био период припрема радничке класе и напредних демократских снага за претстојеће догађаје. У том периоду формирана је и организационо учвршћена партиска организација у скоро свим местима Босне и Херцеговине. Њу су сачињавали претежно млади али Партији врло одани људи, радници, ђаци и напредна интелигенција, а уз већа босанска места на извесним територијама формиране су партиске организације и на селу. Партија је у том периоду успела да отстрани из своје средине све ликвидаторе и туђе елементе, да повеже све партиске организације преко месних и окружних са покрајинским комитетом. Кроз низ економских акција, као што су штрајкови, кроз низ политичких акција и манифестација, било самосталних или повезаних са демократским групама у Босни и Херцеговини, она је успела у сударима са режимом и реакционарним снагама које су још тада биле врло јаке у Босни и Херцеговини, не само да се одржи него и ојача, учврсти своје редове и афирмише се као снажан политички фактор. Покушај полиције и непријатеља радничке класе и слободе да тај нагао пораст политичке снаге радничке класе на челу са Комунистичком партијом спречи, разбије или умањи, остао је безуспешан. Борећи се за остварење конкретних задатака радничке класе, борећи се за њено идејно и организационо јединство и кроз свакодневну борбу и сударе са непријатељима обогаћујући њену социјалистичку свест, Партија је успела и да идејно припреми велики део радничке класе за догађаје који су уследили после капитулације.

Кроз цело време старе Југославије вођена је упорна борба реакционарно политичких снага око Босне и Херцеговине. Баш зато што у њој живе измешани Срби, Хрвати и муслимани, форме борбе тих реакционарних снага око својатања Босне и Херцеговине попримале су врло оштре методе. Многе реакционарне политичке снаге тражиле су тле за своје омасовљење у Босни и Херцеговини и многи су га једним делом ту и налазили. Такав дугогодишњи курс заоштравања политичке борбе морао је да остави печат и на друштвени и идејни живот маса. Без обзира на то какви су се облици таквог политичког курса испољавали у духовном животу народа, било кроз разне верске или културне манифестације, било кроз разне облике друштвеног живота, разна социјална и просветна струјања, реакционарно-шовинистичка концепција назадних политичких снага оставила је дубљи траг у народу и дала свој посебан печат нетрпељивости, конзерватизма и примитивног гледања, и своју боју у

друштвеном животу Босне и Херцеговине. Све те појаве у друштвеном животу Босне и Херцеговине, сва та политичка гигања која су настала као последица осиромашења и привредне неразвијености, њене културне заосталости, њене преоптерећености врло јаким остацима прошлости, како у идејном тако и друштвеном животу, и њене националне и верске разједињености која је попримила политичке форме кроз шовинизам, нетрпељивост, а у друштвеном погледу извесну затвореност, повученост и изолованост и једну врсту посебног живота сваке поједине националне или верске групе — доводила су и пре капитулације до извесних иступа и сукоба егзалтираних националних и верских фанатика који су упорно покушавали да у то коло увуку масе што им је често и успевало.

Таква Босна и Херцеговина ушла је у априлски рат и такву је затекла капитулација старе Југославије.

Постојала је већ једна политичка пракса, постојао је већ испробан политички метод, постојали су извесни резултати таквог метода. Додуше, они нису били тако богати, али су ипак били довољни да реакционарно-политички метод настави и окупатор у новим условима и да овај поприми монструозне последице. Остала је затрована атмосфера коју нико осим Комунистичке партије није покушао да разагна, па чак ни онда када је земља била поробљена и када је настало братоубилачко клање. Ни тада остаци грађанских партија нису устали против крвавог покоља којим је кренуо живот босанско-херцеговачког народа, него су напротив, потпомогле то крвопролиће, највећим делом помажући окупатора, бежећи испред њега ван Босне или пасивизирајући се што је опет значило помагање његове политике. Братоубилачка борба која је настала у Босни одмах после капитулације била је крвав епилог двадесетогодишње владавине, не само реакционарних кругова великосрпске буржоазије него и реакционарно-политичких концепција и метода хрватских шовиниста и муслиманских реакционара.

Одмах после капитулације по директивама Централног комитета Партије партиска организација Босне и Херцеговине узела је курс на припрему оружаног устанка.

Иако је непосредно после капитулације Партија имала нешто преко 650 чланова, укључујући у ту цифру свега око 50 сељака, њен утицај на масе радничке класе, градске сиротиње, интелигенције био је велики.

Већ су у априлу формиран и војни комитети уз окружне и месне комитете Партије са циљем прикупљања и склањања оружја на сигурна места, оспособљавања људи у руковању оружјем, стварања оружаных група и диверзантских јединица. Ове директиве Централног комитета разрађиване су са окружним и месним комитетима на терену и упоредо са радом на формирању оружаных група развијана је и широка агитација и делатност у прикупљању људи блиских Партији и њиховом запошљавању око ових припрема како

у граду тако и на селу. Овакве групе биле су створене онде где је постојала партиска организација. Учињено је много на прикупљању и склањању оружја и на томе послу је мобилисано, поред партијаца, доста других људи блиских Партији. Осим тих организационих припрема, много је учињено на идејним припремама маса за отпор окупатору, јер баш у то време настаје формирање усташког квислиншког апарата, стационарање великих јединица немачко-талијанске војске на територији Босне и Херцеговине. У то време настаје безакоње и почетак усташког дивљања и клања српског народа. Усташе су почеле уништењем српског народа, бачена је парола истребљења и уништења српског народа и све у име такозване хрватске Босне и Херцеговине. Заједно с тим акцијама усташе су почеле и да затварају и убијају све напредне људе, у првом реду комунисте.

Колики је био значај формирања и учвршћења Партије пре рата може се видети само из чињенице што је једино радничка класа на челу са Комунистичком партијом устала против окупатора и усташких зликоваца, што је једино она позивала народ Босне и Херцеговине на братство и јединство у борби против окупатора и његових слугу. У тако тешкој ситуацији каква је настала у Босни једино је она уносила перспективу и веру да се окупатор може победити, да се могу избећи те страшне жртве. Једина је она у тој стравичној и оловној атмосфери Босне и Херцеговине проговорила гласом савести свих народа и такорекућ преко ноћи са својим програмом борбе, програмом — помоћи остављеном народу, израсла и претворила се у наду свих оних који су били угрожени, свих оних које је крвави усташки режим угрозио. И зато што се она организационо била распрострала по свим важнијим местима босанско-херцеговачке територије, њен поклич на отпор окупатору, њен позив за братство и јединство, спремност њених чланова да се за те пароле боре заједно са народом, допро је до свих кутака Босне и Херцеговине.

Период оружаных припрема протекао је и био је прожет свакодневним радом и борбом комуниста. Иако је тај период припрема био релативно кратак, он је за организацију и почетак устанка био врло значајан. Омасовио је партиску организацију, терор није заплашио револуционарне људе из народа, него је напротив дејствовао да су напредни поштени људи почели да траже Партију. Нарочито у том периоду је била омасовљена омладинска организација — СКОЈ. Проширена је била партиска организација на селу и у већим градовима. У том периоду партиска организација израсла је у снажну и јаку политичку организацију.

Партија је успела да у томе периоду прикупи толико оружја и муниције да је била спремна за прве почетне акције. Она је и идејно припремила многе људе који су јој били блиски за оружану борбу. Затим, у том периоду настао је живљи контакт између града и села, створени су разни канали кроз које је растурана партиска литература, одлазили људи и повезивали се са селом. Иако у том периоду није дошло до стварања неке платформе и сарадње са било

којом постојећом грађанском партијом, ипак је дошло до извесног контакта са појединцима који су били спремни на сарадњу, како на вишем тако и на нижим нивоима. Многи појединци у локалним размерама створили су контакт са партиском организацијом, било да се радило о официрима бивше југословенске војске, било о многим угледним грађанима. На програму најшире сарадње за борбу против окупатора и његових помагача, иако не званично, али ипак у самом процесу борбе, постепено су се почели стварати зачеци Народног фронта, додуше, скоро искључиво у локалним размерама, пошто се званично ни са једном постојећом партијом у оквиру Босне и Херцеговине није тако нешто могло остварити. У моменту када је парола оружаног устанка могла да постане акциона, а то значи када су настали повољни међународни моменти за њену реализацију, а то је било баш нападом Немачке на Совјетски Савез, Комунистичка партија Југославије, као и њен саставни део у Босни и Херцеговини, била је спремна на оружани устанак. У тој ситуацији по директивама Централног комитета КПЈ Покрајински комитет за Босну и Херцеговину, негде почетком јула, припрема непосредну организацију оружаног устанка. Пре те непосредне припреме, под дејством општих припрема за оружани устанак, који је Партија извршила између капитулације Југославије и почетка месеца јула, у борби да поврати самоувереност народа у своје властите снаге, отварајући му перспективу излаза када га у почецима усташког и окупаторског терора можда није ни било, у извесним крајевима Босне и Херцеговине народ је, и то на првом месту српски, почео да се организује и супроставља масовним усташким покољима. Тако је у Херцеговини дошло до устанка 28 јуна 1941 када је народ Невесиња и Гацка на терор одговорио борбом против усташа ликвидирајући нека војна упоришта и масовно дошао до града Невесиња. То је био спонтан отпор, отпор народа у чијим су се редовима нашли и комунисти на том терену и пошли заједно са народом. Али пошто је то био локални покрет, он није могао дуго да се одржи у офанзиви, него се под јачим притиском окупаторских снага повукао и, повлачећи се, спласнуо и почео да се гаси. Али, народ се није предао него се повукао у збегове. Тако је у Херцеговини у то време на многим местима народ пружао отпор и повлачио се заједно са својом имовином дубље у шуму — збегове. До сличних појава али мањих размера, према различитим условима дошло је и на другим територијама Босне и Херцеговине. У тим оружаним сукобима испољили су се комунисти који су се нашли на тим територијама, као добри борци и верни синови народа, као људи који су одмах почели политички да утичу на народ. Међутим, они нису били једини. Поред њих, вршили су свој утицај још и угледнији људи, разна војна лица, као и припадници неких грађанских војних формација из времена старе Југославије.

Тринаестог јула одржао је састанак Покрајински комитет на коме је разрађен план непосредних војнополитичких акција, као и план повезивања тих акција у јединствену целину на територији

Босне и Херцеговине. На састанку су формирани обласни штабови за сарајевску, херцеговачку, источnobосанску и босанскокрајишку област. Ти штабови требало је да постану организациони и руководећи центри оружане борбе у Босни и Херцеговини. На састанку је разрађена директива за организовање војних јединица, за политички рад како у оружаним јединицама тако и у позадини, директива за све чланове Партије о задацима и дужностима, као и читав систем веза и повезивања оружаних снага у јединствену целину. Сви чланови Партије били су мобилисани и распоређени на војне и партиске дужности. У градовима је остало толико чланова Партије и СКОЈ-а колико је било потребно за борбу у градовима и за извршење задатака које је тада Партија имала (у првом реду саботаже и диверзије у предузећима ради слабљења привредне моћи окупатора, затим мобилизација народа на отпор и за друге акције које су биле нужне за постојеће форме борбе у граду). Формирањем ових штабова Партија је активирала раније створене оружане групе и развила опсежне организационе и политичке припреме на терену, повезала се са многобројним групама и људима на селу који су били спремни да се боре, формирала партизанске групе и јединице и отпочела са низом мањих акција на целој територији Босне и Херцеговине. Те ситније акције огледале су се у уништавању и ликвидирању мањих упоришта и снага окупатора као што су жандармериске касарне, извесна саобраћајна чворишта и мањи гарнизонски центри окупаторских и усташких јединица. Успех у тим акцијама унео је велик оптимизам и полет како у партизанске јединице тако и у сам народ. Кроз врло кратко време те акције су прерасле у општенародни устанак. Већ у септембру-октобру створене су крупније јединице и ослобођен је већи део територије Босне и Херцеговине. То је општа карактеристика развртка устанка у Босни и Херцеговини.

Међутим, у појединим деловима устанак је имао и своје специфичности. У Херцеговини су формирањем обласног штаба формирана одмах упочетку два мања одреда — један за северну, а други за јужну Херцеговину, са циљем уништавања комуникација, објеката на тим комуникацијама и пресретања непријатеља при његовим покретима. Та два одреда углавном су сачињавали људи који су изишли из херцеговачких градова и сељаци-чланови Партије и блиски њој. Међутим, формирањем та два одреда, на терену су се затекле и оне снаге оружаног народа које су се у самоодбрани од усташких покоља спонтано дигле и после првих неуспеха повукле у збегове. Ту у збеговима оне су формирале неке своје оружане јединице, успоставиле неку своју дисциплину и целу формацију тих својих оружаних снага направиле према замислима и знању људи који су се нашли на лицу места. Пред партиску организацију и партизанске одреде поставио се задатак да те јединице реорганизују и успоставе дисциплину сличну оној коју су имале партизанске јединице. У тим припремама сударила су се два схватања, два гледања на циљеве борбе, две тактике и политички методи борбе против окупатора. Док

су партизани хтели да на широкој акцији окупе све народне слојеве и све људе који су били за борбу против окупатора и његових помагача, дотле су извесни анархични, шовинистички елементи, бивши припадници четничких формација, настојали да ту борбу окрену против хрватског народа или муслимана. Они су подгрејавали жељу за осветом на линији истих или сличних метода какве су употребљавали окупатор и усташе.

Значи, одмах упочетку сударила су се два схватања, два циља и два програма борбе за ослобођење земље.

Комунисти су схватили да ће борба против окупатора бити дуготрајна и упорна, да она неће одмах донети коначне резултате нити ће сви слојеви народа бити спремни да је одмах подрже и прихвате. Стога је ова друга концепција тренутно одговарала више делу заосталих маса које су у освети, компромису и капитулацији, националистичком самозадовољству, недисциплини виделе лакши излаз из тешке ситуације. Све те тенденције које су у почетном процесу отпора против окупатора јасно долазиле до изражаја, почели су да користе реакционарни људи, обавештајци непријатеља, капитуланти, једном речју, сав тај реакционарни шљам који се нашао у општенародном устаничком вртлогу или је имао контакта са њиме. Ту ситуацију су брзо уочиле окупаторске снаге и одмах су почеле да на тој линији изграђују тактику разбијања устаничких снага. У општенародном устанку какав је овај био у почетним борбама, Партија није имала довољно кадра који би на свим местима где су ницале оружане снаге могао да се стави на чело борбе и тако конкретно изрази како став и програм, тако и морално-политички и борбени лик комуниста. Зато су четнички елементи успели да створе извесна своја упоришта на оним местима где није било партиске организације или појединаца-комуниста. Одмах упочетку борба у Херцеговини почела се одвијати по два колосека. Један је био четнички — малобројнији и упочетку није иступао са капитулантским програмима, а местимично је био и за сарадњу са партизанским јединицама, а други — партизански у који су се уливале најборбеније, најпатриотскије снаге са терена и који се није дао обманути лажном пропагандом о комунистима који ће напустити народ, како се то протурало у народу. Те снаге партизана нарочито су почеле да се консолидују и јачају стварањем Оперативног штаба за Херцеговину и формирањем ударних батаљона из појединих партизанских одреда. Јачањем партизанских снага и њиховим наглим узрастом поштрила се и кампања четничких центара против партизана. Стварали су се тајни споразуми између четничких претставника и окупатора, који је почео да им шаље оружје и храну. Концем 1941 почео се све више осећати утицај те окупаторско-четничке спреге са паролана борбе против партизанских јединица и крвавом мржњом против комуниста. У тим сложеним условима борбе, с једне стране, против окупатора и његових отворених помагача у лицу усташа, а са друге, против перфидне, лажне политике четништва и разних обмана које су они вешто уба-

цивали у народ, као и утицаја и разних схватања, људи који су изражавали тренутно расположење и гледање на устанак разних слојева народа — све је то компликовало рад комуниста и тражило од њих не само борбен однос према задацима, јединство и дисциплину унутар редова Комунистичке партије, него и велику политичку сналажљивост и темељитија сагледавања свих тих процеса који су нагло избили у устаничким редовима. И у тим компликованим односима где је линија Партије била потпуно јасна, али где је њена конкретна примена у различитим условима била доста тешка, на извесним местима где комунисти нису успели да сагледају све те процесе долазило је до извесних грешака у левичарским поступцима појединих партиских организација које су за собом повлачиле и неправилне закључке. То је доводило до тога да су прављене грешке које су доприносиле извесном успеху непријатеља. Разуме се, све те неправилности имале су за последицу то да је у почетним моментима на неким местима долазило до криза, до тога да су поједини људи напуштали партизанске јединице итд.

Када се говори о устанку у Херцеговини, потребно је истаћи његову повезаност са црногорским устаничким снагама. Одмах у почетку дошло је до сарадње црногорских и херцеговачких јединица у многим заједничким борбама са непријатељском војском. Комунистичка партија Црне Горе указала је помоћ партиској организацији у Херцеговини поред осталог и слањем својих кадрова у партизанске јединице и партиске организације на терену и тиме је много допринела успешном раду комуниста на терену Херцеговине. Та сарадња је трајала кроз цело време Народноослободилачке борбе. Исто тако дошло је до сарадње црногорских партизанских снага са источнобосанским јединицама у јужним деловима источне Босне.

Слична ситуација одвијала се и у источној Босни. Прве партизанске акције одмах су прерасле у општенародни устанак. Скоро цела источна Босна била је почетком октобра ослобођена и на тој територији малобројне снаге Партије нису могле да допру свугде. У пламену општенародног устанка на челу појединих локалних покрета стајали су људи са различитим политичким схватањима и циљевима. Међу овима је било и искрених родољуба и познатих људи који су се одмах прихватили политичког програма борбе који је поставила Комунистичка партија, али је било и људи који су припадали четничкој организацији или реакционарним политичким формацијама још из времена бивше Југославије. Са доласком на руководеће положаје ти елементи су почели систематску и организовану борбу против партизанских јединица. Подгревајући и оживљавајући ниске страсти код заосталих маса, убацујући разне паролe о могућности смирења и помирења са окупатором, они су ишли линијом деморализације устаничких маса и њихове капитулације пред непријатељем. Главни циљ им је био да разбију и деморалишу не само позадину него и партизанске формације. Иако је са четничким руководством, у првим данима устанка, била створена заједничка платформа за борбу против

окупатора у источној Босни, иако су биле закључене извесне заједничке програматске поставке за борбу против непријатеља, четници се још одмах од почетка нису држали тога споразума него су платформу и програм схватили као средство које треба да им омогући да развију пропаганду и припреме повољне моменте за борбу против партизанских јединица уз помоћ окупатора.

Извесни наши други у источној Босни нису правилно оценили тај маневар четника нити су на време изабрали моменат кад је требало раскинути са њима, јер је свако продужење сарадње значило подржавање илузије о некој искреној сарадњи између претставника партизана и четника. Тај моменат раскида дошао је у закашњењу, што је довело до тога да на време није била објашњена и раскринкана четничка улога у заједничкој сарадњи као и њихова издаја Народноослободилачке борбе у Србији и другим местима Југославије. То је неоспорно нанело извесну штету Народноослободилачком покрету, али без обзира на то, у том периоду је снага партиске организације порасла, а језгра партизанских чета и батаљона остала су непоколебљива иако се тренутно база Народноослободилачког покрета сузила концем 1941 у источној Босни.

Долазак Прве, а нешто касније, и Друге пролетерске бригаде, као и друга Тита у источну Босну крајем 1954 г. у знатној мери је допринело да се процес сплашњавања устанка и осипања партизанских јединица заустави, да ојача морал тих јединица, да се брзо отклоне многе грешке и боље сагледају услови даљег развитка Народноослободилачког покрета на овој територији.

Као и у Херцеговини тако и у источној Босни имамо случај да онде где је Партија одмах упочетку успела да обезбеди свој политички утицај, чврсто руководство, упозна масе са својом линијом и да ту линију конкретно спроводи у масама, четништво није успело, и поред свих својих настојања, да створи своје упориште и војнополитичку базу.

У Босанској Крајини устанак је имао исто своје специфичности. Тамо је он букнуо и обухватио целу територију. На ширем делу тог подручја партиска организација је успела да оствари чврст политички утицај на масе. Значајно је у развоју устанка у Крајини да је велики број радника, нарочито из Дрвара, учествовао у устанку и да се одмах упочетку ставио на чело борбе. То је створило значајне услове да се избегну све оне кризе које су се манифестовале у сплашњавању и поновном распламсавању устанка, а које су биле карактеристичне за остале делове Босне и Херцеговине, услед велике сељачке стихијности и недовољног утицаја партиске политике на сељачке масе. Неки крајеви Босанске Крајине, као што су Козара, Подгрмеч, Дрвар, претстављају стожер Народноослободилачке борбе и врло снажан и стално присутан војнополитички фактор за сузбијање сваке стихијности устанка, врло значајан фактор борбе против појаве четничког капитуланства, политике деморализације, и шовини-

стичке страсти. На тим подручјима организационо дејство Партије било је врло плодно јер је у првим почецима устанка успело да организационо савлада устанички покрет, да створи партизанске јединице, унесе дисциплину у њих и стави их под чврсту команду партизанских штабова. Ради тога момента било је касније могућно много лакше на тој територији примењивати разне принципе у организовању Народноослободилачке војске, позадине, учинити покретљивијим у разним фазама борбе партизанске јединице, брже их политички васпитавати и брже решавати оне циљеве које је Партија поставила.

Услед такве ситуације Народноослободилачкој војсци у Босанској Крајини било је лакше да сузбије појаву четничке издаје, отклони разне капитулантске и деморализаторске појаве које је четништво ширило; да потисне четнике са оних места где је упочетку утицај Партије био слабији. Таква ситуација у Босанској Крајини не само што је определила њу као центар, жариште устанка у Босни и Херцеговини, него је тој територији дала и значајно место и улогу у Народноослободилачкој борби народа Југославије.

Један од најзначајнијих момената за даљи развој и учвршћење Народноослободилачког покрета у западној Босни претставља продор групе бригада јула 1942 на ову територију. Са бригадама су били Врховни штаб и ЦК КПЈ. Доласком наших најелитнијих војних снага и војнополитичког руководства НОР-а у тај крај Босне наступају нови моменти, врло значајни, како у политичком тако и у војном погледу за даљи развитак и успех Народноослободилачког покрета. Удруженим снагама разбијено је четништво као крупнији војно политички фактор, извршена је мобилизација борачког становништва у нове војне јединице, створене су крупне војне формације које су биле способне за извођење борбених дејстава ширих и значајнијих размера.

Политичка помоћ крајишким јединицама, као и партиским организацијама на терену, свакодневна брига у решавању задатака, била је од посебног значаја за правилан развој Народноослободилачког покрета у западној Босни.

У вези са развикоом Народноослободилачког покрета у Босни и Херцеговини и улоге Партије у тој борби, нужно се дотаћи још неких момената.

Концем септембра 1941 ЦК је организовао војнополитичко саветовање у Столицама у Србији коме су присуствовали и делегати Босне и Херцеговине. На том саветовању претресана је војно-политичка ситуација у целој земљи, дата је оцена устанка и конкретни закључци за будући рад. Сем тога, решено је да се формира Главни штаб Народноослободилачке војске за Босну и Херцеговину. Дискусија, оцене и директиве које су проистекле са тог саветовања имали су крупан војнополитички значај за даљи рад.

Поред овог саветовања, значајна су још два за Босну и Херцеговину, поред низа других која су се одржавала у локалним размерама. На првом саветовању концем октобра на Романији, разрађена је тактика и политика према четништву, као и питање даље организације Народноослободилачке војске и ослобођених територија. На саветовању у Средњем, крај Сарајева, концем децембра, коме је присуствовао и Врховни штаб и ЦК Партије заједно са другом Титом, продискутована је војнополитичка ситуација, настала отвореном издајом четничког руководства, како у Србији тако и у Босни и Херцеговини. На том саветовању продискутована је будућа организација народноослободилачких снага као и наш однос према хрватским и муслиманским масама у којима је у то време почео процес прилажења и оријентације према Народноослободилачком покрету. Као резултат тога саветовања настало је касније формирање ударних батаљона, пролетерских бригада и добровољачких одреда. Резултат тога саветовања било је настављање отворене борбе против четничке издаје и раскринкавање те издаје у масама. После тога одржана су партиска и војна саветовања у Херцеговини и Босанској Крајини на којима је разрађена конкретна политика и постављени задаци на тим територијама. Чињеница да су ЦК КПЈ и Врховни штаб дуго времена боравили на територији Босне и Херцеговине у току НОР-а помогла је да се овде устанак успешно и правилно развија.

Потребно је, када се већ говори о улози Партије у устанку у Босни и Херцеговини до конца 1941 године, споменути и улогу партиске организације која је живела илегално по већим градовима ове територије.

Када би једном реченицом требало обележити рад ове организације, онда би се он могао свести на то да је партиска организација, и поред нечувеног терора, стално постојала и стално радила у већим градовима Босне и Херцеговине.

Нарочито је значајна улога партиске организације била у граду Сарајеву, док се Врховни штаб налазио у источној Босни, а и касније. Преко Сарајева прво су одржаване везе Врховног штаба и ЦК са Хрватском и Словенијом. Непрестано су преко овога града стизали и одлазили курири са директивама Врховног штаба и ЦК. Преко Сарајева су ишли чланови Централног комитета КПЈ за Хрватску и Словенију или су чланови ЦК из тих крајева долазили преко Сарајева у ЦК и Врховни штаб.

Партиска организација Сарајева преузела је на себе целу ту организацију пребацивања, смештаја, отпремања људи и поште за Врховни штаб и Централни комитет. Поред тога, она је у својим задацима, који су додуше били задаци и других партиских организација по градовима, морала да врши прикупљање података и обавештења о непријатељским војним и политичким акцијама као и да мобилише сву потребну помоћ фронту у слању људи, материјала итд.

Све те задатке, негде на широј бази, негде на ужој, под врло тешким условима илегалног рада, кроз цело време устанка нарочито су извршиле мостарска, бањалучка, тузланска и сарајевска партиска организација. Борба тих партиских организација у окупираним градовима и помоћ које су оне пружиле Народноослободилачкој борби на терену имала је крупног значаја у развоју Народноослободилачког покрета на целој територији Босне и Херцеговине.

При разматрању улоге партиске организације Босне и Херцеговине у припреми оружаног устанка и уопште у Народноослободилачком рату нарочито мора се имати у виду чињеница да се тај рад одвијао у врло сложеним и компликованим условима. Више него на ма ком другом месту, ту су дошли до изражаја рецидивни прошлости: раније неживљене националне и социјалне тежње, нерешени многи социјални проблеми, деформисана многа гледања на збивања у друштвеном животу, врло јаки утицаји конзервативних националистичких и верских компонената прошлости, уз то дугогодишње упорно дејство политичко-реакционарног фактора, итд. Све је то наједанпут у општенародном покрету још јаче оживело, сукобило се са стварношћу и у свом практичном дејству кроз процес борбе доживљавало ломове, разочарања и одушевљења и то стално у крвавим сукобима.

У том судару између нових схватања, нових идеја, револуционарног програма, хуманистичких идеала и оног старог, преживелог, скученог, заосталог, рађао се постепено у процесу борбе нов човек и нов друштвени дух на територији Босне и Херцеговине. И баш зато што су се ту сукобила у свој својој обимности и оштрини, прошлост, илузије, лажна реакционарно-политичка и верска гледања и ново — улога, место и борба комуниста били су, иако тешки и скопчани са многим жртвама, пресудни.

Без обзира на то што је у развоју Народноослободилачког покрета било и слабости, поред крупних успеха, без обзира на то што је и по свом броју и по младости кадра који је ушао у борбу била мала, партиска организација Босне и Херцеговине је успела да изврши своју историску улогу и да частан допринос победи Народноослободилачке борбе и Социјалистичке револуције народа Југославије.

БОРКО ТЕМЕЛКОВСКИ

Претседник Републичког
Већа СС Македоније

ПАРТИСКА ОРГАНИЗАЦИЈА МАКЕДОНИЈЕ У ПРИПРЕМИ ОРУЖАНЕ БОРБЕ

Револуционарна борба коју је водила наша Комунистичка партија захватила је у току Народноослободилачког рата радне људе наше земље. Читаве генерације су постале саставни део и носилац револуционарног покрета и борбе наших народа све до коначне победе и извојевања оних права која су старијим генерацијама била само недостижив идеал. Тај револуционарни покрет и борба слили су се у јединственом континуитету са послератним исто тако револуционарним стваралаштвом наше Партије и свих наших народа.

Данас кад славимо 40-то годишњицу револуционарне борбе КПЈ сви наши људи, и они који су непосредни учесници у Народној револуцији и младе генерације које су се укључиле у снажни процес социјалистичке изградње земље, могу са поносом да гледају на пређени пут наше борбе, наше историје, нашег стваралаштва. Колико је тај пут био дугачак, колико је био тежак и трновит, колико је људских жртава остало расејано по њему док смо стигли до данашњег успона?! Колико је он испуњен светлим датумима наше историје, незаборавним догађајима, задивљујућим подвизима који су покретали нове генерације на борбу, на стваралаштво, колико је он пун светлих победа нашег покрета и наших бораца... Све оно што смо преишли на том путу, све оно што смо извојевали у тој борби, све што смо постигли у том стваралаштву је тако снажно, тако велико, тако славно да се с правом сви наши борци, цео наш народ, наше младе генерације — поносе. То је учинило тако снажан утисак на цео свет, да се он још и данас диви нашој револуционарној борби, херојству наших бораца, пожртвовању и самоодрицању наших радних људи.

У револуционарној борби наше Партије 1941 година је од посебног и великог значаја. Наша Партија је 1941 године показала своју пуну политичку зрелост, револуционарну храброст и потпуну оданост радничкој класи и својим народима, она је показала монолитност својих редова и организаторску способност да стане на чело наших народа и поведе их у борбу за слободу. Показала је своју

оданост марксистичкој науци и одлучност и чврстину у спровођењу њених принципа. Показала је велико мајсторство, гипкост и еластичност у отклањању свих противречности, свих разлика и узрока који су разједали јединство народа Југославије, слабили њихову отпорност према агресiji, и сејали мржњу и сукобе. Парола „братства и јединства“, тријумфовала је и постала интима сваког поштењог човека у Југославији. Комунистичка партија Југославије била је носилац борбе за братство и јединство, дубоко и хиљадама нераскидивих нити повезујући се са народним масама, и стекла њихово неограничено поверење и недељиви ауторитет водеће снаге НОР-а и револуције.

За разлику од других подручја у нашој земљи, Народноослободилачка борба на подручју Македоније 1941 године је заостајала како по темпу тако и по општем захвату и ширини. У каснијим периодима, све до 1943 године, појављивале су се бројне тешкоће и слабости које су претстављале препреку даљем развоју Народноослободилачке борбе на овом подручју. Основни узрок тога лежи у слабостима организационо-политичког и другог карактера и оне су утицале на спремност и готовост партиске организације у Македонији да искористи све повољне услове, настале 1941 године и да поведе борбено расположене масе македонског народа у оружану борбу против окупатора.

После дугог периода који је био испуњен разним слабостима, кризама и слабом активношћу Комунистичке партије, на територији Македоније у периоду 1939-40 године наступа општа консолидација. У том погледу од ванредног значаја је мајско саветовање ЦК Комунистичке партије Југославије, које је одржано 1939 године. На овом саветовању оценило се да је Македонија претстављала погодан терен за пропаганду разних империјалистичких сила у вези са све јачим националним угњетавањем македонског народа од стране великосрпских властодержаца. Због тога је одлучено да се посвети посебна пажња партиској организацији у Македонији и што пре изврши потребна реорганизација како би се Партија оспособила за свеобухватнију политичку активност. Спровођењем ове одлуке почео је процес организационог сређивања, политичке активизације и општег јачања партиских организација у Македонији. То је омогућило да се у фебруару 1940 године у Скопљу одржи широка партиска конференција којој је присуствовао и друг Светозар Вукмановић-Темпо. На овој конференцији је извршена детаљна анализа рада партиске организације, као и анализа политичке ситуације у Македонији. На темељу тога постављени су конкретни задаци како у вези са унутарњим организационим јачањем тако и у погледу рада на omasовавању организација. Благодаревши помоћи коју је ЦК КПЈ пружио партиској организацији у Македонији, она је већ у том периоду могла да развије широку организациону и политичку активност. Повезујући се са широким радним масама, она је била у стању да их поведе у борбу за решавање њихових животних проблема. У том

периоду организовани су бројни штрајкови. У 1940 години када почиње јаче оживљавање радничког покрета, под руководством Партије је организовано 16 штрајкова у којима је учествовало преко 5.000 штрајкача. Неки од њих су нарочито били успешни, на пример, штрајк рудара који је трајао 32 дана. Преко ових акција Партија је учврстила своје везе са радничком класом и радним масама уопште. Као резултат политичких стремљења широких маса, дошло је до бројних политичких демонстрација које је организовала и којима је руководила партиска организација. Нарочито значајне су демонстрације поводом Илиндена, националног празника македонског народа. Овакве демонстрације су организоване скоро у свим градовима Македоније, а у Прилепу је да демонстрацији учествовало неколико хиљада људи.

У августу 1940 године сазвана је Покрајинска партиска конференција која је сумирала целокупну активност партиске организације. У резолуцији која је донета на конференцији постављени су конкретни задаци за даљи рад партиске организације у Македонији. И поред неких слабости, ова конференција је имала велики значај за даље развијање и организационо-политичко јачање партиских организација у Македонији. Као резултат свега тога партиска организација у Македонији на V земаљској конференцији била је заступљена са 6 делегата који су претстављали 300 чланова Партије. Партиске организације су постојале на читавој територији Македоније. Иако млада, партиска организација у Македонији претстављала је јединствену политичку снагу која је уживала велики ауторитет међу масама.

Међутим, у том периоду на чело партиске организације у Македонији долази Методије Шаторов-Шарло. Он се у суштини није слагао са појединим одлукама V земаљске конференције и у пракси није спроводио партиску линију коју је ова одредила. Током времена он је почео и отворено да се супротставља линији Комунистичке партије Југославије. Тако, на пример, у 1940 години отворено иступа против одлуке о организовању штрајкова и о даљем јачању борбе радничке класе у Македонији. Он је спроводио националшовинистичку политику према колонистима, тражећи да се сви колонисти без обзира каквих су политичких убеђења и како се држе према народу иселе из Македоније. У том периоду кад се наша Партија борила за паролу братства и јединства, он је распиривао националну мржњу према српском народу. Насупрот ставу Комунистичке партије Југославије по питању стварања јединства свих антифашистичких демократских снага народа Југославије у борби против петоклонашког режима Цветковић — Мачек, стварању народно-демократског фронта на челу са радничком класом под руководством Комунистичке партије Југославије, решењу националног питања преко борбе против фашизма и петоклонашке владе Цветковић — Мачек у оквирима Југославије као равноправне заједнице свих народа, Шарло је истицао паролу за стварање националног фронта са свим противницима

великосрпског режима међу које су спадали и ванчомихајловисти, сви прикривени фашисти и расприривачи мржње према братском српском народу. Он је непрекидно истицао парољу: „Слободна Македонија“ чиме се у суштини налазио на истим позицијама са Ванчом Михајловим. У суштини, ова политика, у време кад су се народи Југославије под руководством Комунистичке партије Југославије борили против режима Цветковић — Мачек, против угњетавања, за слободу и равноправност свих народа Југославије, за стварање народне владе радника и сељака, значила је слабљење антифашистичких снага у земљи. Таква политика Шаторова била је у директној супротности са оним делом резолуције V земаљске конференције који се односи на националну равноправност и слободу македонског народа при чему се нарочито истицало: „Борба за равноправност и самоопредељење македонског народа против угњетавања од стране великосрпске буржоазије, и истовремено упорно разобличавање италијанских и бугарских империјалиста и њихових агената који су исто тако преко демагошких обећања хтели да подјарме македонски народ“. Тако је дошло до жалосне ситуације да огроман значај V земаљске конференције за даље јачање Комунистичке партије Југославије и развитак антифашистичке борбе није довољно дошао до изражаја у Македонији.

Спровођење ставова Шаторова, а нарочито оних у вези са стварањем националног демократског фронта и његова сарадња са профашистичким бугарофилским елементима, наишло је на огорчен отпор и код појединих партиских кадрова и партиских организација. Кузман Јосифовски, као члан пленума ПК и секретар Месног комитета у Прилепу, отворено се супротставио оваквим ставовима. Због тога је био искључен из ПК и смењен са положаја секретара Месног комитета у Прилепу. У вези с тим, у Покрајинском комитету дошло је до озбиљних размимоилажења између Шаторова и других чланова. Поводом 27 марта дошло је до конфликта у Покрајинском комитету по питању организовања демонстрације против Тројног пакта. Ови сукоби и неслагања у руководству пренели су се на терен и довели до слабљења и руководства и партиске организације у целини. Последице оваквог стања су биле врло тешке. Тако је уочи судбоносних догађаја за народе Југославије, а посебно за македонски народ, отпочео процес унутрашњег слабљења партиске организације која је претстављала јединствену политичку снагу кадру да стане на чело македонског народа у наступајућем критичном периоду. Уместо спровођења јасно одређене линије од стране Комунистичке партије Југославије, партиским организацијама на терену даване су конфузне, котрадикторне и деморализаторске директиве. Тако, на пример, 1 априла 1941 Шаторов је устао против пароле „о одбрани земље од фашистичке опасности“. Он је одбијао сваку могућност напада на Југославију, ослањајући се на трајност пакта са Немачком. Шестог априла, кад је Југославија била нападнута, уместо борбе против окупатора он је избацио парољу: „За братимљење војника на фронту“.

Резултат такве политике и таквог рада Шаторова био је тај да се партиска организација у Македонији уочи рата нашла разједињена општрим међусобним сукобом без јединства у руководству, без јединствене политичке линије, са конфузним и противречним ставовима, обезоружана и неспособна за акцију у најтежим данима за македонски народ, онда када му је и највише била потребна.

Тако је партиска организација у Македонији дочекала прве дане окупације.

Ситуација се још више компликовала тиме што је Југославија била распарчана и Македонија одвојена државним границама. Већи део Македоније био је дат Бугарима. У првим данима окупације петоколонашки елементи упорно су радили на припремању маса за долазак бугарске војске, полиције, и администрације, једном речју — бугарске окупаторске власти. Тако су познати издајници македонског народа Стефанов, Гузелов, Чкатров, и други почели да стварају „националне комитете“. Циљ ових комитета био је да изврше политичке и организационе припреме за долазак бугарског окупатора, да својом политичком акцијом одвоје македонски народ од осталих народа Југославије и од њихове заједничке борбе против окупатора под руководством Комунистичке партије, да дезоријентишу партиске организације у питању борбе против окупатора и националног ослобођења македонског народа. И поред тога што окупатор није постигао свој циљ, овим комитетима је олакшан рад, баш захваљујући подршци коју им је пружао Шаторов. Уместо да их раскринкава он је убеђивао партиско руководство да се треба увући у те комитете и „изнутра их преузети.“ Ради таквог његовог става дошло је и до тога да су поједини комунисти учествовали у тим комитетима.

Окупатор се свим силама трудио да убеди македонски народ у своју ослободилачку мисију и докаже да су Македонци — Бугари. Он је покушавао да учврсти своју власт преко разних квислинга, „националних комитета“ и сл. У исто време спроводио је нечувену пљачку српског становништва и расну дискриминацију према мањинама, водио борбу против такозваних „неблагодлежних Бугара“, комуниста итд. Покушавао је да помоћу распиривања шовинистичке мржње према Србима изолује македонски народ од осталих народа Југославије и њихове заједничке борбе. Покушавао је фашизирање македонске омладине помоћу разних организација као што је „Браник“, „Ратници“, „Отец Паисиј“, „Легионари“ и други. Поред ових, у истом циљу окупатор је употребљавао и низ других мера и средстава. Иако није постојала организована борба од стране Покрајинског комитета Комунистичке партије, партиске организације на терену и комунисти активно су се борили против свих ових мера окупатора. Карактеристично је да су партиске организације у Гевгелији, Прилепу и у неким другим местима на своју иницијативу одржале саветовања и повеле борбу против терора над колонистима и другим српским становницима. Кумановска партиска организација

подигла је глас против терора над колонистима и дискриминације према националним мањинама.

Отпор народа против ових мера окупатора нагло је растао. У средњим школама је дошло до штрајкова и демонстрација. Студенти су се отворено побунили против асимилације македонског народа. Радници су се борили против закидања њихових зарада и других видова пљачке и израбљивања, а сељаци против реквизиције жита итд. Окупатор који је очекивао масовну подршку народа, власти разочарао се и био је принуђен да предузме оштре репресалије и терор.

У таквим тешким условима и судбоносним тренуцима за македонски народ, када је Партија требало да буде јединственија него икада, да стане на чело широких маса града и села и поведе их у борбу против окупатора, уследили су један за другим злочиначки потези Шаторова, који су слабили и онеспособљавали партиску организацију. Већ другог дана окупације Шаторов је распустио Покрајински комитет. На позив бугарског ЦК, он одлази у Софију са циљем да прикључи партиску организацију Македоније БРП(к). До пред крај месеца маја, његово руководство није издавало никакав материјал у вези са окупацијом. Поред свега што је учинио, он је уништио и партиску технику. Насупрот директиви ЦК КПЈ да се оружје сакупља, он је, и поред отпора комуниста и партиских организација, дао директиву да се све оружје преда окупаторским властима. У таквој ситуацији партиске организације на терену биле су препуштене саме себи и борбом маса руководиле су како су могле и умеле. Кад су стигли другови које је послао ЦК КПЈ као помоћ партиској организацији у Македонији, ова је већ била припојена ЦК БРП(к) и њено име промењено. Између њих и Шаторова настао је сукоб око неких основних питања за које се није могло наћи брзо и позитивно решење.

Крајем маја 1941 одржава се саветовање ЦК КПЈ. С обзиром на то да се ово саветовање одржавало у условима окупације, имало је огроман значај за даљи рад партиских организација у земљи, а посебно у Македонији где се ситуација највише компликовала. Међутим, партиска организација Македоније и овог пута није могла да користи ово саветовање — јер је Шаторов одбио да присуствује овом саветовању, не осећајући ни обавезу ни потребу и сматрајући себе и партиску организацију Македоније саставним делом БРП(к), а не КПЈ. Оцењујући општу ситуацију у Југославији, одређујући задатке партиским организацијама и комунистима Југославије, у вези са новонасталом ситуацијом, мајско саветовање КПЈ се осврће на ситуацију у Македонији и задатке комуниста па каже: „Македонија је исто тако доживела ту несређу да је деле међусобно неколико завојевача. Од великокрпског угњетавања она је стигла под бугарски, а делимично под италијански јарам... Задатак македонских комуниста је да окупе народне масе у борби против насилног припајања и поделе Македоније, а за слободно национално опредељење македонског на-

рода, за његову националну независност, и слободу“. Одбијајући да присуствује овом саветовању и спроводи његове закључке, Шаторов се дефакто сагласио са распарчавањем Југославије, изјашњавајући се против јединствене борбе народа Југославије под руководством КПЈ. Он је упорно радио да одвајању македонског од других народа Југославије и њихове заједничке борбе.

У злочиначкој акцији одвајања Партије у Македонији од КПЈ, Шаторов је имао пуну подршку ЦК БРП(к) све до августа 1941 године тј. до оног момента када је Коминтерна донела одлуку да партиска организација у Македонији остане у саставу КПЈ.

ЦК БРП(к), оптерећен великобугарским схватањима по питању Македоније, заузео је такав став којим уствари одобрава бугарску окупацију Македоније. Негативно оцењујући борбу за нову Југославију у којој би Македонија била равноправна, признајући фашистичку окупацију Македоније, сматрајући да није актуелно питање одвајања Македоније од Бугарске итд., ЦК БРП(к) је постављао чудне задатке пред партиску организацију у Македонији као што су: „За обнову рушевина, за рад и осигурање исхране, за изборне општине, за демократска права и слободе...“ Препоручује се да се тражи „македонска администрација, у којој ће бити избрани људи из редова македонског становништва“ итд. Претставници ЦК БРП(к) имали су директно негативан став и по питању македонског народа и македонске нације. На оваквим ставовима које су заступали бугарски руководиоци, као и на њиховој директној подршци, заснивао се целокупан антипартиски и контрареволуционарни рад Методија Шаторова. Из свега тога произилази да и ЦК БРП(к) сноси историску одговорност за све последице таквог рада у тим судбоносним и историским моментима за македонски народ. Колика одговорност пада на ЦК БРП(к) за такво стање у Партији види се и из тога што и после поменуте одлуке Коминтерне, кад је суспендован, Шаторова и даље подржава ЦК БРП(к) у његовом антипартиском раду.

Осећајући пуну одговорност за судбину свога народа, потстакнути оружаном борбом других народа Југославије којом је руководила КПЈ, комунисти у Македонији нису могли да схвате опортунистичку политику Шаторова те јој нису ни дали подршку. Због тога су скоро све партиске организације и комунисти били против такве политике и, мимо директива које су добијале од ПК, оне су радиле на припремању оружане борбе. То говори колико је Шаторов био изолован од партиских организација на терену и масе партиског чланства. Још пре напада на СССР, кумановска партиска организација се отцепљује од ПК којим руководи Шаторов и самостално се припрема за оружану борбу против окупатора. После напада на СССР, партиска организација у Прилепу сазива саветовање по питању оружане борбе против окупатора, после чега почиње интензивно припремање за борбу. И друге партиске организације тражиле су од ПК став и директиве по питању оружане борбе.

Шаторов је оштро иступио против свих партиских организација и кадрова који су тражили да се приступи организовању оружане борбе. Он је стално ширио теорије о непостојању услова у Македонији за оружану борбу, да је ситуација у другим крајевима Југославије друкчија итд. Из свега овога није тешко закључити колико је његов рад био штеточински и разбијачки. Његов даљи штеточински рад види се и у томе што је одбио да растура проглас ЦК КПЈ од 22 јуна којим се народи Југославије позивају на оружану борбу, говорећи да његова садржина није у складу са линијом БРП(к). Као одговор на проглас ЦК КПЈ за оружану борбу, Шаторов је издао летак у коме је изнео свој став по питању оружане борбе, а који је садржан у паролатама: „Доле антисовјетски рат“ и „Живела Совјетска Македонија“. После оваквог отвореног контрареволуционарног става Шаторова, ЦК КПЈ шаље у Македонију друга Драгана Павловића да заједно са друговима на терену рашчисти коначно са политиком Шаторова и његовим антипартистким радом. Тако је цело покрајинско руководство суспендовано, а Шаторову још једном потврђена казна искључења из Партије.

Том приликом ЦК КПЈ упућује писмо ЦК БРП(к) где се говори о држању Шаторова, упозоравајући на то да бугарски ЦК сноси одговорност за такво његово држање и за стање у које је била доведена партиска организација у Македонији. Међутим, и овом приликом ЦК БРП(к) шаље свог претставника у Македонију који, уместо да заједно са претставницима ЦК КПЈ дискутује о насталој ситуацији, мимо њих и кријући од њих чини последње покушаје да одржи Шаторова на његовом положају, да оправда његове ставове и његову политику и да му помогне у сузбијању правилне оријентације партиске организације и појединих кадрова на терену на отпочињању оружане борбе. Међутим, и поред овог покушаја, ситуација у Партији се све више окретала против Шаторова, његове политике и политике бугарског ЦК. Формиран је нови ПК чији је секретар постао друг Лазар Колишевски. Тако је учињен крај злочиначкој политици Шаторова у Македонији. Међутим, последице такве политике нису биле тако мале да би се одмах и избрисале. Напротив, њих је било доста и оне су причињавале велике тешкоће новом руководству и партистким организацијама.

Новоформирани ПК заиста се нашао пред врло одговорним и тешким задацима. Ликвидирати последице антипартистког рада Шаторова у неким партистким организацијама, организационо средити и ојачати партиску организацију која је имала доста тешких последица од такве разбијачке политике, оспособити је да успешно руководи оружаном борбом свога народа, одлучно и бескомпромисно спровести линију ЦК КПЈ о оружаном борби, све су то били тешки и одговорни задаци које је ново руководство требало да спроведе. ПК и партиске организације приступили су интензивним припремама оружане борбе. У свим местима партиске организације на терену су извршиле одговарајуће припреме. Формирана су војна руководства у свим

местима. Многе партиске организације још раније су прикупљале оружје, а неке су спроводиле и војну обуку. Комунисти и скојевци учили су да рукују оружјем, да користе топографске карте и друга техничка средства. По свом формирању, војни комитети су преузели од партиске организације све непосредне послове у припремању за оружану борбу. У неким местима те су припреме биле постављене на тако широку основу, да је на том послу било ангажовано много људи, жена, младића и девојака. То је нарочито било карактеристично у Прилепу где су жене, девојке и старији људи припремали, поред осталог, и огромну количину хране, чарапа, разног прибора и сличних потребних ствари за борце. Ново војно руководство за Македонију руководило је непосредно питањима оружане борбе. После успешно извршених припрема, донесена је одлука да 11 октобра први партизански одреди изиђу у околину Прилепа и Куманова, што је и учињено. Петог новембра ПК је одржао састанак и извршио анализу ситуације после изласка на терен првих партизанских одреда. Одлучено је да у првој половини новембра на терен изиђу и партизански одреди из Велеса, Битоља, Ресна и Крушева. Тако је после тешких унутрашњих борби партиска организација у Македонији 11 октобра почела оружану борбу која се касније развијала успешно са повременим падовима и стагнирањем, да би тек 1943 године учинила крупне захвате, добила такву ширину и интензитет, да је порасла у општенародни устанак, са слободном територијом, крупним војним јединицама и свим оним што карактерише развијену оружану борбу.

Формирање првих партизанских одреда било је од огромног историског значаја. То је претстављало прекретницу у историји НОБ и целој историји македонског народа.

Једанаестог октобра 1941 привипут и заувек је потучена опортунистичка и злочиначка политика Шаторова. Линија КПЈ о оружаној борби је тријумфовала на подручју Македоније. Срушене су државне окупаторске и границе оне политике које је ЦК БРП(к) вештачки стварао да би одвојио македонски народ од осталих братских народа Југославије. Коначно се македонски народ са оружјем у руци придружио борби осталих народа Југославије под руководством КПЈ.

Победила је јединствено правилна политика КПЈ. Међутим, значај те победе се не исцрпљује тиме што је политика била најправилнија. Од историског значаја за македонски народ је то што би (како је једном приликом рекао друг Кардељ) било која друга политика била катастрофална за македонски народ.

Први партизански одреди постали су језгро народног устанка.

Партиска организација се коначно афирмисала као јединствена и способна политичка снага да води свој народ у тако компликовану ситуацију и у судбоносним моментима.

Међутим, ускоро је друг Лазар Колишевски пао у руке непријатеља. То је био најтежи удар партиској организацији у Македонији. Код осталог дела ПК настало је колебање. У тој ситуацији ЦК Бугарске послао је другог претставника у Македонију Бојана Болгаранова. После пада друга Колишевског на челу руководства је остао Бане Андреев који је потпао под пун утицај Болгаранова. Бојан Болгаранов се натурао тадашњем руководству и грубим мешањем у партиске ствари обезбеђивао утицај ЦК БРП(к) на политику коју је водило ондашње покрајинско руководство.

Но, оно што је било најнепринципијелније, некомунистичко и подло то је њихово директно мешање у послове партиске организације у Македонији. После одлуке Коминтерне са којом је партиска организација у Македонији остала у саставу КПЈ, (коју коначно нису успели да припоје Бугарској радничкој партији комуниста) и после ликвидирања Шаторова и његове штетне политике у Партији, требало је очекивати да ће бугарски комунисти сагледати своје грешке и почети другарски и конструктивно да сарађују са КПЈ. Међутим, они се нису ни тада одрекли својих ранијих намера већ су користећи се тешкоћама партиске организације које су настале хапшењем друга Лазара Колишевског и других руководећих кадрова, на непринципијелан и подао начин умешали у тадашње руководство партиске организације с циљем да је изнутра ослабе, да саботирају НОБ и спроведу своју, великобугарску политику.

ЦК БРП(к) својим директним мешањем у рад покрајинског руководства обезбедио је да се преко њега шаљу партиским организацијама на терену такве директиве у вези са оружаном борбом које су директно слабиле њено јединство и организованост у постојећим оружаним јединицама како у борачком саставу тако и у руководећим кадровима. Македонска омладина, која није хтела да служи окупатору, јављала се добровољно у партизанске одреде. Међутим, партиске организације добиле су директиву да омладину шаљу у бугарску окупаторску армију. Користећи своје директно мешање у рад тадашњег партиског руководства, претставници ЦК БРП(к) су сасвим отворено спроводили великобугарску политику у односу на македонски народ, разбијајући његове оружане јединице и препоручујући му борбу за „месну администрацију“ и сл. Тако је питање оружане борбе поново наметнуто као „нерашчишћено“. Настали су оштри сукоби како у партиском руководству, тако и у партиским организацијама на терену. Најистакнутији и најоданији кадрови и даље су падали у руке окупатора. Партизански одреди били су изложени систематском слабљењу и постепеном ликвидирању. У опасност су биле доведене тековине извојеване 11 октобра 1941 године. Ето у томе је једини разлог за привремено стагнирање Народноослободилачке борбе македонског народа у том периоду.

У таквом је стању комунистима Македоније било јасно да се без коначног рашчишћавања односа са руководством БРП(к), без елиминисања његовог грубог мешања у рад партиске организације,

не може покренути НОБ у Македонији из стагнације у коју је била доведена. Најоданији комунисти и кадрови озбиљно су се прихватили тог задатка, тако да је дошло како до одвајања партиске организације на терену од тадашњег ПК која је одбила да спроведе његове директиве, тако и до поновног успостављања везе са ЦК КПЈ, иако се ПК томе противио. ЦК КПЈ и друг Тито поново и непосредно су помогли партиској организацији у Македонији у организовању и даљем развијању НОБ. Доласком другова Светозара Вукмановића-Темпа и Добривоја Радосављевића, који су у име ЦК КПЈ пружили непосредну помоћ, брзо се појачала политичка и организаторска снага — партиске организације у Македонији, а НОБ се успешно извукла из последње своје кризе. Опортунизам и разбијачка акција ЦК БРП(к) као и његова великобугарска политика у Македонији заувек су закопани и остали само као врло тешка успомена из наше прошлости. Поново су тријумфовали политика и ставови КПЈ. Тако су спасене тековине 11 октобра 1941 године и створени услови за даље развијање НОБ у Македонији.

Све организационе и друге слабости у постојећим оружаним јединицама биле су ликвидирание и створена је база за оружану борбу. Омладина и широке радне масе постали су извори за попуну партизанских одреда и Народноослободилачке војске македонског народа. Почели су се низати један за другим крупни историски догађаји. Тада се формира ЦК КПМ, ствара се широка слободна територија, формирају се и јачају локални органи народне власти и на крају одржава се Прво заседање АСНОМ-а на коме је македонски народ први пут прокламовао своју националну слободу и државност.

И данас, када се погледају непријатељске изјаве бугарских руководилаца према народима Југославије и њихов став према народу Македоније, у пуној се светлости може уочити историски значај победе линије КПЈ у Народноослободилачком рату. Та победа је била прекретница не само у развиту НОБ, него и у целој историји македонског народа јер је омогућила да се оствари његова вековна тежња за националним ослобођењем и отворила широке перспективе у изградњи новог социјалистичког друштва.

РАД ПАРТИЈЕ НА ЈАЧАЊУ МОРАЛНЕ СНАГЕ НАШИХ ЈЕДИНИЦА У НОР-у

Тући многобројнијег и технички опремљенијег непријатеља, какав се однос испољавао нарочито у првим данима нашег Ослободилачког рата, било је могућно само таквим оружаним снагама које су квалитативно надмашиле непријатеља. Код нас, међутим, није био у питању само квалитет већ готових јединица, организованих и наоружаних, него је требало победити непријатеља отимајући од њега наоружање и опрему и истовремено стварати и јачати јединице, развијати оружане снаге, а начин ратовања усклађивати са степеном тог развитка и условима вођења Ослободилачког рата. С друге стране, начин ратовања којим смо надмашили и тукли непријатеља био је могућан захваљујући, поред осталог, и квалитету наших јединица, без кога не би било могућно учинити све оно што је постигнуто и на начин на који је постигнуто.

Услови под којима се одвијао наш Ослободилачки рат тражили су, дакле, правилно решење низа питања која су се међусобно допуњавала и условљавала. Повезано треба гледати и онај огромни напор и резултате у изграђивању моралне снаге наших јединица која им је омогућила да издрже сва искушења у току тако дугог периода.

Комунистичка партија Југославије је знала да морални фактор претставља ону снагу која чини јединице несаломљивим и да је стварање трајнијег квалитета условљено, у првом реду, моралним фактором. А од схватања суштине, места и улоге моралног фактора зависио је и степен озбиљности и свеобухватности прилажења овом проблему. Полазећи од тога да морална снага наших јединица треба да се заснива на јединственом схватању и усвајању циљева борбе, на уверењу да је остварење тих циљева могућно само борбом, на решености да се истраје у борби без обзира на тешкоће и жртве, на жељи да се непријатељ победи, на унутрашњем јединству сваке јединице, на нераскидивој вези народа и армије и на низу других чинилаца, Партија је развила велико и непрекидно деловање на свим оним задацима чије је извршавање чинило наше јединице морално чвршћим.

Те задатке било је могућно сагледати и извршити захваљујући моралним и другим квалитетима које је Партија постигла у својим редовима у доратној револуционарној борби. Комунисти — чланови Партије и СКОЈ-а — претстављали су снагу способну да на својим плећима понесе тако велики терет.

Ослободилачки карактер нашег рата је претстављао основу на којој и из које се могао развијати висок морал наших јединица. Али чињеница да смо водили такав рат није значила обавезно и висок морал јединица, није морална снага нашег борца долазила сама по себи само зато што се он борио за праведну ствар. Ту снагу је требало створити, одржавати и учвршћивати у дугом периоду и под негативним дејством мноштва фактора. Она је, дакле, била плод упорног, дуготрајног и одређеног циљу усмереног рада.

Наша Партија је схватила не само то да је морална чврстина оружаних снага Револуције пресудан фактор победе, већ и то да тај фактор треба обезбедити радом комуниста. Истичући потребу овог рада друг Кардељ пише да партизански покрет „може да одржава на висини, да га јача, да га чува пред спољашњим уништењем или унутрашњим распадом само свесна и организована револуционарна снага која непрестано, из дана у дан, тежи да политички и морално учврсти сваку партизанску чету и сваког појединог партизана...“. И даље: „Свака партиска организација и сваки поједини комунист мора у ово време бити свестан да у првом реду од његових напора зависи да ли ће наше партизанске чете јачати или ослабити. Потпуно је погрешно ако се ослањамо на то да је партизански покрет већ сам по себи неуништив зато што је општенородни. Ко поставља такве теорије тај се ослања на спонтане тенденције, потцјењује улогу свесног фактора у историји, потцјењује улогу Комунистичке партије. Партизански покрет јачаће, побеђиваће и постићи свој циљ само ако сваки комунист до краја изврши своју дужност и ако љубоморно бди над унутрашњом политичком и моралном чврстином партизанских чета“. („Стварање и развој Југословенске армије“, II, стр. 47 и 48.)

Такав став Партије према моралном фактору наметнуо је низ задатака од чијег је извршења зависила конкретна морална снага јединица. Суштина тих задатака, садржај рада на учвршћењу морала произашао је из уочавања најбитнијих чинилаца од којих он зависи. Међу тим чиниоцима на прво место се поставила политичка свест сваког нашег борца из које ће резултирати његова спремност да се бори упркос свим тешкоћама и да поступа у складу са захтевима који су постављени пред јединице и сваког човека посебно.

Са решеношћу људи да се боре из убеђења у оправданост и неминовност те борбе могло се рачунати само ако су им јасни циљеви борбе, ако ти циљеви одражавају њихове жеље и потребе и ако им је могућно сагледати перспективу исхода борбе и назрети оно што треба да дође иза ње. Зато се пред Партију поставио задатак да

истакне циљеве Ослободилачке борбе, да их тумачи и објашњава у свим приликама.

Партија је истакла и доследно се борила за такве циљеве који су били израз потреба сваког родољубивог грађанина наше земље. Широко постављен ослободилачки карактер наше борбе, са перспективом остварења бољег друштвеног уређења после рата био је прихватљив за сваког оног који је желео националну слободу и праведнији живот у ослобођеној земљи. Међутим, и тако постављени циљеви наше Ослободилачке борбе нису могли бити прихваћени од становништва без политичког рада у масама и демонстрације тих принципа на делу од стране јединица наше војске. Због тога је тумачење циљева Ослободилачке борбе у јединицама имало задатак подизања политичке свести бораца и кроз то учвршћење морала јединица, с једне, и припремања бораца за њихово политичко деловање у народу, с друге стране. Две стране овог задатка нису се смеле ни једног момента губити из вида. Морална снага наших јединица зависила је и од сагледавања перспективе и на тој перспективи засноване вере у победу. Непрекидан развитак и јачање наших јединица били су најочигледнија гаранција успеха. А такав развитак је био могућан само захваљујући прихватању циљева наше борбе од оног дела маса који до тада није био спреман да их прихвати.

Задатак политичког деловања наших јединица у масама могла је остварити само војска која је и сама била политички зрела, чији су борци били на таквом политичком нивоу да могу утицати речју и делом. (Политичко деловање у масама није се сводило само на утицај јединица. Партија је неуморно радила на терену. Тај рад је био јединствен и сваки раскорак у њему довео би до неуспеха, јер што би се саградило на једној, било би срушено на другој страни.)

Политичка свест бораца претстављала је ону снагу која је била кадра победити све тешкоће с којима су се суочавале наше јединице. Зато је био потребан интензиван, садржајан и непрекидан политички рад у јединицама на њеном изграђивању.

Кад би било могућно избројити све оне састанке на којима су објашњавани циљеви наше борбе, кад би се сабрали појединачни разговори у којима је борац борцу тумачио зашто се боримо, кад би се неком мером могли исказати сви утицаји из којих је резултирао развитак политичке свести наших бораца, онда би било јасно како је огроман напор уложила Партија да би изградила ону политичку снагу која је била неопходна за победу. Зар би наши борци могли савладати све тешкоће са којима су се сусретали да им није било јасно зашто се боре, да нису схватили да је борба једини излаз из ситуације у коју нас је бадио окупатор уз помоћ домаћих издајника? Без развијене политичке свести колебања би била не само неминовна, већ и кобна по исход борбе. Имали смо примера да је у политички неучвршћеним јединицама кад су наишле на потешкоће дошло до осипања, и обратно, ни највећа искушења нису озбиљније уздрмала

јединице иза којих је стајао дужи период интензивног политичког рада. Разумљиво је да овоме није био узрок само степен развитка политичке свести бораца, него и други фактори, као што су прекаљеност, постепено саживљавање са напорним животом јединица итд., али је улога свести била од прворазредног значаја.

Када се говори о циљевима Ослободилачке борбе чије је сагледавање претстављало основу политичке свести, погрешно би било мислити да је требало само формулисати крајње циљеве, учинити их јасним сваком борцу, па да то буде довољна подлога моралне чврстине јединице и сваког борца посебно, као и да је то довољно да се садржајно одговори потребама политичког реаговања на све ситуације у којима су се нашле наше јединице. Схватање и усвајање општих циљева омогућило је оријентацију чак и у специфичним околностима, али за политичко деловање било је потребно више од тога, било је потребно наћи адекватне одговоре на многобројна и различита питања постављена пред нашу борбу и њене носиоце. Из тих задатака произашло је богатство садржаја и потреба непрекидног рада Партије на развијању политичке свести бораца.

Колико је било деликатно наћи правилне одговоре у различитим ситуацијама показује чињеница да је требало водити рачуна не само о разликама у појединим покрајинама, него и у ужим рејонима, срезovima, општинама, па чак и селима. У сваком случају било је потребно размотрити ситуацију у том крају с обзиром на национални састав, односе између различитих националних групација, политику окупатора, степен развитка борбе, утицај наше Партије као и старих грађанских партија итд. и у складу са општом линијом предузимати конкретне политичке мере.

Да би се могло правилно реаговати у свим тим ситуацијама требало је имати развијену политичку свест, довољно чврсту и довољно широку да никаква промена ситуације не може утицати на доношење правилних закључака. Широка платформа наше Ослободилачке борбе претстављала је јасну оријентацију у тим ситуацијама, разумљиво под претпоставком да је схваћена и трајно усвојена. Грешке учињене у неким крајевима у првим фазама наше борбе говоре довољно убедљиво да се у току целог рата рад на развијању политичке свести није могао сматрати завршеним само усвајањем основних циљева Револуције. Потреси који су били резултат тих грешака нису поштедели ни јединице. Деморализација, осипање, падање појединаца под утицај па и у службу непријатеља итд. јављали су се у првом реду због недовољно развијене политичке свести, па отуда и мањкања стварне моралне чврстине. То је значило само потврду правилности основног става Партије да рад на подизању свести бораца наше Револуције мора бити непрекидан, да ће сваки пропуст учињен у том погледу допринети слабљењу јединица и смањењу њиховог утицаја на народ у крајевима у којима се налазе.

Садржај рада Партије на развијању политичке свести бораца као основног чиниоца моралне чврстине јединица обухватао је тумачење како општите циљеве борбе, тако и најважнијих задатака у појединим периодима, реаговање на поједине догађаје, демаскирање непријатељевих подухвата на разним линијама итд. Богатство садржаја учинило је да тај рад никада не буде сувишан, да се никада не осећа да је исцрпен, да се понавља. Колико је, например, Друго заседање АВНОЈ-а дало нових задатака нашем политичком раду? Али и задаци који су се провлачили непрекидно у току рата били су актуелни баш због тога што су увек конкретно решавани. Тако на пример, развијање братства и јединства наших народа био је задатак који се није никад запостављао, на коме се непрекидно радило, а да то ни једног тренутка није изгледало тапкање на месту, и то све због тога што се политички деловало према конкретној ситуацији полазећи од општег става. У сваком крају непријатељ је на другачији начин покушавао да завади наше народе, да их супротстави једне другима и да тако лакше оствари свој план њиховог поробљавања. Општи став наше Партије у односу на национално питање омогућио је да се брзо прозре намера непријатеља, али у сваком конкретном случају требало је наћи правилна решења, адекватне одговоре. То је чинило наш рад живим и актуелним. За таквим радом се увек осећала потреба. Истовремено је он обогаћивао искуство наших бораца, развијао њихову свест и тако доприносио учвршћењу јединица. Због тога њихов вишенационални састав није претстављао слабост, већ снагу.

Наведени примери говоре да је садржај тога рада био богат како по разноврсној тематици, тако и по различитим начинима, увек конкретном прилажењу једном проблему на разним местима и у другом временском периоду. Тако је Партија обезбедила квалитетан рад из кога је резултирала позната висока политичка свест бораца. Разумљиво да та свест није била резултат искључиво овог рада који је био организован и директно усмерен њеном изграђивању, али је то била основа без које не би било ни политичке свести, и у томе је величина тога рада.

На развијеној политичкој свести и деловању производом из ње и заснованом на њој развило се неразрушиво јединство армије и народа, јединство без кога би победа била немогућна. Интереси оружаних јединица и интереси народа били су исти. Али њих је требало учинити својином народа и јединица. Сваки поступак јединица морао је бити у складу с тим интересима, јер је народ по тим поступцима ценио како јединице, тако и оне циљеве који су били исписани на њиховим заставама. И у томе је одлучујућу улогу имао рад Партије на изградњи политичке свести сваког борца.

У изградњи моралне чврстине наших јединица значајну улогу имао је рад на развијању патриотизма. Два основна момента у решавању тог питања Партија је правилно поставила. Прво, поставила је циљеве борбе који су били такви да су побуђивали патриотизам код

људи чија се политичка свест још није толико развила да би могли схватити револуционарну суштину борбе, али су били поштени патриоти који нису желели продавати националну слободу под било којим условима. Друго, патриотизам се морао изграђивати речју и делом.

Ослободилачки карактер наше борбе био је довољно широк да би у њему нашао задовољење својих патриотских осећања сваки онај који се није мирио са окупацијом и продајом своје земље било у ком виду квислиншких маневара. Таквих људи је било доста у нашој земљи. Свако сужавање карактера борбе бацало је ове људе у наручје окупаторима и разним квислинзима. Посебна је заслуга КПЈ што је уочила значај овог момента и непрекидно инсистирала на национално-ослободилачком карактеру наше борбе, борећи се упорно против истрчавања која су могла само нанети штете ослободилачкој борби. То је учинило да линија КПЈ постане својина сваког поштеног грађанина ове земље. То је раскринкало лажни патриотизам разних четничких, усташких и других издајничких покрета. Народ је увидео ко су патриоти, видео их је по делима наше Партије и наше НОВ.

За развитак патриотизма био је потребан рад који је полазио од борбених и слободарских традиција наших народа, па до повезивања националног ослобођења за стварање нове заједнице која ће бити постављена на такве основе које ће обезбедити трајну националну слободу и бољи друштвени поредак. Отуда су се у нашем политичком раду могле наћи теме „Матија Губец и сељачки ратови“, „Борба српског народа против Турака“, „Први и Други српски устанак“, „Развитак нација у Југославији“, „Вековне борбе наших народа за националну слободу“, „Решење националног питања — темељи на којима ће се стварати нова Југославија“ итд. итд.

Као резултат таквог рада развијао се квалитативно нов патриотизам. Србин је увиђао да нема националне слободе Срба без националне слободе Хрвата, Македонаца итд. То су све више увиђали сви наши народи. А то је већ значило да су људи постајали свесни да без јединства нема победе. Патриотизам је постајао шири. И само такав је могао доприносити моралном учвршћењу наших јединица.

Поред националног, патриотизам наших бораца све више је добијао и социјални садржај. Њима није било свеједно шта ће бити после истеривања окупатора. Све више се повезивало национално, ослободилачко са социјалним. Само патриотизам који је израстао на таквим основама, на таквом садржају, могао се непрекидно развијати, могао је избећи колебања изазвана разним тешкоћама. Такви патриоти били су комунисти и на речи и на делу. Једино тако се могло успети да се у процесу борбе за национално ослобођење код наших бораца развије патриотизам који није ограничен уским националним оквирима.

Један од битних чинилаца моралне чврстине наших јединица били су односи који су владали у њима. Какви су били ти односи

говори и чињеница да се и данас позивамо на њих када желимо да истакнемо какви треба да су односи у Армији. Партија је упорно изграђивала правилне односе у јединицама и будно пазила да се они не изроде у било ком правцу. То је захтевало карактер наше борбе и њених оружаних снага. Наиме, нова, револуционарна војска није могла да полази од односа који су владали и били један од главних трулих стубова у бившој југословенској војсци. Наше јединице су стваране од добровољаца. То значи да су борци већ долазили са одређеним нивоом политичке свести, да су свесно пошли у борбу и да баш због тога није било места мерама притиска старешина у циљу да се борци натерају на борбу. С друге стране, нама је био циљ развијање свести и заснивање акција на тој свести. То је захтевало и одговарајући однос старешина према борцима.

Како су циљеви наше борбе, поред националног ослобођења, истицали и изградњу новог, праведнијег друштвеног уређења, било је неопходно да се то ново, праведније одрази већ у односима међу људима оних снага које се боре за то. Партија је учила да ће снага наших јединица, њихова привлачност за масу нових бораца и поверење које треба да стекну у масама зависити од односа који буду владали у њима.

Суштина тих односа се састојала у поштовању личности, у другарству, несебичности, међусобном поверењу, у развијању осећања дужности, у једнаким условима живота и борбе бораца и старешина, у поверењу бораца у старешине и старешина у борце, у искренности, отворености, самокритичности и у многим другим чиниоцима, који су сваки за себе значили понешто у том склопу који се назива односима. Успех рада Партије на развијању правилних односа у нашим јединицама и лежи у томе што није заборављала на поједине од ових чинилаца фаворизујући сад једне, сад друге. (Неки од ових чинилаца су резултат васпитања одређених особина моралне личности. Овде их истичемо само као предуслов развијању правилних односа у ширем смислу. Колико је год, например, искреност особина личности, исто толико без искренности нема здраве, другарске атмосфере у јединици, те се стога не може занемарити на овом месту.)

Колико састанака, колико разговора, објашњења, писмених и усмених упозорења, колико деловања личним примером је било потребно да се постигне оно што се постигло! Тешко је било наћи пример да старешина вређа борца, а ако се и догодио, такав случај није могао проћи без интервенције партиске организације. То се већ толико укоренило у наше односе да је сваки борац било у односу на свог друга или у односу на старешину, при свакој неправилности изашао са најјачим аргументом: „Партија нас не учи тако“. И заиста је сваком било јасно како нас учи Партија. Ако се појавила себичност, например приликом поделе хране, партиска организација је интервенисала на разне начине; ако неко није вршио дужност како треба, није се остављало да се то реши само командном линијом, већ је партиска

организација предузela васпитне мере од којих је имао користи цео колектив; ако се појавило подозрење међу појединцима или групама, није се дозвољавало да се односи затрују, већ су се, благовремено тражили узроци, инсистирајући на искрености, отворености и самокритичности без којих није могло бити здравих, другарских односа. Све оно што би могло нарушавати јединственост и нагризати унутрашњу чврстину јединица било је уклањано деловањем партиске организације, непосредном интервенцијом или није ни могло доћи до изражаја захваљујући резултатима васпитног рада у најширем смислу, који је спроводила Партија.

Моралну снагу наших јединица нису могли сломити глад, голоутиња, помањкање муниције и наоружања и друге недаће. Разлог непоколебљивости је лежао не само у томе што су људи били свесни циљева за које се боре, већ и због поверења бораца у старешине. Ако се гладовало борци су знали да су исцрпене све дозвољене могућности да се, например, набави храна и да због тога нема кривице старешина. И не само то, старешине су у тим тренуцима гладовале заједно са борцима. Све невоље су биле подељене између старешина и бораца, као што су била подељена и сва добра, све радости. То је створило узајамно поверење, тако неопходно сваком колективу. Оно је било значајан чинилац моралне чврстине, над њим је непрекидно бдила Партија, оно је било плод њеног неуморног рада.

На таквим односима који су владали у нашим јединицама могла је израсти квалитативно нова дисциплина какву нису познавале капиталистичке армије. Наша Партија није сматрала да нам је потребна дисциплина каква је владала у старој југословенској војсци, а најмање да таква дисциплина може бити фактор моралне снаге наших јединица. Значај дисциплине је сагледан у склопу осталих фактора борбене моћи јединица. Битно је било схватање да ће вредност дисциплине бити утолико већа, уколико је људи свесно усвоје, уколико схвате њену потребу. На тој основи учвршћивала се дисциплина у нашим јединицама. Зато у Статуту пролетерских бригада стоји, поред осталог, и ово: „Дисциплина је у бригади гвоздена. Ова дисциплина није слична дисциплини у капиталистичким армијама. То је самодисциплина заснована на свести и политичком уверењу сваког појединог борца. Она се заснива на дубоком уверењу читавог колектива као целине да је таква дисциплина неопходно нужна ради успешне борбе против свих непријатеља“. Таква дисциплина је могла имати моралну снагу и претстављати сталан позитиван фактор борбене моћи наших јединица.

Када се говори о улози Партије у изграђивању моралне снаге наших јединица, не могу се мимоићи ни оне посебне мере које су се предузимале пре сваке веће борбе, у току борбе, при промени ситуације, при поласку у други крај, при сваком покушају непријатеља да унесе смутњу у наше редове, при реаговању на непредвиђене случајеве итд. итд.

Позитиван утицај на морал имала је и непрекидна активност наших јединица. Неактивност, учмалост разбија морал. Карактеристично за наш рат, међутим, било је то да су јединице увек биле активне. И то је допринело да се не наруши њихов морал. Било је итекако важно уочити тај моменат и спровести га у дело. Друг Тито је непрекидно истицао потребу сталне активности јединица без обзира на ситуацију у којој се налазе. Често сама ситуација изискује активност јединица, али се не може рећи да је то увек тако. Било је момената кад је непријатељ, повучен у велике гарнизоне, био срећан ако га не нападамо, кад није имао снаге за офанзиву. Али тада га наше јединице нису остављале на миру, тада су оне биле у офанзиви, иако се у таквој ситуацији лако могло доћи на помисао да треба да мирују. Међутим, наше јединице нису мировале. Ако и нису биле у борби, ако су имале дужи предах између борби, предузимане су мере које су активирале људе. Без обзира да ли је то била обука са оружјем, културни или политички рад, или ма која друга радња, циљ је био исти — активирати људе, не дозволити учмалост на коју се надовезује низ негативних појава које нарушавају моралну чврстину.

И поред високог борбеног морала јединица, свака акција је посебно припремана да би се испољила још већа борбеност. Указивано је на значај претстојеће борбе, детаљно је објашњавана ситуација како би се истакло место добивеног задатка у склопу опште ситуације, истицано је шта се очекује од јединице и сваког њеног борца, позивало се на дуг бораца према народу (или према рањеницима, или према суседним јединицама), истицана су злодела непријатеља, стварало се код бораца расположење које ће их носити у ватру претстојеће борбе. Одржавани су зборови јединица, састанци партиске организације, састанци СКОЈ-а, појединачно се разговарало са младим борцима за које је претстојећа борба значила ватрено крштење, искусни борци су причали о својим искуствима из борби итд.

Ако се у борби догодило нешто непредвиђено, што је могло да угрози успех, предузимане су нове мере. Комунисте није збуњивала измена ситуације, реаговали су брзо и ефикасно, самоиницијативно или по упутству, али увек тако да су остали борци видели шта и како треба радити.

Успех сам по себи подиже морал. Међутим, Партија се није задовољавала тиме. Низ мера је предузиман и после успешно завршене борбе. Опет састанци, опет зборови и друге форме. Вршена је анализа протеклих борби, сагледавала се целина, али нису заборављане појединости и држање сваког борца. Није пропуштено да се најбољи похвале, да се слаби критикују и да се донесе закључак на шта треба обратити пажњу у следећој борби.

Велики губици се могу врло негативно одразити на морал јединице. Али, они могу и појачати мржњу према непријатељу, могу пот-

стицати борце на нови, још немилосрднији обрачун. Погинуле другове треба жалити, али их треба и достојно осветити. Све је то јасно, али и то не долази само по себи, јер, да губици не би нарушавали морал јединица, потребан је одређен рад са људима, а и то је био задатак комуниста.

Низ мера предузетих пред борбу, у току борбе и после ње слио се у једну целину са мерама чији је циљ била активност јединица и све скупа су претстављале значајан фактор моралне чврстине наших јединица. У томе раду је био садржан велик део активности партиске организације, његови носиоци су били комунисти.

Подизању морала јединица доприносио је културни рад и забавни живот који су сматрани значајним партиским задацима. Такав рад не само што је доприносио подизању културног нивоа бораца, него је учинио живот у нашим јединицама пунијим и лепшим, што се позитивно одражавало на борбеност јединица.

Говорећи о моралном фактору и раду Партије на његовом развијању, потребно је истаћи организован рад на подизању храбрости појединаца и целих јединица. Ако се пође од чињенице да је храброст савладан страх, кретање напред упркос страху снагом људске свести и воље, осећање дужности и обавеза, онда је јасно да сваком човеку треба помоћи да савлада страх и испољи храброст. Зар мере, као што су посебна задужења старих бораца да храбре новодошле, или посебно обраћање комунистима да издрже, да изврше задатак у најтежим ситуацијама, или захтев да старешине покажу лични пример храбрости, да поведу јединицу када је она застала итд., нису на линији развијања храбрости? У том погледу било је чак и претеривања, што је доводило до непотребних губитака међу најбољим комунистима, а нарочито командним кадром. Али херојизам комуниста подигао је не само њихов углед, него је стварао нове хероје међу масом бораца и тако допринео стварању хероја — јединица.

Морална снага је резултат мноштва чинилаца који се тешко могу исцрпсти и најпотпунијом анализом, а нарочито не у оваквом напису. За нас је, међутим, битно да се и у ових неколико најважнијих примера укаже на улогу Партије. У сваком од њих јасно се уочава организаторска улога Партије, јасно се уочава место комуниста. Та улога је испољена мноштвом облика у којима се увек могао видети иницијатор — Партија и реализатор — комунисти.

Лични примери комуниста били су најснажније оружје моралног утицаја Партије. Да би васпитно утицала на масе Партија је најпре васпитала своје чланове, да би деловали, у првом реду, делом. Ако је требало развијати храброст код људи, комунисти су је требали показати у борби; ако је требало издржати велике напоре, од комуниста се тражило да их у првом реду они учине; ако се је требало задовољити најминималнијим у исхрани и због обазривости према

становништву неког краја које није било спремно да добровољно даје храну, од комуниста је тражено да примером покажу издржљивост и такт и да пазе да се сваки борац понаша према добијеним упутствима; за искреност, другарство, поверење, несебичност итд. комунисти су били борци у првим редовима, објашњавали и примером показивали како треба поступати.

Неоспорно је да је партиска организација била један од главних фактора васпитања у јединицама, у које се укључивао и рад на учвршћењу моралне снаге. Међутим, кад се говори и о осталим факторима — старешини и колективу — не може се не увидети место комуниста, а то опет значи Партије. Утицај старешина је велик, али њих је васпитала Партија, она их је оспособљавала за такав утицај. Било је случајева да су се неке старешине заборављале, да су заборављале нешто од онога што су дужне да учине, и тада их је партиска организација позивала, враћала на исправан пут на разне начине, почев од саветовања и критике, па до казни. Партија је својим радом изграђивала оно људско што су наше старешине испољиле у овом рату. Зато се и кроз њихов рад може сагледати улога Партије.

Наше јединице су претстављале примерне колективе у којима су се преваспитавале хиљаде нових бораца. Носиоци тог васпитања, оно језгро око кога су се окупљали остали борци у јединици, које је давало тон животу и раду јединице, били су комунисти. И ту је, значи, Партија имала одлучујућу улогу.

Морална снага наших јединица у протеклом рату била је на највишем нивоу и може служити као узор будућим генерацијама. Али она није дошла сама по себи, у њу је хиљадама нити уткан рад Комунистичке партије, њени носиоци су били комунисти.

Капетан бојног брода **ВИДОЈЕ ЖАРКОВИЋ**

СКОЈ У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОЈ БОРБИ

Масовним учешћем у Народноослободилачкој војсци и херојизмом на фронту и у позадини, СКОЈ је био чврст ослонац и веран помоћник Партије. Он је око Партије окупио и ујединио широке омладинске масе, постао најборбенији актив и језгро напредног омладинског покрета.

Одиграти тако значајну улогу у НОР-у и постићи велике успехе, СКОЈ је могао захваљујући само правилној политици Комунистичке партије у раду са омладином. Она је увек, а нарочито од доласка друга Тита на њено чело, посвећивала велику пажњу омладини, успевала да отклони старе слабости, да ликвидира секташтво, среди, учврсти и каналише активност СКОЈ-а у новом правцу, ојача организацију и припреми је за судбоносне догађаје који су наилазили.

Комунистичка Партија је делатност СКОЈ-а усмерила на стварање масовног јединственог омладинског покрета на политичкој и акционој платформи борбе против фашизма, на рад и борбу за васпитање широких омладинских маса у антифашистичком духу, на стварање јединства младих на бази њихових заједничких интереса и потреба кроз борбу против фашизма и рата, за демократију и мир, за боље услове живота и школовања.

Захваљујући овоме, све шире омладинске масе ступале су у отворену борбу против ненародних режима и растуће фашистичке опасности. То се најбоље видело на примерима бројног учешћа радничке и средњошколске омладине у низу штрајкова, у акцијама за Светски омладински конгрес 1938 год., у масовним демонстрацијама широм земље против Аншлуса и Минхенског споразума, у крвавим децембарским демонстрацијама 1939 у Београду, у масовном учешћу омладине у мартовским догађајима 1941, у добровољном јављању хиљада и хиљада чланова СКОЈ-а и напредних омладинаца на позив КПЈ за одлазак на фронт у априлском рату 1941 и у низу других акција омладине.

Ненародни режими и реакционарне омладинске организације нису презали ни од најбруталнијих мера да спрече јачање напредног омладинског покрета и разбију СКОЈ. Ни безбројна мучења и бати-

нања по затворима и концентрационим логорима, ни убиства најбољих младих комуниста у разним штрајковима и демонстрацијама, ни жестока пропагандна хајка и застрашивања нису могли зауставити вал све вишег јачања СКОЈ-а и окупљања широких омладинских маса око њега. Почетком 1941 СКОЈ је бројао око 30.000 чланова.

Окупацијом земље, насупротив буржоаским омладинским организацијама које су се распале или активно ступиле у службу окупатора, једино је СКОЈ остао организационо чврст и веран интересима младе генерације. Његове везе са широким масама антифашистичке омладине не само што нису ослабиле, већ су се знатно учврстиле, а углед организације СКОЈ-а код широких омладинских маса изванредно је порастао.

Одмах по окупацији земље СКОЈ је пружио свестрану помоћ Партији и припреми оружаног устанка. Скојевци у градовима и селима склањали су оружје које је остало по магацинима и друмовима приликом капитулације бивше војске. На пример, скојевци Мостара сакрили су у самом граду око 600 пушака и митраљеза, а скојевска организација Сплита комплетан ратни материјал једне војне касарне. Упоредо с тим, велики број омладинаца обучавао се у руковању оружјем, а омладинке су посећивале курсеве војно-санитетске службе. Међу омладином је развијен интензиван политички рад, објашњавана је линија КП у дизању устанка и организовању ослободилачке борбе, узроци слома старе Југославије, раскринкавани су маневри окупатора и његових слугу итд.

Одлуку ЦК КПЈ о оружаном устанку прихватила је омладина, предвођена СКОЈ-ем, са решеношћу да у тој борби не жали никакве жртве и напоре за ствар слободе својих народа и своје срећније будућности.

ЦК СКОЈ-а је одмах по доношењу одлуке за устанак упутио проглас омладици Југославије у којем се каже:

„На устанак, омладино Југославије! Извршимо пуну мобилизацију својих снага, снага свих младих родољуба — ступајмо хиљадама и хиљадама у херојске партизанске одреде. Свуда и на сваком мјесту поведимо немилосрдну оружану борбу против тлачитеља. Водимо и ширимо свети ослободилачки рат нашег народа. Покажимо свету да се ничега не плашимо кад су у питању слобода и част нашег народа, покажимо да смо и ми „покољење за пјесму створено“.

„У партизане — то је наш први и главни борбени позив младим нараштајима свих народа Југославије“ писао је тих дана секретар ЦК СКОЈ-а Иво Лола Рибар.

На овај позив сви чланови СКОЈ-а ставили су се на располагање својој Партији. Од око 30.000 својих чланова СКОЈ је половину одмах послао у партизанске чете и одреде. Са члановима СКОЈ-а ишле су и десетине хиљада младих антифашиста. Већ крајем 1942 год. у редовима НОВ борило се преко 20.000 чланова СКОЈ-а. Друг Тито је на Првом конгресу омладине Југославије рекао: „Са поносом

можемо констатовати да у нашој НОВ и партизанским одредима има 70—75% бораца из младе генерације наших народа“. Крајем 1943 год у НОВ је било преко 70.000 чланова СКОЈ-а. До краја рата у редовима Народноослободилачке војске Југославије положило је своје младе животе десетине хиљада чланова СКОЈ-а.

Ратни услови и нови облици борбе поставили су пред СКОЈ у нашим војним јединицама нове задатке. Требало је привићи омладину и прилагодити форме њеног рада ратним условима, изграђивати нов лик младог комунисте у ватри оружане борбе, политички просвећивати и војнички оспособљавати десетине хиљада нових младих бораца, ширити идеје Партије о оружаном борби широм земље, учвршћивати и јачати јединство младе генерације.

Један од основних задатака СКОЈ-а у НОВ био је морално-политичко васпитање бораца. У наше јединице свакодневно су ступале стотине и хиљаде нових бораца спремних на борбу, али са оскудним политичким знањем. Кроз разна предавања, читање штампе, конференције, појединачне разговоре и друге форме рада, чланови Партије и СКОЈ-а тумачили су младим борцима циљеве борбе, политику Партије, перспективе живота у новој заједници, неопходност братства и јединства наших народа и друга питања чије је правилно разумевање нападало новим заносом и самопрегором у савлађивању и највећих тешкоћа. За овај интензиван рад коришћен је сваки тренутак слободног времена.

Носиоци културно-просветног рада били су такође чланови СКОЈ-а. Он се одвијао, с обзиром на услове, кроз најразноврсније форме: преко рада на описмењивању, преко разних приредби, хорова, сарадње у четним, батаљонским и бригадним листовима, итд.

У наше јединице претежним делом ступали су омладинци без икаквог претходног војничког знања. Од њих је требало стварати бомбаше, митраљесце, артиљерце, тенкисте, војне и политичке руководиоце. Зато је рад на оспособљавању тих другова у војничком погледу био један од прворазредних задатака и скојевске организације. У кратким предасима између борби и маршева, у сваком слободном тренутку, скојевци и остали омладинци неуморно су се оспособљавали у руковању оружјем и партизанском начину ратовања.

Пламен револуције ширио се по читавој земљи. Земља је била окупирана, исецкана. Слуге окупатора (четници, усташе и други) упорно су радили да што више разједине и закрве наше народе и спрече ширење ослободилачког покрета свим средствима: од покоља до најбљугавијих лажи о Народноослободилачком покрету. У таквим условима наше су јединице морале да не само са оружјем у руци ослобађају поједине крајеве, него и да упорним политичким радом са народом шире истину о праведности ослободилачке борбе. Због тога је политички рад са омладином на терену био исто тако један од најважнијих задатака скојевских организација у војсци. Том задатку прилазило се са највећом бригом и пажњом. Снагом личног примера

позитивно се утицало на омладину тек ослобођених крајева, пружана је помоћ у формирању омладинских организација на тим подручјима, што се све одразило у добровољном приступању великог броја омладине у војне јединице.

Примарна пажња посвећивана је изграђивању лика правог партизанског борца: храброг, политички свесног, дружељубивог и скромног. У наше јединице долазили су омладинци из разних крајева земље, са различитим навикама, схватањима и предрасудама. Кратко време по доласку у јединице стапали су се у монолитан колектив партизанских бораца. У том смислу скојевци су, заједно са члановима Партије, били душа наших јединица. Својим примером и активним радом уносили су у партизански колектив све оно што је позитивно.

Кроз школу рата од неуких омладинаца израсле су хиљаде способних старешина и спремних војника, командира и комесара чета, батаљона, бригада и дивизија, руководиоца типа као што је био заменик команданта 2 пролетерске бригаде Луње Миловановић и многи други. Из редова СКОЈ-а поникао је незаборавни 16-годишњи бомбаш, Бошко Буха, смела партизанка Драгица Ђурашевић, која скаче на немачки тенк, Марија Бурсаћ, млада сељанка, која у једној борби на јуриш заузима три немачка бункера, Марко Мартиновић чије су се груди охладиле на врелој цеви италијанске „Бреде“, Бошко Палковљевић-Пинки који сам до задњег метка штити повлачење својих другова и многи други. Претежан број бораца херојског Похорског батаљона који је до задњег изгинуо не предајући се непријатељу, 2 чета 3 батаљона 4 пролетерске бригаде која је на Љубин-Гробу скоро цела изгинула штитећи пролаз рањеника, славни „Игманци“ 1 пролетерске који су „за време операције док су смрзнуте кости пуцале под маказама певали“ и многи из многих херојских јединица били су чланови СКОЈ-а.

Друг Тито и ЦК од првог дана устанка оценили су огромну улогу СКОЈ-а и омладине у партизанским јединицама. Због тога се, када је требало стварати у појединим крајевима ударне јединице спремне да буду сигуран ослонац нашим командама и у најтежим ситуацијама, приступило и формирању специјалних омладинских јединица. Тако су формиран Дурмиторски и Никшићки омладински батаљон, Омладински батаљон „Јожа Влаховић“, омладинске чете: Дрварска, Фочанска, Семизовачка, Гатачка итд. — а касније Седма омладинска бригада „Будо Томовић“, омладински батаљони Четврте и Тринаесте српске бригаде, омладински батаљон 1 македонске бригаде и многи други.

Борба и рад скојевске организације и на неослобођеној територији, поготову у градовима, била је врло значајна. Рад СКОЈ-а на неослобођеној територији одвијао се у низу праваца: стварале су се ударне групе за вршење диверзантских акција, извлачило се оружје, храна и санитарски материјал у јединице, обављало се организовано растурање летака и радиовести, утицало се на омладину да

не одлази на рад у Немачку, спречавала се мобилизација омладине у квислиншке организације — итд. Подвизи и успеси скојеваца на свим овим задацима могу се равнати са највеличанственијим подвизима и примерима омладинаца на фронту. На свим овим задацима скојевци су активизирали широке масе антифашистички расположене омладине.

Омладинске ударне групе које су стваране по градовима, извонредне су значајне акције и у њима показивале изванредну смелост, вештину и висок степен борбености. Друг Ранковић је на V конгресу КПЈ овако оценио делатност омладинских ударних група: „Акције омладинских ударних група у окупираним градовима су величанствени подвизи који су славу наше омладине пронели не само широм наше земље, него и целог света“.

Безбројни примери најбоље говоре о томе какве је омладинце васпитавала Партија и СКОЈ. Они показују висок степен оданости младих комуниста ослободилачкој борби наших народа. Да наведемо само неке.

Јуна месеца 1941 ђаци сплитских средњих школа одбили су да приме сведочанства на италијанском језику. Анте Јонић, члан Областног комитета СКОЈ-а, са групом омладинаца, бацао је у Сплиту бомбу на фашистичку војну музику док је свирала химну. Том приликом убијено је двадесетчетири фашиста. У граду је било још безброј сличних акција омладинских ударних група. У једном извештају сплитске организације пише: „На Лучци је бачена бомба на официрску мензу... затим на Манош код реалне гимназије..., код карабињерске станице..., бомбашка акција у Тарталиној улици код трансформатора...“ итд.

Скојевска организација Београда отпочела је већ у јулу 1941 са масовним акцијама на паљењу фашистичких новина. У овој акцији учествовало је преко 150 ударних скојевских група. На улицама су свакодневно убијани Немци и домаћи издајници, кидани телефонски каблови, паљени камиони. Само за десет дана 1941 било је запаљено преко 200 камиона у окупираном Београду.

У Загребу је једна ударна група 4 августа 1941 усред дана код Ботаничке баште бацила бомбе на Павелићеву универзитетску стражу и убила и ранила око двадесет усташа.

Фашистички окупатори и њихове слуге са нарочитим бесом су се обрачунавали са напредном омладином на окупираној територији, затварали је, мучили и пребијали по тамницама и логорима, масовно водили на стрељање и терали у концентрационе логоре. Свакодневно су вршена масовна стрељања младих родољуба. Десетине хиљада омладинаца и омладинки нашло је смрт у логорима смрти у Немачкој. У италијанским логорима чамило је око 10.000 младих Црногораца, 13.000 Далматинаца и 15.000 Словенаца.

Међутим, ни најбруталнији окупаторски терор није могао сло-мити борбени полет СКОЈ-а и омладине. Свакодневно је растао број

младих антифашиста и број њихових херојских подвига. Безброј омладинаца показао је пред класним непријатељем херојско држање достојно сваког дивљења.

Млади металски радник Стеван Филиповић са омчом на врату одржао је говор окупљеном народу Ваљева 22 маја 1942 и позивао га у борбу против фашистичких разбојника.

Када су мостарског омладинца Драга Палавестру немачки целати под вешалима питали која му је последња жеља, он им је одговорио: „Последња ми је жеља да видим вешала од Мостара до Берлина и на њима Њемце и издајнике“.

Омладинка Нада Димић умрла је у најтежим мукама, а фашистичким бандитима није хтела рећи чак ни своје име.

Младом Далматинцу Ранку Орлићу ломили су кости, палили поједине делове тела, али је он то све херојски издржао а да није ни реч проговорио.

Омладина на ослобођеним територијама показала је исто толико свести, самопрегора и издржљивости као и омладина на фронту и по фашистичким тамницама. Она је претстављала јак ослонац новој народној власти у њеним тешким задацима а нарочито у помоћи јединицама на фронту. Деловање омладине на ослобођеним територијама обухватало је све гране живота и рада. Она је, предвођена СКОЈ-ем, често боса преносила рањенике, храну и муницију на фронт. Сврстана у радне бригаде, чистила је порушене градове, дизала куће, обрађивала земљу, градила оно што смо ми користили, а рушила оно што је користило непријатељу. Обучавала је неписмене, организовала политички и културни рад, предузимала низ санитарских мера на лечењу болесних и рањених. Кроз рад на извршавању задатака у позадини израстао је велики број марљивих радника способних да организују власт и нормалан живот на слободној територији и да њиме руководе. Из редова омладине никли су бројни руководиоци на терену — чланови народноослободилачких одбора, комитета, масовних организација итд.

Незаборавни су примери крајишких омладинки које су у јeku IV непријатељске офанзиве свакодневно, по снегу и босе, преваљивале десетине километара да би донеле на положај храну борцима 2 крајишке бригаде. Омладинке Брињског и Огулинског среза носиле су рањенике у IV офанзиви по неколико дана без смене и одмора. У лето 1942 у Дрварском округу, у Саничкој долини, формирана је прва пољопривредна омладинска бригада са 2.000 омладинаца која је сабрала испред непријатељских положаја око 200 вагона жита, поврћа и воћа за нашу војску. У Босанској Крајини било је 1943 године 17 омладинских радних бригада. У периоду од I до II конгреса УСАОЈ-а, у Лици су створене две омладинске радне бригаде, 13 батаљона и 9 чета са укупно 6.840 чланова. Оне су дале 1,100.000 радних дана, што значи да је сваки члан радне јединице радио добровољно 160 дана за помоћ нашој војсци. Кордунашка омладина је, на пример, у такми-

чењу после IV офанзиве обрадила 80% обрадиве земље. Јуна 1942 у Подгрмечу су радила 33 разна течаја које је посећивало 1500 омладинаца. А у децембру исте године у Дрварском округу течајеве је похађало преко 4.200 омладинаца. На ослобођеној територији организован је и руковођен СКОЈ-ем велики број војно-политичких курсева и војно-позадинских чета где се омладина припремала за обављање разних дужности у војним јединицама или у органима нове народне власти.

Почетком оружане борбе један од основних задатака СКОЈ-а састојао се у раду на даљем јачању јединства напредних омладинских маса и на стварању јединствене омладинске организације антифашистичке омладине Југославије. У условима оружане борбе наших народа, када су утицај и углед Комунистичке Партије и СКОЈ-а изванредно порасли, пружале су се велике могућности да се напредни омладински покрет прошири, организационо учврсти и још јаче окупи око руководиоца ослободилачке борбе — КПЈ.

Одмах после устанка СКОЈ је почео да у пракси остварује овај задатак. Већ 1941 у свим нашим покрајинама отпочело је стварање савеза антифашистичке омладине. Остварење овог задатка није текло у читавој земљи равномерно, него у складу са општим политичким приликама и степеном развитка оружане борбе у појединим крајевима.

У Србији су на ослобођеној територији у октобру и новембру 1941 одржане прве окружне конференције у Чачку и Ужицу и основан Народноослободилачки савез омладине Србије. Прва непријатељска офанзива онемогућила је за извесно време делатност овог Савеза.

У Црној Гори је на покрајинској конференцији 30 новембра 1941 створена Црногорска народна омладина која је већ тада бројала око 15.000 чланова и имала сређену организацију по општинама и срезовима.

У јесен 1941 стварају се омладински савези у источној Босни, а средином 1942 и у Босанској Крајини.

У Хрватској је стварање Савеза младе генерације Хрватске текло неравномерно по појединим областима, али је до краја 1942 створена организација у Лици, Банији, Кордуну, Далмацији и Славонији.

У Словенији је, почетком ослободилачке борбе, на специфичан начин — путем споразума са једним делом руководства неких омладинских организација — створена Ослободилачки фронт младих. Од средине 1942 она појачава свој рад у основним организацијама и мења име у „Звезда словенске омладине“.

На Космету и у Македонији са стварањем омладинских савеза отпочело се тек 1943, због специфичних прилика и услова развитка ослободилачке борбе у овим крајевима.

Од првог дана свога стварања омладински савези имали су веома значајну улогу у окупљању наше омладине у Народноослободилачку војску, у помоћи народним властима и политичком васпитању омладине. Крајем 1942 у омладинским савезима било је окупљено око 100.000 омладинаца.

На иницијативу ЦК СКОЈ-а, децембра 1942, у ослобођеном Бихаћу одржан је I конгрес антифашистичке омладине Југославије. Потреба за њим произилазила је из све опсежнијих задатака који су стајали пред омладином, насталих распламсавањем ослободилачке борбе, повећањем слободне територије, стварањем нове народне власти, спровођењем у дело одлука I заседања АВНОЈ-а и неопходности да се, за успешније извршење тих задатака, повежу у јединствену општејугословенску организацију савези појединих крајева и покрајина.

Конгрес је створио Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије — организацију која је до краја рата окупила у своје редове највећи број наше омладине и васпитала их у духу љубави према домовини и социјалистичким идејама. Он је значио нов импулс у доприносу наше омладине оружаном борби на свим секторима.

После I конгреса наступио је период интензивног ширења, јачања и учвршћења УСАОЈ-а. Ништа није могло укочити тај развој. То се најбоље види из чињенице да је у периоду од I до II конгреса УСАОЈ-а ступило у редове Народноослободилачке војске преко 100.000 нових омладинаца, да је на ослобођеним територијама омладина дала добровољно преко 5,000.000 радних дана као помоћ органима народне власти и да се у редовима УСАОЈ-а налазило преко пола милиона омладинаца.

Други конгрес УСАОЈ-а одржан је од 2—4 маја 1944. Његов је значај велики из више разлога. У припреми за овај конгрес у свим крајевима земље омладина је развила претконгресна такмичења која су дала огромне резултате. Конгрес је, и поред тога што се већ тада налазило око 200.000 омладинаца у НОВ, поставио и даље као први задатак мобилизацију омладине и њено још масовније учешће у борбама за ослобођење земље. Он је, у име омладине Југославије, једнодушно прихватио историске одлуке Другог заседања АВНОЈ-а и поставио пред омладину задатке у погледу пружања што веће помоћи народној власти на свим питањима изградње земље. Он је допринео даљем организационом учвршћењу и проширењу УСАОЈ-а.

После II конгреса јачање јединства наше младе генерације текло је још бржим темпом. То се одражавало како на питању омасовљења организације УСАОЈ-а, тако и на бројном порасту војних јединица, окупљању младих око КПЈ и нове народне власти.

Развојем НОБ јачала се, развијала и учвршћивала и организација СКОЈ-а. У појединим организацијама било је у почетку слабости које су се огледале у појавама секташтва у погледу пријема

нових чланова. Наиме, сматрало се да теоретски ниво треба да буде главни услов за пријем омладинаца у организацију СКОЈ-а. Партија и ЦК СКОЈ-а пружали су свестрану помоћ тим организацијама да што брже сагледају своје слабости, тако да су оваква застрањивања брзо отклоњена.

Упоредо са омасовљењем СКОЈ је јачао и у организационом смислу. Оформљивани су активи тамо где се осећала потреба, бирани су општински, срески и окружни комитети. Организација СКОЈ-а је свакодневно побољшавала метод рада и прилагођавала га стварним условима, уз пуну помоћ ЦК СКОЈ-а који је у појединим крајевима благовремено интервенисао и утицао на побољшање рада.

Колико је био интензиван рад у овом правцу, упркос огромних тешкоћа, види се и из чињенице да је одржано низ саветовања при ЦК СКОЈ-а, покрајинским и окружним комитетима, низ изборних састанака и конференција у активима, по општинама и срезovima. Нарочито је за рад скојевских организација у војсци значајно саветовање одржано при ЦК СКОЈ-а крајем 1942 са скојевским руководиоцима из војних јединица.

На свим овим саветовањима и конференцијама третирана су актуелна питања као: мобилизација омладине у НОВ, рад СКОЈ-а у војсци, рад на стварању антифашистичког савеза омладине, помоћ новој народној власти итд.

Посебну пажњу наша Партија и ЦК СКОЈ-а посвећивали су раду скојевских организација у јединицама Народноослободилачке војске. Организациони развој и метод рада СКОЈ-а стално је прилагођаван развоју наше НОВ и условима рада у војним јединицама. Тако је приликом формирања партизанских батаљона, ЦК СКОЈ-а донео одлуку да се у батаљонима оформе комитети СКОЈ-а. Формирањем бригада било је нужно формирати и бригадне комитете СКОЈ-а. По један члан бригадних и дивизиских политодела био је задужен и за рад са омладином, што је за унапређење рада СКОЈ-а имало велики значај.

Исто тако, велики број младих чланова КПЈ радио је и даље у скојевској организацији и налазио се у њеним рукама. За скојевске руководиоце у јединицама бирани су најбољи чланови Партије из редова бораца који су се истицали јунаштвом и дисциплином и који су могли да личним примером служе за углед омладини. На партиским састанцима, кроз анализу рада СКОЈ-а, пружена је организацији младих комуниста пуна помоћ и постављани нови задаци младим члановима Партије који раде у СКОЈ-у.

Кроз ослободилачки рат и народну револуцију организација СКОЈ-а показала је безграничну оданост Партији и своме народу. Она је показала такве примере јунаштва и самопрегора да са њима с правом може да се поноси наша омладина. Говорећи о нашој омладини друг Тито је једном приликом рекао:

„Омладина је унијела у нашу борбу своју енергију, вољу за животом, иницијативу, тежњу за напредношћу. И тај полет обузео је све остале, одушевљавао је борце наших партизанских одреда... Омладина је извршавала сваки задатак који смо постављали, ма колико да је то било тешко и опасно“.

Заслуга је у првом реду Комунистичке Партије и друга Тита што је скојевска организација могла постићи овакве успехе. Они су оријентисали СКОЈ на исправан пут, средили га, учврстили, одабрали бројни кадар младих чланова КПЈ за рад са СКОЈ-ем и свакодневно посвећивали прворазредну пажњу раду са омладином. Лични пример чланова КПЈ и њених руководилаца био је свакодневни узор на коме су се васпитавали наши омладинци. Овакви успеси речити су доказ исправности политике наше Партије кроз НОБ.

Радећи и борећи се под руководством КПЈ, СКОЈ је васпитао омладину у духу братства и јединства наших народа, у духу безграничне љубави према слободи и својој домовини, у духу активног рада на оживотворењу социјалистичких идеја за које се борила наша Партија. Захваљујући томе, одмах после ослобођења земље скоро целокупна омладина Југославије могла је да са онаквим жаром и заносом приступи, остварењу задатака њене обнове и изградње и постане један од прворазредних чинилаца нашег свакодневног друштвено-политичког развика.

ХЕРОЈСКО ДРЖАЊЕ КОМУНИСТА ПРЕД НЕПРИЈАТЕЉЕМ*)

Вице од две деценије напредни раднички покрет у бившој Југославији био је изложен прогањању, сталном и нечувеном варварском поступку владајућих кругова у земљи. То су биле тешке године, пуне жртава и револуционарног херојизма. Опробана полициска средства мучења и психолошког притиска нису могла поколебати комунисте. Много их је дало животе у тамничким казаматима и на бојним пољима. Њихово држање пред класним непријатељем пружа дивне примере ликова истинских револуционара. Остали су верни до краја идеалима за које су се борили. На њиховим примерима васпитавале су се хиљаде нових, младих бораца.

Комунисти су били прогањани за све време постојања бивше Југославије. Без обзира на то што су се од 1919 до 1941 године на историској позорници смењивале тридесет и четири владе, и без обзира на њихов састав, стоји чињеница да су све оне биле реакционарне, мада су неке од њих покушавале да се прикрију маском демократије. Полиција никада није отступала од својих принципа усмерених на прогањање и злостављање комуниста и гушењу напредног покрета у земљи. Штавише, у појединим временским периодима је међу самим органима полициског апарата владала нека врста такмичења у проналажењу нових метода мучења и садистичког иживљавања над ухапшеним комунистима.

Ако се анализира рад полициских органа у току вршења истраге, долази се до закључка да се он одвијао мање-више на исти начин. Код осумњиченог је требало најпре створити психозу застрашивања драматичним хапшењем. Обично после поноћи по десетак полицајаца и агената упадало је у стан онога којег хапсе (а у приземним зградама и кроз прозоре) са упереним пиштољима и цепним лампама, док се то лице налази на спавању. Ухапшеног су, везаног

*) Приликом обраде овог написа узети су само неки, мање познати примери и ликови револуционара. У ту сврху коришћена је Архива Суда за заштиту државе за 1929, 1930 и 1935 годину, Архива Стојадиновићеве владе, публикације „Борбени пут СКОЈ-а“ и „Писма на смрт осуђених“, издања библиотеке „Сведочанства“, Зборник докумената о НОР-у, Војно-политички гласник и Комунист.

у ланце, спроводили у зграду полиције. Често су агенти отпочињали бастињање још у току пута до полиције. А чим би ушли у зграду, по неколико њих би се окомило на ухапшеног и отпочело га ударати песницама и ногама.

У следећем степену истраге везивали би руке ухапшеном на леђа, бацили га на под да лежи на прсима, а онда би ноге везивали заједно са рукама, тако да су голи табани били окренути нагоре. Један од иследника би му сео на леђа и, пошто би му неком прљавом крпом запушио уста, почео би га усуканом говећом жилом ударати по табанима. Од неподношљивих болова ухапшеник би губио свест. Тада би га поливали водом да дође свести, да би опет наставили истим „методом истраге“. Кад би се неки од иследника замолио, замењивао би га други. Некипут је то трајало по целу ноћ. Често су агенти по леђима ухапшеног скакали, ударали га ногама у слабине, забадали игле под нокте и ломили прсте на рукама. У својој свирепости ишли су и даље. Већ изнемоглог, вешали би га на мотку коју су му провлачили испод колена, а руке везивали испод мотке, тако да му глава виси надоле. У таквом положају ухапшеног би држали по неколико сати, па и целу ноћ. Забрањивали су му да седне, претили му убијањем, престано га будили кад мало задрема итд. Примењивали су и друге врсте казни као: самотни затвор, тамни затвор, пост, тврдолеж, окове, кратко везивање, лудачку кошуљу итд.

Циљ ових мучења и малтретирања био је да се људи и физички и психички исцрпу и да, кад издрже казну и поново се нађу на слободи, буду неспособни за даљу политичку активност, да, истовремено застрашујуће делују на остале комунисте.

„Победити класног непријатеља — пише Лењин — није могуће без дугог, упорног, огорченог рата на живот и смрт, рата који захтева владање собом, дисциплину, чврстину, непоколебљивост и јединство воље.“

Спремност жртвовања за Партију темељила се на свести о законитостима развитка друштва, о нужној пропасти буржоазije, на марксистичкој идеологији. Али они су, исто тако, знали да се буржоаско друштво не може срушити, да радничка класа не може победити без организоване, свесно вођене борбе уз много жртава. Непријатељи су, поред упорног настојања на физичком уништењу комуниста, прибегавали понекад разним обманама и ласкавим обећањима да ће решити поједина питања за које се комунисти боре, само да би умањили њихову револуционарност и покушали да их поколебају.

Међутим, револуционарна активност комуниста није престајала ни онда када су се нашли у концентрационим логорима и робијашницама, у Лепоглави, Сремској Митровици, Билећи, Смедеревској Паланци, Марибору и београдској Главњачи и у многим другим затворима широм земље. Из сазнања да се боре за праведну ствар и бољи живот произилази и њихово храбро и херојско држање према кла-

сном непријатељу. Гинули су и умирали храбри револуционари али то није сломило КПЈ. На примерима херојског држања комуниста васпитавали су се млади, који су попуњавали редове Партије. Она је из дана у дан била бројнија, организационо и политички чвршћа.

О држању комуниста пред непријатељем изнећемо неколико примера.

*
* *

Са оковима на ногама слали су болесног и изнемоглог старца на пољске радове. А био је толико исцрпен да је једва могао стајати. Већ годинама није био у стању да користи ни одређено време за шетњу.

Као познатог револуционара суд га је осудио на двадесет година робије. Пуних петнаест година Људевит-Лајош Чаки чамио је у казаматима Лепоглаве. Подвргнут дугогодишњем систематском и свирепом мучењу, лежао је неколико последњих година живота као непокретан и тежак плућни болесник. Уз то био је и шлогиран. Али и као такав никад није губио веру у снагу Партије. У свим акцијама против затворског режима, у борби за боље услове и хуманији однос према затвореницима, увек је узимао видног учешћа. Био је комуниста са свим особинама истинског револуционара.

Узору 20 августа 1935, неколико десетина жандарма са бајонетима на пушкама упало је у ћелије затворених комуниста. Отпочели су крвави обрачун са њима због тога што су се они наводно у току ноћи „закључали у својим собама, не дозвољавајући да било ко код њих уђе“. Овако организована провокација показала је одмах своју провидност.

Ударци кундака су падали по ко зна који пут по телима затвореника. Нису мимоишли ни болесничку собу у којој је непокретан лежао шездесетогодишњи старац Чаки. Тукли су га свирепо и мучки. Гледао их је очима пуним мржње, истим оним погледом којим је гледао класног непријатеља док је био на слободи, за време суђења и тих последњих петнаест година тамновања. И док је од удараца губио свест, довикнуо им је:

— Животиње! Мислите да ћете нас тиме сломоти, Нећете! Никада!

Упролеће 1936 ликвидан је на начин који сигурно нема преседана у аналима полиције. Стражар га је једног дана одвео на купање, гурнуо га у каду двоструко већу од обичне, отворио славину и закључао врата. Из ходника се није ништа чуло, ни покрет, ни глас, само шум воде која је пунила каду. Непокретни старац је тако завршио свој дуг и тежак живот беспрекорног револуционара.

Сутрадан је издато званично саопштење управе затвора да је Чаки извршио самоубиство.

*
* *
*

Лепо одевен младић црних бркова и глатке зализане косе журио је у првим вечерњим часовима последњег дана септембра 1931 улицама Загреба. Хитао је да што пре дође до куће број 116 у Виноградској улици, где је у гостионици „Природа“ имао заказан састанак са групом другова.

Тек што је ушао, са свих страна су га опколили агенти и позвали на предају. Младић је без двоумљења извукао револвер и првим хицем оборио једног агента. Покушао је да побегне. Припуцали су за њим и ранили га у груди и леву руку. Тешко рањен, секретар СКОЈ-а и члан ЦК КПЈ Јосип Дебељак успео је некако да се извуче и избегне потеру која му је целе ноћи била за петама.

Полиција га је тражила на све стране. Читав полициски апарат био је мобилисан. Управник загребачке полиције Јанко Бедковић, извештавајући државног тужиоца у Београду, пише између осталог: „У потрази за Дебељаком провађала је ова управа полиције дневно око 20 претреса...“

Ускоро су наишли на траг који их је довео до куће у Маркушевачкој улици бр. 13 где се налазио Јосип чије ране још нису биле зацелиле. Петнаестог октобра 1931 неколико агената упало је изненада у кућу. Малаксао и исцрпен од рана, Јосип се упорно бранио пуцајући кроз врата и прозор. Агентима је изгледало да у кући има више лица па су затражили појачање. А док оно није стигло нису ни покушали да се приближе.

Број нападача се убрзо повећао на четрнаест. Отпор рањеног хероја још није био скршен. Утрошивши и последњи метак, Јосип је искакањем кроз прозор покушао да се пробије између агената. Пре него што се појавио на прозору, из мрачне собе чуо се снажан повик који је надјачавао пуцњаву:

— Доље крвави краљ Александар! Доље полициске хуље...

Чим се појавио на прозору погођен је у главу. Са прозора се стропоштао поново у собу. Агенти још задуго нису смели да прекораче кућни праг.

Тако је, у неравноправној борби против четрнаест до зуба наоружаних агената погинуо један млади комуниста.

*
* *
*

За развој масовног радничког покрета и снажне партиске организације у Мостару у току прве две деценије овог века, велику заслугу има прекаљени пролетерски борац Гојко Вуковић. Читав живот посветио је борби радничке класе. Октобарска револуција је снажно деловала на њега, тако да је са још већим полетом пришао

раду на ширењу идеја великог Октобра. Већ је тада био сазрео као револуционар.

Режим је већ тада свим силама настојао да сломи овог осведоченог револуционара. Већи део живота провео је по затворима, подвргнут систематском свирепом мучењу полиције. А кад би се привремено нашао на слободи, био је стално под присмотром. Али му то није сметало да баш у току шестојануарске диктатуре постане храбар и проницљив илгалац-руководилац разгранате револуционарне организације. То је заправо и најбурније поглавље његовог живота.

Јуна 1930 пред Судом за заштиту државе отпочео је један од безбројних процеса против комуниста. Првооптужени на списку био је Гојко Вуковић.

— Јесте ли разумели оптужбу — следило је питање.

— Јесам — мирно је одговорио Гојко.

— Јесте ли криви?

— Нисам крив. Ништа није тачно!

Судије су биле изненађене неочекиваним одговором. Гојко је пред судом оптуживао полицију и њене методе истраге.

— Тукли су ме! Полиција је летке подметнула. Нас су у затвору...

Претседник судског већа није му дозволио даље да говори.

Осуђен је на три године робије и пет година „губитка часних права“. Издржавао је казну у Сремској Митровици. Робијање му је црпало преосталу снагу, али је увек био пун оптимизма и ведрога духа. Једном приликом му је управа затвора понудила да врши дужност окивања политичких кажњеника у ланце. Енергично се томе успротивио и одлучно изјавио:

— По закону осуђеник не може бити извршитељ казне.

Маја 1933 истекла му је казна. Полиција га је непрестано пратила, јер је био жигосан као „врло агилан комунистички агитатор“. Несрећним случајем 6 јуна 1934, приликом обављања неких радова на кривој једне грађевине, пао је и погинуо.

*

* * *

Пред поноћ 3 фебруара 1942 мраз је стезао, а зимска вејавица заогртала игличастим снегом заспали град. Тишину је одједном прекинуло пушкарање у Карађорђевој улици у Новом Саду. Пригушена пуцњава постајала је све јача. У кући под бројем 17 налазио се секретар СКОЈ-а за Војводину Ђорђе Зличић-Цига, који је већ дуже време илгально живео у Новом Саду због задатака на реорганизацији скојевских организација у окупираном граду. Неко је открио његово склониште и издао га. Заједно са њим те ноћи биле су у кући

његова другарица Душица Дејановић, власница стана Анџика Волф, фризерска радница, симпатизер НОП-а и Вида Каћански-Лучић, која је неколико сати пре тога стигла у град као партиски курир.

Цига се припремао за окршај. Пушчана зрна су ударала са свих страна по зидовима куће. Распоредио је другарице дајући свакој задатак с које стране да брани прилаз. Отворио је прозор и завитлао бомбу. Зачула се снажна експлозија, помешана вриском и псовкама оних који су нападали кућу. Кућа је била опкољена са свих страна. У овој акцији учествовао је батаљон полиције, жандармерије и окупаторских војника.

Одједном се непријатељска ватра утишала. С друге стране улице чуо се позив на предају.

— Ђорђе Зличићу, предај се — викао је неко на мађарском језику.

— Зликовци! Зар мислите да ћемо се предати? Комунисти се не предају — био је Цигин одговор.

— Поново наста пакао. Једна бомба улете у собу. Вида се срушила. Затим још једна бомба испретура све по соби и обави је димом и прашином. Душица паде тешко рањена, а парче распрснуте бомбе зари се Циги у стомак. Експлозије су и даље праштале по кући. Цига је све пажљивије гађао јер бомби и муницији није имао довољно. Успузао се некако на кров и одатле је неко време успешно дејствовао, а затим се поново повукао у собу. И Анџика је била мртва.

Слаба врата попустише под налетом побеснелих људи. Цига баци последњу бомбу и испразни последњи шаржер. Полете напоље, ухвати за гушу једног жандарма на којег је наишао, одгурну га и крену даље. И другог исто тако. Зликовачке руке су га већ хватале са свих страна. Истрже се и покуша да бежи. Неко му зари бајонет у бутину. Оборили су га и свезали.

— Долијао си, Ђорђе Зличићу, викали су углас.

— Ђорђе Зличић није ни био овде!.. Ја јесам комуниста, али вам нећу ништа рећи.

Однели су га у затвор. Почели су да га најсвирепије муче.

— Лако вам се јуначити над полумртвим човеком коме сте и руке везали — узвикивао је Цига.

Забадали су му игле под нокте и скакали у чизмама по повећој рани на стомаку која је крварила. Стењао је и ћутао. Полумртвог су га унели у ћелију у којој је било још ухапшених комуниста. Хтели су да га мало оставе да предахне да би опет касније наставили са још горим мучењем. Једва чујно је прошаптао:

— Ако ме је ко познао нека не ода ко сам, нипошто. Ови пси не смеју дознати кога су убили...

Ускоро затим је издахнуо.

*

* *

У вечерњим часовима при слабој светлости лампе, у његовој кући су се окупљали омладинци. Са тавана је доносио књиге и напредну литературу и читало би се до у дубоку ноћ. Нико никада није сазнао како је долазио до тих књига. Знало се само да често из свог села Скеле одлази у Београд, па се претпостављало да отуда и доноси књиге. Иначе, сви су га волели, а нарочито најсиромашнији сељаци које је помагао кад год би му се неко од њих обратио за помоћ. Сеоски трговац Сретен Јеринић није био од оних људи који су живели на рачун других. Поштено је радио и мештани су га често звали „сиротињска мајка“.

А кад је букнуо устанак растурао је летке — позиве Партије на устанак. Полицији је постао сумњив, па када је у Скелу 15 августа 1941 г. дошла немачка казнена експедиција, прво су напали његову кућу. Запалили су је, јер није хтео да прича о својим везама са комунистима и да ода шта све има у кући.

Кад се један Немац почео пењати на таван, Сретен се попео пре њега, зграбио корпу пуну књига и бацио је у пламен. Хартија је почела брзо да гори. Немци су вилама извлачили из ватре поцрнеле од дима листове папира и видели да је то проглас ЦК за дизање на устанак.

— Шта је ово, бандо? — питали су га пуни беса.

— Позив Комунистичке партије да се диже народ на устанак — мирно им је одговорио Сретен. Почели су да га ударају и ускоро је био сав обливен крвљу.

— Комуниста — викао је Немац.

— Нисам.

— Помагао си банду?

— Помагао сам партизане — следио је одговор.

Стајао је мирно руку везаних и пркосно их гледао. Почели су немилосрдно да га туку. Једним ударцем кундака у главу избили су му око.

— Говори, хуљо сељачка — викао је Немац.

— Убијте, али ни речи нећу рећи!

Ни трунке страха није било на крвавом лицу.

Ударали су га поново, још јаче, бесомучније. Сачувао је све тајне које је знао. Када су му уперили у груди цеви пушака да га стрељају, последњим остацима снаге викнуо је:

— Живела слобода...

*
* *

Држање наших људи који су под разним околностима пали у току НОР-а у руке фашистичких окупатора и домаћих издајника и били осуђени на смрт, претставља посебно поглавље у историји нашег рата, револуције и наше Партије.

Примери држања другова у борби или затвору били су најбоља агитација и најефикасније средство за потстицање на нове подвиге, на нове напоре и освету. Партија је развијала активност на подизању свести, непомирљивог односа према непријатељу и оданости својој домовини. „Највећа драгоценост и најсветлија традиција коју је наша Партија предавала у руке новим генерацијама“, — је држање оних чланова Партије који се нађу пред полицијом“, пише у окружници бр. 4 Покрајинског комитета КПЈ за Србију од 1. 9. 1942. Поред осталог, у окружници стоји:

... „Данас постоји само једно држање достојно члана Партије, а то је — непризнавање ни једног слова ни под којим условима и околностима. Постоји само један одговор на питање мучења од стране непријатеља — најдубље презрење и жеља за осветом — „не знам“ и „нисам“. Такво је држање данас једино исправно и пред полицијом и „преким судом“...

Поводом јуначког држања пред непријатељем Мирче Ацева и Страша Пинџура, у летку од јануара 1943 године стоји:

„Када те народни тиранин мучи и хоће од тебе да дозна како је организована народна борба, да би могао да је угуши и разбије, пријатељу, нека ти ова два народна сина буду пред очима. Иди путем Страша и Мирчета. Ако допаднеш у руке полицији, помисли на Мирчета и Страшу, и као они, ако ти кидају месо, ломе кости и најгрозније те муче, немој ништа да признаш“.

А окупатори и домаћи злочинци мучили су наше људе на најокрутније и најсвирепије начине. Не само према комунистима и скојевцима, већ и према симпатизерима НОП-а, а и према женама, старцима и деци, примењиване су тако округне методе као у доба инквизиције. Спаљивали су људе, живе закопавали и пекли на ватри. Око убијених партизана Николе Бурковића и другова, италијански фашисти су заједно са четницима 21 јануара 1943 на улицама Херцеговог играли коло уз вриску и ратне покличе, као неко дивље племе људождера.

Ево још неких примера:

Живан Ђорђевић, сиромашни сељак у одмаклим годинама, родом из Балиновића (Ваљево) одржавао је партиске везе са неколико срезова у Посавини и Мачви. У његовој кући одржавани су више пута састанци Окружног комитета за Ваљево. Узору 23 маја 1943 четници злогласног „војводе“ Калабића опколили су кућу и ухватили

га заједно са сином Радомиром. Тукли су их и мучили, али отац и син нису ништа признали. Радомир је покушао да побегне, али су га убили. Старог Живана ни губитак сина није поколебао. На месту званом Дебело Брдо на атару села Зарожја наложена је велика ватра. Дошао је лично и „војвода“. Живана су везали између два дрвета направљена у виду ражња. Једно дрво су му поставили на леђа, а друго спреда и обмотали их жицом око њега. Два четника су га наднела над ватру. Полагано су га окретали и живог пекли. Одећа је одмах планула. Показало се голо тело надувено услед тешких опекотина. Ускоро је поцрнело, прсло и распало се. Живан је издахнуо у најтежим мукама. Непријатељ од њега ништа није сазнао.

Недељко Борњић-Жарки, кад му је било шеснаест година, постао је члан КПЈ. Септембра 1944 био је заробљен у Срему од Немаца. Мучили су га дуго и тражили од њега да прокаже партизанске базе. Одговорио је дрско немачком официру, плунувши му у лице, да не тражи милост од целата. Због оваког пркосног држања осудили су га на најгрознију смрт. Нису га стрељали, већ га живог закопали у гроб који је претходно морао сам себи да ископа.

Албин Ковачић, млади скојевац, после успешно извршене диверзантске акције на уништењу фабрике цемента у Подсуседу код Загреба, пао је у руке полицији. Мучили су га на све начине али ништа није одао. На крају су га умотали у неколико слојева папира и жива запалили. И док је горео у пламену, ћутао је. Из очију је севао бес и мржња према непријатељу.

Бранко Јовановић, омладинац од петнаест година, још дете, био је ухваћен крајем 1941 са групом партизана после повлачења наших снага са територије Србије. Цела група је била доведена у логор на Бањици и осуђена на смрт. Стрељање је извршено јула 1942. Када је био прозван да га одведу на стрељање, обратио се једној затвореници коју је од првог дана у логору звао „мамица“.

„Мамице, ја ћу данас бити изведен на стрељање — рекао је.

— Нећеш — одговорила му је она да би га охрабрила — сигурно су те случајно прозвали.

— Знам ја, бићу стрељан. Само бих волео да знам колико све то траје до самог стрељања.

За тај временски размак није се случајно интересовао. Желео је да унапред израчуна колико и каквих парола за то време може да извикује.

Стрељан је у самом логору. Од ћелије до грудобрана у дворишту логора непрестано је клицао Партији и Титу.

У последњим данима живота, на неколико часова, или чак минута пред смрт, многи борци осуђени на смрт слали су своје последње писмене поруке родитељима, породици и друговима. У тим писмима нема ни трукне страха. Кроз њих провејава стоичка прибраност, а писана су мирно и неизвештачено, под пуном концентрацијом

мисли. Веровање тих људи у оправданост циљева за које су се борили уливала им је у тим моментима огромну унутрашњу снагу и мирноћу.

Половином децембра 1941 фашистички војни суд осудио је на смрт младог студента Пина Томажића. Из затвора је упутио последњи поздрав друговима.

„Другови! ... Стар сам 26 година и волим живот... И баш зато што волим све што ме окружује, дајем без икаквог жаљења живот за партију, за будућност, за укидање робовања, за укидање експлоатисања човека по човеку, за победу комунизма... Моја смрт статистички има малу вредност, јер сада у целом свету милиони другова и другарица који су несумњиво бољи и вреднији да живе него ја, жртвују своје животе... Живела победа Комунизма...“

Почетком јуна 1943 на Цетињу је стрељан Ратко Жарић. У писму које је уочи стрељања успео да пошаље из затвора, пише:

„... Сјутра ће ме стрељати... Ни сјутра нећу бити мртав, борићу се са њима, моја крв ће вас помагати, другови, у овој светој борби и победи... Лако ми је умријети. Знам зашто мрем. Са хумке гледам срећну слободу нашега напаћеног народа и поносим се што сам и ја дао живот на жртвеник среће, слободе и напретка“.

*
* *
*

Ово су само неки примери херојског држања пред непријатељем, који ни издалека не могу приказати сву величину јунаштва и пожртвованости оних који су на овај начин дали свој допринос борби наших народа. Њих је васпитавала Партија у духу борбе против фашизма и буржоаског система владавине и тако припремљене и свесне повела у Револуцију.

Храбро су знани и незнани борци Револуције пркосили полицијском терору и стајали испред непријатељских цеву са песмом на уснама, осмехом пуним презира, стиснутом песницом на поздрав, херојски и поносни што за слободу дају највише што имају — своје животе.

**General-potpukovnik
BRANKO OBRADOVIĆ**

PROTIVVAZDUŠNA ODBRANA

Nastojeći da objasni osnovna pitanja iz problematike savremene PVO, pisac ukazuje i na perspektive njenog razvoja. Sem toga, u knjizi se detaljno izlažu sredstva PVO, elementi njene organizacije, problemi obuke i druga važna pitanja čije rešenje treba da omogući uspešno izvršenje zadataka koji se postavljaju pred PVO.

Knjiga ima i 11 priloga koji daju podatke o taktičkim i tehničkim osobinama avijacije i sredstava PVO, kao i 25 skica, šema i grafikona.

Knjiga je izdanje »Vojne biblioteke — naši pisci«. Ima 108 stranica, povezana je u poluplatno, a cena joj je 300 dinara.

**Pukovnik
ALEKSANDAR VOJINOVIĆ**

RAZMIŠLJANJA O PRINCIPIMA RATOVANJA U ATOMSKIM USLOVIMA

U ovoj knjizi autor razmatra neka pitanja eventualnog budućeg rata u uslovima upotrebe nuklearnog naoružanja. Naročito su interesantna njegova razmišljanja o izboru pravca glavnog udara, težišta odbrane, o pokretljivosti, koncentraciji i dekoncentraciji itd.

Na kraju pisac razmatra mesto i ulogu čoveka u eventualnom atomskom ratu, kao i problem zaštite civilnog stanovništva.

Knjiga je izišla u izdanju »Vojne biblioteke — naši pisci«. Povezana je u poluplatno, ima 170 stranica, a cena joj je 250 dinara.

Major
MANOJLO BABIĆ

METODIKA TAKTIČKE OBUKE TENKOVSKIH JEDINICA

U ovoj knjizi — priručniku pisac je izložio metode izvođenja taktičke obuke tenkovskih jedinica. Knjiga je podeljena na četiri dela. U prvom su razmotrena osnovna načela organizovanja i izvođenja taktičke obuke uopšte; a u ostala tri taktička obuka tenkovske posade, voda i čete, sa pripremom i izvođenjem taktičkih vežbi predviđenih Nastavnim planom i programom.

Knjiga je izišla u izdanju »Biblioteke vojnih udžbenika i priručnika« VIZ-a JNA »Vojno delo«; ima 155 stranica sa 45 slika. Cena 350 din.

PRENTIS

CIVILNA ZAŠTITA U MODERNOM RATU

Ova knjiga tretira problematiku civilne zaštite u eventualnom budućem ratu, zahvatajući napadna sredstva iz vazduha i zaštitu od njih, a naročito organizaciju državne teritorije i obuku stanovništva. Pisac se zalaže da se problemi civilne zaštite realno shvate od svakog pojedinca kao i od opštine do najviših državnih organa zemlje.

Knjiga je opremljena mnogobrojnim crtežima, slikama i tabelarnim pregledima sa naučnim podacima, te će biti od velike koristi kako stručnjacima tako i svakom drugom građaninu.

Delo je izišlo kao XXIV knjiga Vojne biblioteke — Inostrani pisci VIZ-a JNA »Vojno delo«, ima 546 stranica, a cena mu je 600 din.